

**Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда Юзькова
Кафедра теорії та історії держави і права
Академія Гуспол (Чеська Республіка)**

**Хмельницький осередок громадської організації
«Всеукраїнська організація кримінального права»**

РИМСЬКЕ ПРАВО В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

ЗБІРНИК ТЕЗ

**МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
ІНТЕРНЕТ- КОНФЕРЕНЦІЇ**

29 травня 2020 року

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2020**

Р 51 Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. – 134 с.

ISBN 978-617-7572-34-2

У збірнику представлені доповіді, які були подані на Міжнародну науково-практичну інтернет-конференцію *«Римське право в світлі сучасної методології гуманітарного знання»*, що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова 29 травня 2020 року. Розміщені у збірнику тези доповідей стосуються таких напрямів:

1. Римське право: історія та сучасність.
2. Римське право та сучасна методологія гуманітарного знання.
3. Сучасне вітчизняне законодавство та римське право.
4. Римське право як явище культури.
5. Римське право та сучасна юриспруденція.
6. Вплив римського права на формування правових систем сучасних європейських держав.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Римське право в світлі сучасної методології гуманітарного знання» не завжди поділяє думку учасників конференції. У збірнику максимально точно збережена орфографія, пунктуація та стилістика, які були запропоновані учасниками конференції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи закладів вищої освіти і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 340.12

ISBN 978-617-7572-34-2

© Колектив авторів, 2020
© Хмельницький університет
управління та права імені
Леоніда Юзькова, 2020

ЗМІСТ

<i>Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК СВИТОГЛЯДНЕ ДЖЕРЕЛО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	6
<i>Андрієвська Л. О.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ.....	8
<i>Андрійшин Т., Данченко К. М.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ ..	10
<i>Андрущенко О. Ю.</i> КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ В ЧАСИ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	13
<i>Білик Д. С.</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ РИМСЬКОГО ПРАВА І СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	15
<i>Богатир І. М.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ В ПРАКТИЦІ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	17
<i>Вальчук В. А.</i> СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РИМСЬКОГО ПРАВА В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ.....	20
<i>Вергелес А. О.</i> РИМСЬКА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ.....	23
<i>Вовк В. М.</i> ПИТАННЯ РОЛЕВОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ	26
<i>Гнатюк В. В.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ	28
<i>Гринько Р. В.</i> ВПЛИВ ПРАВА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УКРАЇНІ	31
<i>Гринько С. Д.</i> ПРИЦИПИ ЯК БАЗИС ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА	36
<i>Денисова Д. О.</i> РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ	41
<i>Джугля Т. С.</i> ДОГОВІР ЗЕМЛІ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ.....	45
<i>Калюжна С. В.</i> ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	48
<i>Козяровський С. В.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО – ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ	52
<i>Кучерява А. П.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	55
<i>Липовець Ю. О.</i> ВПЛИВ РИМСЬКИХ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ НА СУЧАСНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СВИТОГЛЯД	59
<i>Лозінська С. В.</i> ФЕЦІАЛИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ПОСОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН.....	61

<i>Лук'янович Я. О., Данченко К. М.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ АНГЛІЇ.....	64
<i>Мельник А. В.</i> ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	68
<i>Налуцишин В. В.</i> ЗЛОЧИН ТА ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	72
<i>Налуцишин В. В.</i> ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ.....	76
<i>Олексюк М. М.</i> РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА У СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ФІЛОСОФІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: «ACTUS REUS» ТА «MENS REA» У КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ АЛАНА НОРРІ ..	78
<i>Олійник У. М.</i> ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОГолоШЕННЯ ВІЙНИ В РИМІ.....	80
<i>Панченко С. В.</i> ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ ЯК ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	83
<i>Пицюк А. В.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ.....	88
<i>Пожарная О. В.</i> К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ РИМСКОГО ПРАВА НА ПРАВО СРЕДНЕВЕКОВОЙ АНГЛИИ.....	90
<i>Поліщук М. Г.</i> ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СЕРВІТУТІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ ТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	93
<i>Поліщук М. Р., Поліщук М. Г.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ.....	96
<i>Пруський В. І.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.....	98
<i>Ромась Д. С.</i> ВІНА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ.....	100
<i>Ромась М. І.</i> ДЕРЖАВА ЯК УЧАСНИК ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ РИМСЬКОГО ПРАВА.....	102
<i>Солтус Д. В.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК КУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТ.....	105
<i>Скиба О. В.</i> РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	108
<i>Стеньгач Н. О.</i> ВПЛИВ РИМСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СТАНОВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	110
<i>Федорчук Є. С.</i> РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ, НАУКОВИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ.....	114

<i>Федосєєв Д. А.</i> СПАДКОВІ ВІДНОСИНИ: РИМСЬКЕ ПРАВО ТА СУЧАСНІСТЬ.....	116
<i>Філик Н. В., Череватюк В. Б.</i> ВІНДИКАЦІЙНИЙ ПОЗОВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ТРАДИЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА.....	119
<i>Цицюра Н. Б.</i> СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ У РИМСЬКОКОМУ ПРАВІ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО СПАДКОВОГО ПРАВА	121
<i>Чорна Ж. Л.</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ	124
<i>Шапенко Л. О.</i> М'ЯКЕ ПРАВО (SOFT LAW) ЯК ФЕНОМЕН	128
<i>Токарська А. С.</i> ІСТОРИЧНІ АНАЛОГИ КОМУНІКАЦІЇ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	131

Костицький Михайло Васильович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України*

Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
заслужений юрист України, професор кафедри філософії права та
юридичної логіки НАВС*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК СВИТОГЛЯДНЕ ДЖЕРЕЛО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

1. Більше десятиліття тому ми висловлювались про те, що європейське право має три світоглядні джерела:

- а) еллінську філософію права;
- б) теорію і норми римського права;

в) християнську етику. За час який пройшов від того моменту захищено докторські дисертації С. Маленком (про еллінську філософію права), В. Вовк (про римське право), І. Луцьким (про християнську етику) та низку кандидатських дисертацій по цих напрямках.

Однак, римське право, особливо його рецепція та світоглядна функція достатньо не досліджена не лише в Україні, але й в інших країнах. На відміну від XVIII та XIX століть, коли було серйозне соціальне замовлення на відповідні дослідження для теоретичного забезпечення рецепції римського права в кодифікації Наполеона, реформування права в Росії, Австро-Угорщині, Німеччині, в наш час певний спалах інтересу до римського права був пов'язаний з кодифікацією (в першу чергу приватного права) в державах Центральної, Південної та Східної Європи та особливо в колишніх союзних республіках, які вийшли зі складу СРСР та стали суверенними державами. Видається, що інтерес до римського права носив утилітарний характер та базувався на позитивістській методології.

2. На наш погляд, дослідження римського права, особливо *jus gentium* (права народів) вкрай необхідно в країнах об'єднаної Європи. Неприйняття Конституції Європейського Союзу, проблеми з можливим дефолтом то в Іспанії, то в Греції, вихід з об'єднання Великобританії, останні міждержавні тертя, пов'язані з пандемією короно-вірусу, свідчать про наявність проблем не так нормативного регулювання, як світоглядного характеру. Європейський Союз у своїй інтеграції спіткнувся напівдорозі. Далася в знаки ментальність народів, їх соціальна психологія. Виникає запитання, чому в найбільш

понижених Другою світовою війною Німеччині, Франції, Великобританії рівень економіки, добробуту населення, культури, моральності високий, а в Італії, Іспанії, Греції (не кажучи вже про нових членів ЄС), рівень – особливо економіки – низький? Чому близькі за історією, релігією, культурою європейські народи мають такі сутнісні, онтологічні проблеми, а народи і племена, які входили в склад Римської республіки, а потім й Імперії не тільки виживали, але й розвивалися (правда, за деяким незначним виключенням). І це при абсолютно різних релігіях, історичних досвідах, традиціях, культурах і законодавчих системах?

Видається, що саме право може стати головною цементуючою субстанцією цього Європейського об'єднання. Видатний римський політик, юрист і філософ Марк Тулій Цицерон більше, ніж дві тисячі років тому писав, що право слід черпати з глибин філософії та з природи людини, оскільки закон, закладений у природі, є найвищим результатом, закон є силою природи. Але право давніше від закону та навіть держави. Воно пов'язане з розумінням справедливості, традиціями і звичаями. Тому держава за Цицероном повинна узгоджувати закони із «добрими» звичаями та традиціями, оскільки природа створила нас для того, аби ми розділяли між собою сукупність прав і користувалися ними спільно. Природне прав *jus natural* є для всього живого, а право народів *jus gentium* – для народів, людства, вільних людей як вищій і вічний закон. Право народів у сьогоднішній інтерпретації – це людські права (права і свободи людини), які визнаються беззастережно в європейських країнах, це право визнають і люди, і держави та їх органи, і його диктує природній розум.

Отже наступним кроком, крім культивування та захисту прав людини, мала би бути теорія обґрунтування обов'язків людини й етносів, націй, народів.

3. Право сучасної України відноситься до римсько-германської сім'ї і без сумніву є європейським. У ньому превалюють статутні положення (закони, нормативно-правові акти). Однак все більше зростає роль судового прецеденту та вирішення спорів не на підставі законів, а на підставі права. Це має місце в практиці Конституційного Суду України і, частково, в практиці Верховного Суду. Тобто в Україні ми прослідковуємо інтеграцію двох європейських систем права: статутної і прецедентної. Чи тут проявляється методологічний, світоглядний вплив римського права? Безсумнівно, цей вплив має місце не тільки при кодифікації українського цивільного права. Таким чином можна стверджувати, що за цих обставин категорії, поняття, принципи, характерні для римського права, стають невід'ємною частиною професійного світогляду юристів, а за тим і ширшого кола українських громадян в умовах розвитку сучасного соціуму.

Андрієвська Людмила Олексіївна,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Вплив римського права на формування правової системи європейських держав здійснювався багатомірно: у теоретичному аспекті, у площині практичного застосування, на рівні формування світоглядних поглядів та переконань про право як загальне мірило свободи і справедливості в суспільстві, державі.

Досліджено, що представники історичної школи ввели в науковий обіг новий методологічний прийом – метод пандектного права, використання якого дозволило якісно систематизувати інститути римського права. Поряд з цим, дієве використання формально-логічного методу забезпечило формування низки правових понять і положень німецької системи права, формування яких здійснювалося під впливом римського права.

Розглядаючи наукові дослідження, які проводились протягом певного часу, слід зазначити що римське право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених державою для регулювання суспільних відносин. На формування принципів системи права країн романо-германської правової сім'ї суттєвий вплив мало римське право. Із практичним використанням римських норм та інститутів у право континентальної Європи впроваджуються і відповідні принципи права римської юриспруденції, формування яких безпосередньо пов'язано з дослідженням римських джерел права, переважно Кодифікації Юстиніана. Доведено, що такі загальнотеоретичні принципи як принцип верховенства права та верховенства закону, принцип юридичної рівності перед законом та судом, принцип справедливості правосуддя, принцип неприпустимості повторного покарання за одне і те саме правопорушення та інші принципи беруть свій початок з класичного римського права.

У творах Цицерона форми діяльності римських юристів характеризуються термінами *respondere*, *cavere*, *agere*, а також *scribere*. Терміном *respondere* позначається консультаційна робота римських юристів – дача громадянам, що зверталися до юристів, порад з збуджує сумнів питань: *cavere* – огороження інтересів даного громадянина при здійсненні операцій також шляхом ради не включати будь не вигідне умова і т.п., для цієї мети юрист часто становив формуляр договору, писав інші ділові документи (ця форма діяльності позначалася і терміном *scribere* – писати); нарешті, *agere*

позначало керувати процесуальними діями сторін (але не вести справу в якості адвоката). [4, с. 230].

Юристами в найдавнішу епоху були жерці (понтіфи), що складали як би особливу касту, представники якої тлумачили закон (interpretatio), причому не присвячували маси у свої юридичні таємниці. [4, с. 230].

Римський законодавець і претор, формулюючи і застосовуючи норми права, оцінювали ці норми і саму реальність у світлі соціально-етичних цінностей та ідеалів» [3, с. 19].

Щодо зародження юридичної освіти в Україні, то можна сказати, що в нас була створена унікальна й багаторівнева система освіти, яка увібрала в себе досвід інших європейських держав, та стала основою для підвищення грамотності та культури громадян. З підвищенням значення права у суспільстві суттєво зросла престижність юридичної освіти, що стало передумовою поширення в юридичних університетах таких навчальних предметів як іноземна мова, філософія, історія України, римське право, історія та теорії держави і права та державного права; цивільного права і процесу; кримінального права і процесу, латина та багато інших. [5, с. 66].

Вивчаючи історичне підґрунтя римського права, слід зазначити, що саме римське право стало основою всіх сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав. Римське право сьогодні є джерелом мислення, з якого черпають знання всі юристи. Слід зазначити, що не вивчаючи інститутів юридичної науки, які були створені ще в Древньому Римі, неможливо сформувати юридичну думку починаючого юриста. Початок розвитку римської юрисдикції дало розвиток багатьох інститутів сучасного приватного права.

Сучасна правова система України належить до романо-германських правових систем. Вивчення римського права майбутніми юристами дає їм знання про історію становлення і розвиток багатьох інститутів сучасного приватного права, закладає основи європейської культури загалом.

Вивчення римського права майбутніми юристами є необхідним елементом у становленні їх правової культури, адже саме юристам належить ключова роль у процесі державотворення, захисті демократичних прав і свобод людини. Також завдяки вивченню римському праву у студента формуються такі особисті якості як юридичне мислення, що відрізняє юриста від представників інших фахів; здатність чітко й лаконічно формулювати та аргументувати свої висновки; відповідально приймати рішення, керуючись законом; залишатися на принципах об'єктивності, принциповості та неупередженості. У галузі юридичної науки – шляхом побудови на основі римського права нових доктрин та концептуальних теорій; для розробки та розвитку такої навчальної дисципліни як порівняльне правознавство, що має сприяти гармонізації права України та країн романо-германської правової сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проблеми правосвідомості особи: навч. посібник С.С. Сливка, О.В. Грищук, Т.З. Гарасимів [та ін.]; за ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС. 2010. 508 с.
2. Нерсисянц В. С. Философия права: учебник для вузов. М.: Издательская группа ИНФРА-М НОРМА. 1997. 652 с.
3. Аксенова О.В. Aequitas как важнейший принцип римского права. Вестник ТИСБИ. 2005. № 3. С. 17-23
4. Новицкий И.Б. Римское право И.Б. Новицкий. Изд. 6-е, стереотипное. М.: Издательское товарищество «ТЕИС», 1997. 245 с.
5. Омельченко О. А. Римское право: учебник. [2-е изд., исправл. и доп.]. М.: ТОН-Остожье. 2000. 208 с
6. Зайтай І. Рецепція зарубіжного права і порівняльного права. Порівняльне правознавство. 2013. № 1–2. С. 13–36
7. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. 309 с.
8. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. К. Юрінком Інтер. 2006. 512с.
9. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право): Пер. с фр. М.: Прогресс, 1967. 496 с.
10. Дембінські А., Йоньца М. Римське право та правова культура Європи. Люблін. 2008. 150 с

Андрішин Тетяна,

*курсант 2-го курсу Прикарпатського факультету
(м. Івано-Франківськ) НАВС, к.ю.н.,*

Данченко Катерина Михайлівна,

*Старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності Прикарпатського факультету
(м. Івано-Франківськ) Національної академії внутрішніх справ*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ

Основоположні цінності римського права стали міцною опорою для розвитку національних правових систем багатьох країн Європи, в тому числі й Німеччини, а його інститути слугують і донині першоджерелом для розроблення сімейних, цивільних кодексів та інших законодавчих актів.

Мета дослідження полягає в аналітичному осмисленні значення ціннісних характеристик римського права для їх впливу на формування та розвиток європейських правових систем.

Особливу увагу дослідженню зазначеної тематики приділяли такі науковці, як: Д. Д. Грімм, В. В. Копейчиков, Є. О. Харитонов, І. Б. Новицький, О. С. Йоффе, Й. О. Покровський, Ю. О. Тихомиров, Ж. Ж. Руссо, Дж. Віко, Р. фон Ієринг, К. фон Савіньї та ін.

Багато ознак загальної правової традиції, правових інститутів і доктринальні категорії сучасних правових систем безпосередньо походять від принципів і структури римського права, що вироблялися або на його основі, або з урахуванням критичного сприйняття. Окремі сполучення і догматичні вимоги, походючи з римського права, продовжують існувати в сучасному праві – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді або заломлюючись через власну національну традицію. І такий генетичний зв'язок із римським правом сформував чи не головну якісну особливість усього названого типу правових систем, що представляє до того ж найрозвиненіший – у науковому сенсі – тип, порівняно з іншими відомими світовій юридичній практиці [1, с. 4].

На думку Харитонова, римське право є “материнським” щодо західної європейської традиції права, яка визначається як система правових цінностей, категорій та інститутів, властивих західноєвропейській локальній цивілізації та заснованих на світогляді, культурі та ментальності західного світу, що веде родовід від грецької та римської античності [2, с. 25].

Розглядаючи особливості рецепції римського права у Новий час, слід звернути увагу на дві течії, що сформувались у Західній Європі XVII ст.: французька (англо-французька) та німецька. Перша течія вважалась більш “розкутою”, ближчою до англійських та нідерландських зразків. Однак помітнішу роль в обґрунтуванні рецепції римського права судилося відіграти саме другій течії – німецькій [3, с. 152].

Згідно з вченням римських юристів природне право завжди реалізувало основоположну ідею справедливості. Так, римський юрист Павло трактує суть природного права як цінність справедливості й добра [4, с. 433]. Римське право втілювало уявлення про справедливість через призму загальнолюдських ідей рівності. Як зазначає Г. Пастушок, римський законодавець і претор, формулюючи і застосовуючи норми права, оцінювали ці норми і саму реальність відповідно до соціально-етичних цінностей та ідеалів. Принцип справедливості мав особливе значення у судочинстві. На нього часто посилалися юристи і претори у нестандартних випадках, коли застосування права було недостатньо аргументоване для позитивного вирішення справи. Справедливість у Давньому Римі стала орієнтиром природно-правових цінностей, завдяки яким оцінювалося чинне право на предмет відповідності моральності [5, с. 33–34].

Римське право стало важливою складовою світової цивілізації та здійснило потужний вплив на формування і розвиток правових систем країн Західної Європи, зокрема Німеччини. Підтвердженням фундаментального впливу римського приватного права на розвиток системи німецького цивільного права є прийняття Німецького цивільного кодексу 1896 року. До кінця XIX століття німецьке суспільство характеризувалось складним соціально-економічним та політичним становищем, а на території Німеччини діяли партикулярні правові системи, а в окремих областях застосовувалось так зване “загальне право”.

Особливістю структури Кодексу є те, що він побудований за так званою пандектною системою, що її було розроблено середньовічними німецькими глосаторами римського права. Відповідно до неї 5 книг, на які поділено Кодекс, містять: загальну частину, зобов'язальне право, речове право, сімейне право, спадкове право. Оскільки Кодекс став своєрідним симбіозом римського та німецького права, перша та друга книги відображають вплив римського права. Третя, четверта та п'ята створені під помітним тиском положень німецького права. Це було результатом полеміки між представниками романістичної школи (Антон Трібо та ін.) та історичної (Карл Фрідріх фон Савіньї, Рудольф фон Єринг та ін.) [3, с. 158]. Аналіз особливостей структури і змісту Кодексу дозволяє зробити висновок про те, що присутня неабияка роль римського права в історії становлення цивілістики в Німеччині.

Можна стверджувати, що, оскільки римське право стало важливою складовою світової цивілізації та здійснило потужний вплив на формування і розвиток правових систем країн Західної Європи, та його дух через засадничі принципи відчутний у європейській правосвідомості, що позначається на вдосконаленні цих національних правових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Омельченко О. А. Римское право: учебник . 2-е изд., исправл. и доп. 2000. 208 с.
2. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історичні аспекти) : автореф, дис. докт. юрид. наук.: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень”. 1997. 50 с.
3. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. 2-ге вид. 2009. 528 с.
4. Нерсесянц В. С. Філософія права : учебник для вузов. 1997. 652 с.
5. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. Вип. 8. С. 31–37.

Андрущенко Олександр Юрійович,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ В ЧАСИ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Прикладом держави, де вищі посадові особи реалізуючи свої повноваження свідомо віддавали перевагу суспільним інтересам є Римська республіка II століття до нашої ери.

У ті часи Римська республіка була державою, що не знала ні проблем із конфліктом інтересів, ні корупції. Представники влади діяли в руслі загального бажання зробити щось значиме для держави, і суспільне визнання при цьому мало більше значення ніж матеріальна винагорода. У тогочасних джерелах так говориться про римлян: «ніхто з них не тягнув собі корону, ніхто високомірно не хвалився пишними одягами, але кого вони рік за роком обрали собі правителем, тому вони й повинувались, і не було серед них ні заздрощів, ні розбрату» [2, с. 78]. Саме це суттєво відрізняло римську демократію від грецької, де керувались принципом, згідно якого всяка праця повинна оплачуватись.

Більше того, у випадку обрання на посаду консула багатого римлянина, було нормою, коли він за рахунок власних коштів щось робив для суспільного блага (будувались театри, форуми, організовувались видовища для народу). Ситуацій, коли консули, претори, еділи, трибуни або інші посадовці використовували свої повноваження на угоду своїм інтересам, тим більше випадків привласнення державного майна просто не було. Натомість, римські консули, що ставали полководцями у часи Першої Пунічної війни, передавали у казну витвори мистецтва, які захоплювались у завойованих містах. Це винятковий приклад безкорисності, якщо мати на увазі, що військові трофеї майже завжди в історії вважались власністю армії переможців [3, с. 24].

Варто зазначити, що формуванню таких прогресивних поглядів сприяли і нормативні акти того часу. Ще у кінці III століття до нашої ери для сенаторів вводиться заборона займатись певними видами діяльності: морською торгівлею, фінансовими операціями, казенними підрядами та ін. Дівав закон Ліцинія-Секстія від 367 року до нашої ери, яким встановлювався справедливий порядок поділу завойованих земель [1, с. 422].

Але одночасно із збільшенням могутності Римської держави проходила також і трансформація її суспільства, яке до кінця II століття до нашої ери

змінювалося кардинально. Вже у I столітті до нашої ери з'явилися надзвичайно багаті римляни, які стали виставляти на показ свої достатки.

Спроби впровадити правові норми, що нівелювали негативні зміни у моралі та культурі мали дуже малий ефект, викликали масові протести та невдоволення.

Зокрема, так звані закони розкоші, згідно яких всі речі, що відносились до розкоші, обкладались податками, регламентувались звані обіди та кількість прикрас, які дозволялось носити на людях, негативно сприймалися суспільством та були скасовані [3, с. 156].

Науковий аналіз цих перетворень не дає можливості сформулювати чіткі закономірності зміни пріоритетів у свідомості владних еліт Римської республіки з публічних інтересів на власні. Однак чітко простежується, що трансформація моральних та культурних устроїв суспільства робить шкідливою для загального блага діяльність бюрократії в умовах конфлікту інтересів та є сприятливим фоном для формування корупції.

Важливим є історичний досвід Римської республіки, де завдяки пануючій прерогативі приймати рішення не на користь власних інтересів, а на державне (громадське) благо, поняття «конфлікт інтересів» не становив проблеми, а можливі виклики його системі правосуддя просто. Завдяки історико-філософському підходу стає простіше зрозуміти, що слугувало причиною актуалізації або ж занепаду певних ідей, філософських систем, законодавчих ініціатив, що стосувалися врегулювання конфлікту інтересів у правосудді. Окреслений підхід дозволяє також віднайти засади, які заклали підґрунтя сучасним дослідженням, ще раз стверджуючи їх цінність упродовж тривалого часу та актуальність на сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Моммзен Т. История Рима. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001. Т. 1, кн. 3. 524 с.
2. Моммзен Т. История Рима. / [пер. с нем.]. М. : АСТ, 2001. Т. 2, кн. 4. 525 с.
3. Робер Ж. Повседневная жизнь Древнего Рима через призму наслаждений. М. : Молодая гвардия – Палимпсест, 2006. 296 с.

Білик Денис Сергійович,

*студент магістратури Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова*

МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ РИМСЬКОГО ПРАВА І СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

В істориків немає єдності думок щодо існування римської цивілізації. Одні стверджують, що Римська держава, її культура перестали існувати внаслідок занепаду Західної римської імперії. Інші підтверджують, що Рим створив своєрідну культурно-історичну спільноту, гідну статусу цивілізації.

Ще у II ст. до н. е. давньогрецький політичний діяч й історик Полібій поставив питання: «що дало їм змогу впродовж менш ніж 53 років завоювати майже увесь заселений світ довкола і підкорити його?». Вже Полібій усвідомлював те, що римляни досягли чогось унікального у світовій історії. Це було не створення величезної імперії, не створення власної унікальної культури, яка перевершувала інших, а досягнення римської цивілізації полягає у здатності римлян не тільки завойовувати народи, але й інкорпорувати їх до римської системи. Римляни досягнули того, чого не змогли греки. Греки відмовлялися ділитися громадянством (що виявлялося у їх слабкості протистояти зовнішньому ворогові і відсутності єдності між полісами), римляни ж поширили своє громадянство спочатку на італійців, а потім на решту народів своїх провінцій, серед яких опинилися і греки. Із громадянством поруч йшли управління та право [1].

Здобутки давньоримської цивілізації не обмежилися часом існування римської держави (753 р. до н. е. – 476 р. н. е.). Римські закони, мова, управління стали дорогоцінною спадщиною для всього світу, але найбільше для європейської цивілізації. Загальноприйнятим є твердження, що європейська цивілізація покоїться, умовно стверджуючи, на «трьох пагорбах» – Акрополь, який символізує мистецтво та грецьку філософію, Голгофа – як символ християнства, а також – Капітолій, як ознака традицій римського права [2, с. 24].

Європейські національні правові системи формувалися під впливом римського права. Воно служило фундаментом цивільного, частково кримінального і державного права держав як в часи Середньовіччя, так і зараз [3, с. 346].

Становлення європейського права стало можливим завдяки єдності культурних перспектив: перша перспектива пов'язана з відродженням ідеї ролі права в суспільстві як основного регулятора та поширенням ідей римського права (це так зване «друге народження римського права»); друга пов'язана з розвитком християнської цивілізації; третя – це ідея екстериторіального

характеру права, яка ґрунтується на визнанні права основною соціальною цінністю[4, с. 15].

Романо-германська правова сім'я – сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі римського права і його пристосування до нових національних умов(вікі). До характерних ознак романської (романо-германської) правової системи відносять формування права на засадах добра і правильності (*bonum et aequum*), а також на таких поняттях як *iustitia* (справедливість), *humanitas* (людяність, доброзичливість), *aequitas* (справедливість, рівність), *fides* (віра, довіра), *honestas* (чесність, сумлінність), які межують в площині права та етики. Віддзеркалюються вони також у багатьох відомих римських визначеннях права як «мистецтво застосовувати те, що є добре і справедливе» (*ius est ars boni et aequi*) та справедливості (*iustitia*) – як сталої та незмінної волі визнавати кожному належні йому права [2, с. 24-25].

Особливість римського і сучасного європейського права – феномен мультикультуралізму. Цей феномен відображає наявність в одній культурі вкраплень і присутності інших активних культур. Римляни широко використовували елементи правових культур інших народів. Варто згадати, що основні технологічні прийоми створення позитивного права римляни запозичили у греків. Громадяни Риму активно використовували надбання звичаєвого правового регулювання поневолених народів.

Так, у праві Європейського Союзу акумулюється різноманіття правових культур. На цій основі розбудовується європейський правовий простір, заснований на спільній історії, системі правових цінностей, культурній спадщині тощо.(пастушок) Зараз стає помітним вплив та проникнення правових феноменів з однієї системи в іншу, асимілятивні та дисимілятивні процеси в сфері права, які, з одного боку, зближують національні правові системи, а з іншого – сприяють збереженню їх унікальності [4, с. 19]. Сучасні національні правові культура європейських країн зіткнулися зі складним завданням, вирішення якого полягає у тому, щоб у кожній національній правовій системі зберегти власну правову ідентичність, вписатися у полікультурний діалог і водночас запозичити і засвоїти корисний досвід загальноєвропейської правової культури з урахуванням національних культурних особливостей.

Багатовікове вивчення римського права, з метою його рецепції у національні правові системи формувало юридичне мислення Західної Європи й створювало сильний клас юристів, керівників і діяльних помічників у різних сферах правової діяльності Об'єднуючи Європу на практиці, римське право об'єднувало її і в теоретичному плані: юриспруденція французька працювала весь час рука об руку з юриспруденцією німецькою або італійською, говорила з нею однією і тією ж мовою, шукала вирішення одних і тих же проблем. Так виникала на ґрунті римського права дружна спільна праця всієї

європейської юриспруденції, що продовжувала роботу мислителів античного світу [5, 35].

Зараз же спостерігається оновлення романо-германського правового мислення. Європа потребує формування нової правової культури, яка поєднає в собі елементи романо-германської та англо-американської правових систем, як найвпливовіших сучасних правових систем, і всіх новітніх правових систем. Тому європейське право, а з ним і римське право, знаходяться в процесі вдосконалення нормами інших правових систем подібно до вдосконалення норм римського права за рахунок норм інших народів на початковому етапі. Тобто процес мультикультуралізму продовжується і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навчальний посібник. Київ: Знання, 2012. 446 с.
2. Лозінська С. В. Співвідношення права та етики в діяльності римських юристів. *Римське право і сучасність (Шерешевські читання): матеріали Міжнародної наукової конференції* (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 24-27.
3. С. Д. Гринько, С. М. Голуб. Римське право та його історичне значення. *Університетські наукові записки*. 2016. № 3. С. 342-350.
4. Вовк В.М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. 2009. № 2. С. 14-19.
5. Значення основоположних цінностей Римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 31-37.

Богатир Інна Миколаївна,

*студентка 1 курсу магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ

Римське право – це система загальнообов’язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених Римською державою для регулювання відносин, що сформувалися у рабовласницькому суспільстві. Цей правовий порядок пройшов тривалий шлях розвитку, що хронологічно окреслюється періодом від заснування Риму (753 р. до н. е.) до смерті імператора Юстиніана (565 р. н. е.).

У Римській державі право постійно вдосконалювалося, доповнювалося новими положеннями (нормами, інститутами, принципами), зазнавало позитивних змін, унаслідок яких перетворилося на систему, придатну для регулювання різноманітних правовідносин, що виникали у рабовласницькому суспільстві з розвиненим товарообігом. [1, с. 6]

На основі римського права утворилися багато сучасних правових систем як європейських, так і неєвропейських держав. Воно займає центральне місце в розвитку правових систем людства. Хоча Римської імперії вже давно не існує, проте інтерес до римського права не зникає і досі. Цінність римського права полягає у тому, що на його категоріальному і понятійному апараті, а також термінології ґрунтується сучасне право багатьох держав.

Правова система кожної країни має свої особливості розвитку, джерела формування, форми закріплення та вираження права, але спільним для всіх них є те, що свої витoki вони беруть саме із римського права, хоча його процес виникнення та розвитку майже повністю відрізняється від формування правових систем сучасних держав. Для нього характерною була правотворчість на ранньому етапі розвитку, а не пряма чи опосередкована рецепція правових звичаїв інших держав.

Римське право – одне з найбільших досягнень минулого. За внутрішньою досконалістю, послідовністю та закінченістю теоретичної думки і практичної розробки воно може бути кращим введенням у теорію права.

В історії римське право займає особливе місце, оскільки пережило створивший його народ та, образно кажучи, двічі підкорило світ. Визнано, що в праві інших держав немає такої великої кількості перевірених довгим досвідом юридичних норм і конструкцій, як у римському, його універсальність – це закономірний наслідок історичного розвитку Риму. [2, с.264]

Вже починаючи з XI ст. римське право починає вивчатися у відомих європейських університетах, також його починають використовувати у судах. Розпочинається рецепція римського права в національні правові системи. Саме вивчення римського права сформувало юридичну думку Західної Європи, під його впливом формувалися національні правові системи та відбувалася систематизація законодавства.

У сучасні правові системи ідеї римського права та його основні положення, здебільшого реципіювалися опосередковано. Це, наприклад, відбувалося шляхом запозичення із законодавства іншої держави, де рецепція відбулася раніше. Таку рецепцію ще називають «похідною» або «вторинною». Реципіювалися як норми приватного римського права, так і норми публічного. Воно послужило основою для формування цивільного права, а також частково кримінального і конституційного права багатьох держав.

У галузі цивільного законодавства яскравим прикладом рецепції римського права стали такі відомі законодавчі акти, як Французький цивільний

кодекс 1804 року та Німецьке Цивільне Уложення 1900 року. Вони зберегли у собі не лише риси класичного римського права, а й його термінологію та окремі правові позиції.

Що стосується українського права, то у ньому процес рецепції римського права відбувається і досі. Реципіюються здебільшого універсальні норми. Найяскравіше цю рецепцію можна побачити у нормах Цивільного кодексу України.

Вивчення римської юридичної термінології і тієї соціальної реальності, яку вона позначала в різні епохи, істотно розширяють кругозір юриста і надають стереоскопічність погляду на правову форму, закладають базу для творчого відношення до юридичної конструкції у практичній діяльності. [3, с.8]

Рецепція також може бути не лише явною ай латентною (прихованою). Це відбувається, наприклад, у тих випадках, якщо запозичення певних ідей або якихось засад, принципів рішень зроблено у процесі право творення фактично на підґрунті вже відомої раніше системи права, але з проголошенням (офіційно, напівофіційно тощо) принципово іншого підходу. Яскраво такий вид рецепції простежується, коли йдеться про правотворення у радянській державі, де соціалістична концепція цивільного права відкидала будь-які ідеї приватного права взагалі та римського права зокрема. При цьому запозичення все ж таки було, але офіційно проголошувалася відмова від «застарілих принципів». [8, с.133-134]

Однією із важливих особливостей римського права є принцип справедливості. При інтерпретації норм римського права саме цей принцип відіграв роль керівної ідеї. Римські юристи багато говорили про принцип справедливості. Здебільшого вони зазначали, що завжди потрібно пам'ятати про справедливість, особливо у праві. Саме уявлення про справедливість римських юристів було покладено в основу формування світоглядно-методологічних цінностей правових систем європейських держав.

Сучасне розуміння справедливості тісно пов'язано з мораллю і здебільшого зводиться до забезпечення рівності усіх перед законом. Воно розглядає людину, як самостійного індивіда, який забезпечений невід'ємними правами і здатний діяти відповідно до цих прав та за потреби відповідати за свої вчинки перед законом. Положення про невід'ємні права людини були закріплені в таких міжнародно-правових документах, як Загальна декларація прав людини, Статут Організації Об'єднаних Націй, Заключний акт загальноєвропейської наради зі співпраці та безпеки у Європі.

Тому римське право є важливою частиною світової історії. Воно стало основою формування і розвитку правових систем багатьох країн та є необхідним елементом освіти для сучасних юристів. Його вивчення дає можливість зрозуміти сутність правових інститутів та правових засад більшості країн, які реципіювали римське право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права : курс лекцій. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2009. – 92 с.
2. Кедрова Н.А. Вплив римського права на сучасні правові системи Європи. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2007. С.264-268.
3. Дождев Д.В. Римское частное право: учеб. для вузов / под. ред. В. С. Нерсесянца. М. : НОРМА, 2002. – 784 с.
4. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. 2-ге вид. К.: .Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.

Вальчук Вадим Анатолійович,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РИМСЬКОГО ПРАВА В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ

Рим було засновано у 753 р. до н.е. у період, що характеризувався розпадом первіснообщинного ладу у племен, що жили на узбережжі річки Тибр. Представники найстарших римських родів називались патриціями. Але розвиток міста і кліматичні умови, сприятливі для землеробства, приваблювали до міста представників інших племен. Натомість римська родова община була досить замкнутою і не впускала до себе чужинців. Тому вони залишались поза римською родовою общиною і отримали назву плебс. Плебеї залишались вільними, юридично самостійними, але були обмежені в правах. Вони рідко отримували земельні наділи і не мали права укладати шлюб з членами римської общини, а також брати участь в управлінні справами общини. І якщо у сфері приватних цивільних стосунків вони були абсолютно правоздатними, то у політичній сфері не мали жодних прав [1].

Римське право – величезний спадок античної цивілізації, що міцно увійшов до правового життя сучасного світу. На відміну від правових систем стародавніх аграрних деспотій, у яких домінувало адміністративне та кримінальне право, що поширювалося й на господарські стосунки, римське право було засноване на приватній власності і покликане регулювати ринкові відносини. Ось чому Європа, яка рано стала на капіталістичні рейки, отримала з римського права готову правову систему, покликану регулювати ринкове господарство. Римське право – це право вільної (приватної) власності та вільного договору.

Розвиток римського права починається, за традиційним поглядом, з витоків Риму в 753 р. до н.е., і закінчується смертю імператора Юстиніана I (482–565). Юстиніан кодифікував римське право в повному обсязі, що вирішально вплинуло на подальший розвиток права в Європі. Ці 14 століть по-різному періодизовані сучасною історіографією та римськими дослідженнями права. Далі ґрунтується на найбільш поширеному поділі, який можна знайти в посібниках з римського права: Монархія (753–509 рр. до н. е.), Республіка (509–27 рр. до н.е.), Принципат (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.) та Домінант (284–565 рр. н.е.).

Різні форми правління в ході римської історії мали значний вплив на способи створення права. Окремі правові джерела щодо свого розвитку та значення зазнали відповідно великих змін.

На становлення Римської республіки вирішальний вплив зробили два процеси: боротьба патриціїв і плебеїв і завоювання Римом Італії, що і викликає цікавість до дослідження цієї сторінки історії Риму.

У ранньому республіканському періоді справи між приватними особами вирішувалися звичаєм, а не законами. Ця ситуація змінилася лише з *Lex XII Tabularum* (Закон дванадцяти таблиць), які, були складені у 451–450 рр. До н.е. Причиною цього були, в рамках соціальної боротьби між класами, зростаючі скарги плебеїв на свавільне застосування неписаного закону з боку правлячої еліти патриціїв. Дванадцять таблиць торкнулися багатьох областей права, не тільки цивільного права, що застосовувалося безпосередньо до громадян, але й таких галузей, як публічне право та релігійне право, яке застосовувалося до великих соціальних конструкцій та інститутів.

Кодифікація звичаєвого закону у письмовій формі «Дванадцяти таблиць» ускладнила неправомірне використання влади патриціями щодо плебеїв. Дванадцять таблиць залишалися "колискою" закону міста Риму, "джерелом усього публічного та приватного права" (до Юстиніана I) за Титом Лівієм (59 р. До н. Е. – 17 р. Н.е.), і, крім того, єдиною кодифікацією з вичерпною претензією на чинність. Саме на основі Дванадцяти таблиць були розроблені перші законодавчі акти ("дії, засновані на законі") та інші правові інститути; вони також послужили основою для першої з усіх праць з юридичної науки, «*Tripertita of the jurist Sextus Aelius Paetus Catus*» (II століття до н. е.), яка була водночас першою літературною версією Дванадцяти таблиць. [2]

В період Республіки мали місце такі форми права, як «постанови народних зборів». Народні збори (*populus*) Давнього Риму – найвищий державний орган, який приймав і скасовував закони (*leges*), хоча і не мав самостійної законодавчої ініціативи. Існувало три види народних зборів (коміцій): куріатні – об'єднання патриціїв; центуріатні – об'єднання патриціїв і плебеїв (після IV ст. до н. е.) та трибутні – об'єднання по територіальних округах спочатку тільки плебеїв, а згодом і патриціїв. Функції вказаних видів

народних зборів чітко не розмежовувались. На початку II ст. до н. е. трибути коміції були основним видом народних зборів. Для прийняття закону встановлювалась певна процедура, в якій брали участь магістрат, народ, що збирався у коміції, та сенат. Право збирати коміції належало магістрату (консулу, диктатору, претору), який повинен був заздалегідь у письмовій формі розробити проект закону (*rogatio leges*), а після цього подати останній на розгляд коміції. Народ, який входив до складу коміції, не брав участі в безпосередньому обговоренні закону, а лише висловлювався або за прийняття закону, або за його відхилення. Закон, який приймався коміцією, мав пройти ратифікацію з боку сенату і тільки після цього набував сили закону – *leges rogation*. [3].

Закони, звичаї та поради (відповіді) юридичних експертів склали цивільне законодавство (*ius civile*), яке за своєю природою стосувалося виключно громадян (*cives*) міста Риму. Однак для римської правової системи також було характерно те, що існувало кілька взаємодіючих шарів права. Таким чином, з'явився паралельний *ius honorarium* (магістерський закон), також названий *ius praetorium* (преторіанське право).

Преторське право виникло і розвивалося завдяки лакунам (прогалинам), що існували в законі. Коли приватна особа зазнавала збитків і не могла добитися їх задоволення шляхом подачі цивільного позову, посилаючись на яку-небудь норму цивільного права (*iuriscivilis*), вона могла звернутися до претора, щоб той, використовуючи свою владу, допоміг їй. Він, керуючись необхідністю зберегти суспільний мир і порядок, втручався у сферу цивільних відносин.

До описаних вище правових систем *ius civile* і *ius praetorium* у період республіки приєднується ще третя система – *ius gentium*, яка за своєю юридичною природою майже рівна преторському праву, але відмінна від нього сферою своєї дії.

За своїм матеріальним змістом це є право загальнонародне, чому римляни і називають його правом народів – *ius gentium* [4].

Підсумовуючи можна сказати, що період Республіки в стародавньому Римі зробив вагомий внесок для подальшого розвитку Римського права в різні етапи історії, але найбільший внесок цього періоду це *Lex XII Tabularum* (Закон дванадцяти таблиць). Саме вони поклали початок писаному праву Римської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коростелин В.А., Таран П.Е. История римского права. Симферополь: Таврия–Плюс, 2001. 128 с.
2. Titus Livius, *Ab Urbe Condita Libri*.
3. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И. Б. Новицкого, проф.

- И. С. Перетерского. – М.: Юристъ, 2004.
4. Римське приватне право: Курс лекцій /Львів, 2009.

Вергелес Анна Олександрівна,

*студентка 5 курсу, юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РИМСЬКА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Сучасність, існуючі соціальні інститути, по суті, є синтезом надбань історії. Розрізнені події і явища поєдналися в синергії для утворення нашого теперішнього, при цьому наше теперішнє також стає підґрунтям до майбутнього. В цьому разі важливим є запитання – що ми отримали з історії? Що стало для нас надбанням, а що є рудиментом, який слід викоринити? Що вплинуло на нас і чому?

Перш за все, що найбільше вплинуло на становлення, скажемо, права на території Європи? Звичайно, римське право, яке вчені називають основою сучасного римського права. Також християнська мораль, закони середньовіччя та періоду розквіту промислової революції, тощо. Всі вони є витокami права. Що якщо під слово «право» підставити «європейця як індивідуума»? Виходить те саме, оскільки всі ці, можна сказати, інститути обмеження людської волі та гарантування окремих цінностей, як-то життя чи власність, так само вплинули на європейця як людину, його ідентичність, його зв'язок із соціумом, як і на правову систему сучасної Європи.

В цьому танці історичної рецепції грає особливу роль римське право. Чому? Варто вказати на те, що, до прикладу, одна з основних цінностей сучасного суспільства, демократія, була розроблена саме в римську добу. Право приватне та публічне, основи судочинства, окремі професії – це все має місце і в сучасності. Проте наскільки ці запозичення автентичні в сучасному світі?

Варто ще вказати на слово запозичення, рецепція – як часто висловлюються в літературі, що римське право, чи навіть культурні аспекти були «рецепційовані» в сучасні норми. В тлумачному словнику слово «рецепція» означає запозичення та застосування державою соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або в іншу епоху. В той же час рецепція – це сприйняття та переробка інформації, яка надходить до організму від сенсорних систем [1, с. 1219]. Бачимо, що в першому випадку йдеться про «запозичення і застосування», в другому – «запозичення і переробку». Це є ключовим означенням у нашій тезі – звичним чином під час освітнього

процесу йдеться мова про запозичення і застосування, в той час, коли римське право було скоріше запозичене і перероблене під умови сучасності. Те, що існує в нашому об'єктивному сприйнятті в 2020 році – результат такого запозичення і переробки наслідків багатьох епох, фільтрація того, що варто було б практикувати у майбутньому, а що ні; і звичайно, синтез нового. Так і римська культура і право як ми його бачимо зараз, як ми його використовуємо, можливо у правовому полі – лише синтетика того, що дійсно існувало в час, коли Юстиніан ходив по землі. Загалом, наша культура – це також нашарування різних епох. Але повернемося до запозичення римського права. В цьому нам допоможуть деякі елементи права тієї доби.

Перш за все, згадаємо звичай таліону, – «око за око, зуб за зуб» – що був елементом звичаєвого права досить довго та канув у лету із прийняттям Законів XII таблиць, де встановлена вже система штрафів [2, с. 38]. За своєю сутністю, як пишуть автори підручника, «Закони XII таблиць у цілому були обробкою й консолідацією звичаєвого права Риму» [2, с. 38]. Чому Закони XII таблиць відійшли від такої системи покарань? Тому що це вже не відповідало культурі, моралі суспільства та було не виграшним механізмом. Римляни зробили те ж саме з звичаєвим правом, що і зробили – взяли за основу, дещо відкинули, переробили під власні потреби. Так і нам, в наш час, може не підходити за суттю якийсь інститут, або ж, наприклад, його основа вірна, але саму ідею слід переробити. Наприклад, сучасний кримінальний процес є нічим іншим як синтезом кількох типів процесу. Так, існує три історичні форми кримінального процесу: 1) обвинувальний (змагальний); 2) інквізиційний (розшуковий); 3) змішаний (континентальний). В обвинувальному (змагальному) кримінальному процесі порушення кримінальної справи і подальший її хід визначаються діями, ініціативою обвинувача (потерпілого). Суд розглядає справу тільки на прохання обвинувача. Інквізиційний (розшуковий) кримінальний процес характерний для імператорського періоду Римської імперії з установленням диктатури цезарів. Процес був таємним і письмовим, якщо він стосувався державних злочинів. Здійснення кримінального провадження значною мірою перейшло від сторін до суду; катування за цієї форми вважалося звичайним засобом отримання показань і застосовувалося не тільки до свідків-рабів, а й до вільних громадян. Змішаний (континентальний) тип більше схожий на сучасний, передбачено проведення розслідування, яке здійснювали поліція та слідчий суддя, який входив до складу суду і формально не залежав від прокурора. Кримінальне переслідування обвинуваченого перед слідчим суддею здійснював прокурор. Під час попереднього розслідування обвинувачений наділений певними процесуальними правами, а в подальшому дотримуються схеми інквізиційного процесу. У суді справа розглядається гласно та усно, дотримуються принципу безпосередності, змагальності вільної оцінки доказів суддями, обвинувачений має право на

захист, тощо [3, с. 193]. З оцінки правників, сучасна українська система, як і, в принципі, європейська, має ознаки змішаного типу [4, с. 103]. Чому не обрати конкретно змагальний процес? Чому не інквізиційний? Бачимо, що правовим реаліям нашого часу, моральним засадам нашого суспільства підходить саме синтез двох. Так, по суті, базис, напрацьований в римському праві нині існує і в нашому часі, проте значно змінений.

Те ж саме і з мистецтвом римської доби. Античність як історія і культура Стародавньої Греції і Стародавнього Риму від виникнення перших давньогрецьких держав (кінець III-II тисячоліття до н.е.) і до падіння Західної Римської імперії та завоювання Риму варварськими племенами (V ст. н.е.) отримала новий подих у час Відродження. Але знову ж таки, римські акведуки, арочні конструкції чи куполи відрізнялись від аналогічних об'єктів епохи Відродження. Будь-який митець знає, що одна справа творити об'єкт, інша справа – копіювати чи надихатись ним. «Культура античного світу значно вплинула на загальний процес становлення світової культури. Антична доба – період якісних змін в історії людської цивілізації, період народження нових форм суспільного й культурного життя. Для нас вона важлива насамперед тим, що заклала підвалини європейської культури... Античність майже тисячу років не привертала до себе уваги. В Європі її «відкрили» гуманісти епохи Відродження. З тих пір усе античне стало еталоном краси» [5, с. 3]. Римське театральне мистецтво, так часто використане у мотивах театральних постановок Відродження, звісно, відрізняється від помпезності дійства в амфітеатрах. Але витоки Відродження мають місце поряд із іншим і в епоху римської культури. Наприклад, «синтез давньої язичницької та античної культур став ґрунтом, на якому розвинулася українська культура» [5, с. 5]. Синтез – це те, що характеризує нашу культуру, це означає, що не тільки римська доба привнесла своє зерно в цей сад, а й інші – язичництво, християнство, феодалізм, тощо.

Ми як митці Відродження – засліплені красою античності, але не бачимо краси готики і вже її впливу на світ об'єктивної дійсності. Ми сприймаємо римську культуру, а особливо право, як еталон, в той час, коли він не є одним. Не слід, звичайно, сперечатись, що вплинуло на право більше – Руська Правда чи Дигести Юстиніана. Але не варто також і забувати, що римська культура і право для тих, хто живе в XXI столітті, таке ж змінене, рафіноване явище, як і будь-яка інша культура чи право. Наша культура – це як рецепт: недостача одного інгредієнта впливає на всю страву, при цьому інгредієнти вже не існують в первинному стані, а перероблені, в поєднанні складають собою щось вкрай нове.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> ;
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. для вищ. навч. закл. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.;
3. Циганюк Ю. Тип кримінальної процесуальної системи: поняття та ознаки. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. №1 (vol.2). с. 191-195. URL: http://vjhr.sk/archive/2018_1/part_2/32.pdf ;
4. Толочко О. Типологічна характеристика кримінального процесу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2019, 1(58), с. 101–111.
5. Махаєва К. Вплив античності на розвиток стародавньої культури. КПП ім. Сікорського. 2014. С. 1-9. URL: <http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/16.-Makhayeva-Kateryna.pdf>.

Вовк Вікторія Миколаївна

*професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, доктор юридичних наук, професор*

ПИТАННЯ РОЛЕВОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

Питання ролевої стандартизації у судовому процесі Римі як конкретизації та опредметнення сценарності ще не набули належного опрацювання та, власне, ще і не були означені у проблемному полі вітчизняної філософії права. Судові процеси в Римі – це не лише розгляд конкретної справи з поновлення покривдженого права, судові процеси в Римі – це дійство, яке органічно поєднує в собі елементи міфолого-релігійного, обрядово-ритуального, правозастосовного, правотворчого, символічно-знакового, технологічного та інших аспектів синкретичного римського життя.

Термін «роль» широко використовується багатьма гуманітарними науками, але в межах права та юриспруденції його знайти дуже важко. Цей термін ще не знайшов свого закріплення у правових теоріях і концепціях на протигагу терміну «статус». Саме слово «роль» було запозичене багатьма європейськими мовами із французької, де воно означало список, перелік чогось і театральну роль. У свою чергу цей термін походить від латинського слова, яке буквально означає паперовий звitek, тобто рулон паперу, на якому записано текст сценічної ролі для актора.

Якщо проаналізувати стан наукової розробки проблем ролевої структури особистості та її відображення в римських правових інститутах, то слід відзначити особливий внесок вітчизняних істориків ХХ століття. Як зауважує відомий цивіліст Д. Дождев, порядок, правила і норми поведінки, які були типовими для окремих індивідів і римського суспільства в цілому стали предметом наукових досліджень розрізі відшукування «типового, закономірного, необхідного в існуванні і розвитку суспільства – за визначенням складає зміст суспільних наук» [1, с. 92]. Д. Дождев ставить перед собою завдання віднайти та конкретизувати найбільш ефективні методологічні прийоми у дослідження співвідношення особистості і суспільства в Стародавньому Римі через з'ясування особливостей правової регуляції як такої. На його думку, право є тричленом (рівність-свобода-справедливість), який має предметну форму вияву у явищі формальної рівності. При цьому він робить одне із методологічних уточнень, на основі якого в подальшому ми і побудуємо логіку розгортання наших міркувань щодо ролевих стандартів у судових процесах Стародавнього Риму. «Абстрактна всезагальність права не означає, що чинне в конкретному суспільстві право з необхідністю поширюється на все населення: деякі групи наприклад, раби можуть бути виключені із сфери дії права, поставлені поза правом, але тим самим вони будуть поставлені поза суспільства, тобто виключені із суспільства, яке як раз і визначається єдністю правової системи. Право верстового, навіть кастового, суспільства також має всезагальний характер, оскільки формальні переваги одних груп і формальні позбавлення інших визначають суспільство як ціле» [1, с. 94]. Римське суспільство було стратифіковане та диференційоване, що і дає нам змогу його аналізу з позицій ролевої диференціації та алгоритмізації.

Заслужують на увагу доробки В. Смиріна «Патріархальні уявлення та їх роль в суспільній свідомості римлян», «*Nudum ius Quiritium*», «*dominium*» і «*proprietas*» в понятійній системі римських юридичних текстів», «Свобода раба і рабство вільного (До історії римського громадянського суспільства)». Але окремо слід виділити працю А. Смишляєва «Няня-годувальниця в суді римського намісника». Автор цієї статті розглядає римських намісників в ролі суддів, спираючись на тезу Ульпіана: «Зазвичай намісник провінції має юрисдикцію в області оплати, але лише щодо учителів вільних наук» (D. 50. 13. 1), але «не розглядають судові справи і щодо викладачів цивільного права; адже мудрість цивільного права є найсвятішою справою...» (D. 50. 13. 1. 5). Науковець детально розглядає юрисдикцію римських намісників і вимоги до особи позивача у судових процесах. Але при цьому позивач постає лише як представник конкретної професії. Для того, щоб по суду під началом намісника витребувати оплату своєї праці потрібно належати до певної професійної групи. На основі вивчення автентичного тексту Дигест, який приписується Ульпіану, А. Смишляєв приходить до висновку про те, що

Ульпіан склав своєрідний список професій, представники яких мають судовий захист. До цього списку ввійшли представники тих професій, які мають безсумнівну користь для римського суспільства і притриванні до них. Таким чином, автор через феномен правових привілеїв, зосереджує свою увагу на позивачеві як спеціалісті, оминаючи ряд інших суттєвих вимог, які і уможливили звертання особи до суду за захистом свого порушеного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дождев Д. Методологические проблемы изучения римского права: индивидуальный и гражданское общество. *Вестник древней истории*. 2003. № 2. С. 91-111.
2. Смышляев А. Л. Няня-кормилица суде римского наместника. *Вестник древней истории*. 2001. № 3. С. 38—58.

Гнатюк Вероніка Валентинівна,

*Студентка 5 курсу магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Римське право займає в історії людства значне місце. Необхідно зазначити, що найбільшим надбанням Давнього Риму є право, як основа існування суспільства, де закон є домінантою, що не піддається сумнівам. Якщо в світі Східних деспотій право мав лише правитель і він правив своїми підданими за допомогою військової сили, а закон був лише інструментом для здійснення одноособової влади, то в Давньому Римі право було само по собі верховною владою, якій підпорядковувались всі громадяни не залежно від свого статусу у суспільстві. В Давньому римі панувало Верховенство Права, а закон виражав волю головного носія права – громадян, народу. Як відомо, право отримало свою назву від слова «справедливість», у Римі право розглядалося як інструмент справедливості [1, с.9].

Зародилося воно в далеких глибинах часу – тоді, коли Рим не був ще величною державою світу, а був невеличкою громадою серед багатьох інших подібних громад Італії. Тоді римське право являло собою нескладну, багато в чому архаїчну систему, перейняту патріархальним і вузьконаціональним характером. І якби воно залишилося на цій стадії, воно, звичайно, було б давним-давно загублене в архівах історії.

Але чи то зорі так склались, чи доля так вирішила і все склалось зовсім по іншому. Борючись за своє існування, Рим поступово ріс, поглинаючи в себе інші сусідні міста, і міцніє у своїй внутрішній організації. Чим далі, тим усе більше і більше розширюється його територія, розповсюджується на всю Італію, захоплює прилеглі острови, перекидається на все узбережжя Середземного моря, – і на сцені історії з'являється величезна держава, що об'єднує під своєю владою майже весь тодішній культурний світ; Рим став синонімом світу.

Разом з тим Рим паралельно змінювався і внутрішньо: старий патріархальний лад почав валитись, натуральне господарство замінюється складними економічними відносинами. Нове життя вимагає найвищої напруги всіх сил, усіх здібностей кожного окремого індивіда. Відповідно до цього римське право змінює свій характер, перебудовуючись на початки індивідуалізму: свобода особи, свобода договорів і заповітів робляться його наріжними каменями.

Як зазначає Ю. Задорожний, римське право – це система загально-обов'язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених Римською державою для регулювання відносин, що сформувалися у рабовласницькому суспільстві. Цей правовий порядок пройшов тривалий шлях розвитку, що хронологічно окреслюється періодом від заснування Риму (753 р. до н. е.) до смерті імператора Юстиніана (565 р. н. е.). У Римській державі право постійно вдосконалювалося, доповнювалося новими положеннями (нормами, інститутами, принципами), зазнавало позитивних змін, унаслідок яких перетворилося на систему, придатну для регулювання різноманітних правовідносин, що виникали у рабовласницькому суспільстві з розвиненим товарообігом [2, с. 6].

Почали з часом і розвиватись економічні відносини Риму, за допомогою військових та політичних відносин. В силу того, що Рим робився центром політичного життя світу, він ставав також центром світового торгового обороту. На його території безупинно зав'язувалися нескінченні ділові відносини, у яких брали участь торговці різних національностей; римські магістрати повинні були розбирати суперечки, що виникають з цих відносин, повинні були виробляти норми для вирішення цих суперечок.

Природний економічний розвиток нових народів приводить їх до міжнародних торгових відносин. Знову, як у старому світі, на ґрунті міжнародного обміну сходяться один з одним представники різних національностей, і знову для регулювання цього обміну виникає нестаток у єдиному загальному праві, праві універсальному. Знову економічний прогрес вимагає звільнення особистості від усякого феодального, общинного і патріархального пута, вимагає надання індивіду волі діяльності, волі самовизначення. І спадкоємці згадують про закинутий ними заповіт античного світу, про римське право, і знаходять у ньому саме те, що було потрібно [3, с. 39].

Саме римське право дало початок не лише практиці, але й теорії. Безупинне багатоговікове вивчення римського права, особливо залишків римської юридичної літератури, формувало юридичне мислення Західної Європи і створювало сильний клас юристів, керівників і діяльних помічників у всій законодавчій роботі. Поєднуючи Європу на практиці, римське право поєднувало її у теоретичних шуканнях: юриспруденція французька працювала весь час рука об руку з юриспруденцією німецькою чи італійською, говорила з нею на тій самій мові, шукала вирішення тих самих проблем. Так виникала на ґрунті римського права дружна загальна робота всієї європейської юриспруденції, що продовжувала роботу мислителів античного світу.

Римське право стало підґрунтям сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав. Йдеться, насамперед, не про рецептивний вплив римського права, а про його ідейно-світоглядні принципи, які досі не втратили своєї актуальності. На думку відомого українського цивіліста Є. Харитонова, до них належать, по-перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно-настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римскоправової методики та юридичної термінології [4, с. 16].

Ось така історична доля римського права. Ставши синтезом усієї юридичної творчості античного світу, воно лягло потім як фундамент для правового розвитку нових народів, і як такий фундамент, загальний для всіх народів Західної Європи, воно вивчається повсюдно – у Німеччині, Франції, Італії, Англії і т.д. Ставши базисом, на якому століттями формувалася юридична думка, воно вивчається і тепер, як теорія цивільного права, як правова система, у якій основні юридичні інститути і поняття знайшли собі найбільш чисте від усяких випадкових і національних фарбувань вираження. Недарма за старих часів воно вважалося за самий писаний розум, за *ratio scripta*.

Однак, варто зазначити, що нові умови нашого життя ставлять перед нами нові задачі, і юриспруденція повинна завжди залишатися на своєму місці. Бути перед народом, висвітлювати йому шлях, направляти його правосвідомість до блага і правди в людських відносинах – такий щирий обов'язок юриспруденції і її окремих представників.

Підсумовуючи вище зазначене, варто зазначити, що право у Давньому Римі розглядалось як інструмент народовладдя в усіх проявах в адміністративних, господарських, договірних і навіть сімейних відносинах. Саме право забезпечувало ефективне функціонування римської цивілізації. «Право, котре кожний народ сам для себе встановив, є його власним правом і називається громадянським правом, тобто власним правом, властивим самим громадянам. Закон є те, що народ римський схвалив і постановив» (Гай. Інституції).

Отже ми можемо з впевненістю констатувати, що римське право – це еталон (модель) для сучасного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи римського приватного права: Підручник. В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
2. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права : курс лекцій . Ю. А. Задорожний. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2009. 92 с
3. «Історія римського права» В.М.Хвостов, 1997 р.
4. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики . Вісник Академії правових наук. 1998. № 2 (13). С. 107–108

Гринько Руслан Віталійович,

к.ю.н., доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ ПРАВА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УКРАЇНІ

Інститут забезпечення виконання зобов'язань завдячує своїм походженням праву Стародавнього Риму, де було створено струнку систему правових засобів забезпечення зобов'язань, основними з яких: *arra* (завдаток), *stipulation poena* (штраф, або ж неустойка), *pignus, hypotheca* (застава), *adpromissio fidejussio* (порука) [10, с. 364–365]. Появу такого інституту Є. О. Харитонов пояснює тим, що «кредитор воліє бути впевненим як у реальному і своєчасному виконанні самого зобов'язання, так і в реальній можливості відшкодування збитків, заподіяних невиконанням зобов'язання. Крім того, він хоче мати правові засоби, які б примушували боржника до добровільного і своєчасного виконання зобов'язання настанням негативних для нього наслідків» [10, с. 364].

Про греко-римське походження одного зі способів забезпечення виконання зобов'язання пише також Т. О. Жагорнікова: «Правовий зміст завдатку як гарантійного засобу виконання зобов'язання в сучасному розумінні з'явився у період, коли продавець отримував право утримати завдаток у випадку односторонньої відмови від купівлі, а покупець міг стягнути завдаток у подвійному розмірі» [6, с. 137].

Правові способи забезпечення зобов'язань дослідники джерел римського права поділили на три групи: 1) реальне забезпечення кредитора за рахунок боржника (застава, завдаток); 2) особисте забезпечення кредитора за рахунок боржника (стипуляція, клятва); 3) забезпечення кредиторів за рахунок третіх осіб (порука) [5, с. 504–516; 11, с. 296–301; 12, с. 219–222]. Такий підхід до поділу способів забезпечення виконання зобов'язань зустрічається і в сучасній юридичній літературі. Наприклад, В. С. Ем вбачає сутність способів забезпечення виконання зобов'язання у двох моментах: по-перше, поряд із боржником особисту відповідальність за його борг приймає на себе будь-яка третя особа, – має місце особистий кредит; по-друге, виділення з майна відомої особи окремого об'єкта, за рахунок цінності якого може бути надано задоволення кредитору у випадку невиконання боржником зобов'язання, – має місце реальний кредит [2, с. 50–51].

Ідеї римських юристів про засоби забезпечення виконання зобов'язань були відображені в цивільному законодавстві українських земель. Такий хід історії права спричинений значенням римського права, де було закладено принципи права, правові презумпції та системи. Вони мали характер ідейно-законодавчих узагальнень, нормативно закріплених чи виходили із суті та змісту правових норм. Водночас вони широко застосовувалися у практичній діяльності юристів. Ці категорії перебували на інтелектуально-психологічному рівні римської правової системи, становили ідеї як результат пізнання дійсності, емоцій, почуттів, поглядів, світогляду, що дозволяло сприймати й оцінювати юридичну реальність. Вони сформувалися в повсякденній і професійній правосвідомості римських юристів, виражали реально існуючий зв'язок явищ [4, с. 22–23].

Перші згадки про забезпечення виконання зобов'язань можна віднайти у Соборному уложенні 1649 р., яке вважається однією з найважливіших пам'яток феодального права та одним з найбільш відомих законів законодавства [1, с. 162], де було закріплено забезпечення виконання зобов'язань шляхом сплати неустойки, застави (рухомого і нерухомого майна), поруки [7, с. 311–406].

У Правах, за якими судиться малоросійський народ 1793 р., до способів забезпечення виконання зобов'язань віднесено завдаток, застава та поруку [7, с. 407–758]. Новим у кодексі було закріплення певних елементів права притримання для захисту прав кредитора в договірному зобов'язанні (п. 3 арт. 11 гл. 16) [1, с. 206].

У Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р. окрема глава XV була присвячена способам забезпечення прав і обов'язків, оскільки кредитор не завжди впевнений у зобов'язаній особі (її місці проживання, майновій спроможності) (ст. 490). До таких способів було віднесено завдаток, застава, поруку [3, с. 488–499]. У цьому кодифікованому документі відображаються

основні правила забезпечення прав і обов'язків із Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. (ст. ст. 1342–1374) [9], яке діяло тривалий час на території Галичини і Закарпаття.

Значна кількість норм присвячувалась способам забезпечення виконання зобов'язань у Зібранні малоросійських прав 1807 р. [7, с. 885–1024], зокрема заставі (гл. XL), поруці (гл. XXXL), притриманню (гл. XLI), завдатку (гл. XXVI) [1, с. 300].

У Зводі законів цивільних Російської імперії 1832 р. окремий розділ II було відведено забезпеченню договорів і зобов'язань загалом [8, с. 9–238]. При цьому правовою підставою такого забезпечення визнавалася лише взаємна згода між учасниками договірних зобов'язань про поруку, умови неустойки, заставу нерухомим майном, заклад рухомого майна. При цьому права притримання надавалися кредитору для забезпечення виконання окремих договорів. Завдаток, як зауважує О. Є. Блажівська, не належав до загальних способів забезпечення виконання зобов'язання, однак відповідно до спеціальних норм завдаток використовувався для забезпечення зобов'язань з передачі майна у власність, наприклад, договору купівлі-продажу (ст. ст. 1494, 1495, 1513 та інші) та запродажу (ст. ст. 1681, 1685, 1686 та інші) [1, с. 325].

Одержали законодавче закріплення способи забезпечення виконання зобов'язань також у Зводі місцевих законів Західних губерній 1837 р. (розділ II книги 4) [13]. До таких способів забезпечення було віднесено поруку, неустойку, заклад рухомого майна, заставу нерухомого майна (пар. 859). Разом з тим правовою підставою виникнення правовідносин із забезпечення визнавався договір і односторонній правочин (забезпечувальний запис).

У проекті Цивільного уложення 1905 р. спостерігається інший підхід до правового регулювання забезпечення виконання зобов'язання [8, с. 453–678]. По-перше, способи забезпечення зобов'язання зведено до завдатку (ст. ст. 1593–1600), неустойки (ст. ст. 1601–1608), права притримання (ст. ст. 1642–1645). По-друге, одержало законодавче закріплення право кредитора на призупинення виконання зобов'язання для захисту своїх прав та інтересів за договором (ст. 1610).

У радянських цивільних кодифікаціях змінено підхід до способів забезпечення виконання зобов'язання. У ЦК УРСР 1922 р. [8] заставу майна віднесено до речових прав, оскільки вона визнавалася однією з підстав припинення права власності (розділи III «Застава майна» і IV «Про заставу товару в обороті» розміщено у частині 2 «Речове право» цього кодексу). Разом з тим законодавець згадує й про інше призначення застави – «забезпечення дійсної вимоги» (ст. 88 цього кодексу). Сплата неустойки віднесена до правових наслідків невиконання або неналежного виконання договору (ст. ст. 141, 142 ЦК УРСР 1922 р.). На завдаток покладається виконання двох

функцій – підтвердження договору і забезпечення його виконання (ст. 143 ЦК УРСР 1922 р.). Договір поруки розглядається як підстава відповідальності третьої особи за чужі дії або бездіяльність (ст. 236 ЦК УРСР 1922 р.). При цьому вказується, що «порукою може забезпечуватись лише дійсна вимога» (ст. 237 ЦК УРСР 1922 р.). Разом з тим відсутня вказівка на можливість застосування кредитором права притримання.

У ЦК УРСР 1963 р. [14] з'являється нова конструкція забезпечення виконання зобов'язань. Окрема глава 16 цього кодексу присвячена видам забезпечення виконання зобов'язань, до яких віднесено неустойку, заставу, поручительство, завдаток, гарантію. Водночас у ЦК УРСР 1963 р. не згадується про право притримання, хоча ст. 408 називається «Утримання комісіонером належних йому сум», але фактично мова йде про зарахування зустрічних однорідних вимог.

Інститут забезпечення виконання зобов'язання одержав правове регулювання також у новому ЦК України 2003 р. [15] у спеціальній главі 49. При цьому в сучасному законотворчому підході спостерігаємо підхід пандектистів, оскільки в окремому параграфі 1 цієї глави розміщено загальні положення про забезпечення виконання зобов'язання, а в наступних (1–7) – їх види. До видів забезпечення виконання зобов'язання віднесено неустойку, поруку, гарантію, завдаток, заставу та притримання. Водночас правила про притримання розміщено в нормах, присвячених окремим договірним зобов'язанням щодо реалізації кредитором права на захист свого договірного інтересу (ст. ст. 856, 1018 ЦК України та ін.) [15]. Такий підхід законодавця свідчить про покладення на притримання не лише забезпечувальної функції, а також захисної у випадках порушення договірного зобов'язання.

Таким чином, забезпечення виконання зобов'язання не є новим інститутом для цивільного права, а має давнє походження. При цьому окремий спосіб забезпечення (зокрема притримання) було запровадження для виконання як забезпечувальної функції, так і захисту цивільних прав та інтересів у випадках порушення зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блажівська О. Є. Історія кодифікацій цивільного законодавства на українських землях (1797 – 1991 роки) : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута». 2014. 576 с.
2. Гражданское право : в 2 т. : учебник. Отв. ред. Е. А. Суханов. Том 2. Полутом 1. М. : Изд-во БЕК, 2003. 704 с.
3. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. / пер. с лат. А. Гужвы; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М. : Статут; Одесса, 2013. 536 с.
4. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція : монографія. За наук. ред. Є. О. Харитонова.

Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. 724 с.

5. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / под. ред. В. С. Нерсисянца. М. : Издательство НОРМА, 2002. 784 с.
6. Жагорнікова Т. О. Втрата завдатку боржником і додаткова сплата вартості завдатку кредитором як форми відповідальності за порушення грошового зобов'язання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 27. Т. 1. С. 137–141.
7. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. / уклад. Ю. В. Білоусов [та ін.]; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
8. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. / уклад. Ю. В. Білоусов [та ін.]; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
9. Общее гражданское уложение Австрийской империи / пер. Г. Вербловского; издание Редакционной Комиссии по составлению Гражданского Уложения. С. –Петербургъ: Типография Правительствующего Сената, 1884. 421 с.
10. Підпригора О. А. Римське право: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
11. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право : базовый учебник / пер. с македонского В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова; под ред. В. А. Томсинова. М. : Издательство ЗЕРЦАЛО, 2000. 448 с.
12. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : учебник / под ред. Д. В. Дождева. М. : Изд-во БЕК, 2002. 400 с.
13. Сводъ местныхъ законовъ Западныхъ губерній : Проектъ / издали М. Я. Пергаментъ, А. Э. Нольде. С.-Петербургъ : Т-по Р. Голике и А. Вильборгъ, 1910. 447 с.
14. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року (зі змінами та доповненнями). *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1999. № 1.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

Гринько Світлана Дмитрівна,

*д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри цивільного права та процесу*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРИЦИПИ ЯК БАЗИС ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Римське право, як і римська республіканська державність, належить до тих віковичних культурних, політичних і юридичних цінностей, які з'явилися на світ у нашому спільному європейському домі близько двох з половиною тисяч років тому.

Ідеї щодо створення юридичних конструкцій почали формуватися у Стародавньому Римі. Цьому сприяв розвиток багатьох сфер духовного життя. Ідеї виражалися переважно в думках римських юристів, що одержали надалі безпосереднє юридичне значення. У цьому аспекті мають значення римські сентенції як правові категорії, взяті з реальної судової практики, які неодноразово повторювалися, і містили звичайні правові вимоги. Такі вимоги поступово перетворювалися у правові постулати, яким неухильно наслідували римські юристи на практиці і які були способом закріплення знань про об'єктивну дійсність, про закономірності її розвитку. Формуючись під впливом поглядів, оцінок, однобічного повторення одних і тих самих ситуацій протягом тривалого часу, вони викликали появу відомого зразка правила поведінки, якому належало наслідувати. Багатовікова практика застосування сентенцій довела, що вони є найбільш оптимальними формами регулювання, найкращими правилами поведінки людей. Тому багато сентенцій було покладено у зміст цивільно-правових постулатів.

Ідеї римських юристів є неоднорідними, адже вони мали своє найменування, власне значення і мотивоване виокремлення, виконували власну функцію у правовому устрої. Одні мали значення гносеологічної прив'язки при конструкції правових норм. Інші – виступали основою моралі при правозастосуванні, треті – були фундаментальним орієнтиром при реалізації і застосуванні юридичних правил і при конструкції усіх наступних правових норм. Вічне життя римському праву забезпечили основні ідеї римських юристів, які виражалися у формі принципів права, правових презумпцій і систем. При цьому принципи слід розглядати як базис формування ідеологічного значення римського права.

У словнику іншомовних слів термін «принцип» (від лат. *principium* – основа, засади) розкривається як основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення та ін.; керівна ідея, основне правило діяльності, а також як

внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначає норми поведінки [9, с. 490]. Тому принципи становлять підґрунтя теорії, світогляду, визначають особливості будь-якого суспільного явища.

Принципи права відображають тип права: рабовласницький, феодалний, буржуазний, соціалістичний, що зумовлено, як зазначав В. П. Грібанов, вираженням об'єктивних закономірностей, тенденцій і потреб суспільства, та визначають сутність усієї системи права, окремої галузі чи інституту [2, с. 223]. Тому принципи права є найважливішим елементом структури права. *Prinzipum est potissima pars cujusque rei*, тобто принцип є важливою частиною усього. Вони закладені у глибину права, оскільки мають досить конкретне вираження в нормативних актах.

Принципи римського права є однією із тих правових категорій, що мають багатовікову історію внаслідок їх рецепції до національних правових систем. Принципи наділені максимально насиченим змістом, що визначає можливість багаточисельних інтерпретацій із врахуванням зміни суспільно-політичного й економічного життя. Вони не були лише теоретичним терміном. Однією із тенденцій Стародавнього Риму і сьогодення є їхнє нормативне закріплення, тому принципи підкріплювалися санкціями, тобто несприятливими наслідками у випадку їх порушення.

Принципи римського права є конкретним вираженням ідеї (інтелекту, духу) римських юристів¹. Вони є також вираженням догми права як у цілому, так і на рівні окремих інститутів приватного права. За своєю сутністю догма права в певній мірі умовно може бути представлена як система юридичних принципів. Принципи, сформульовані вченими-юристами, які виступають у вигляді фундаментальних ідей і ідеалів, становлять частину наукової і професійної правосвідомості, юридичної політики, не є обов'язковими для суб'єктів права².

Тому принципи римського права не були типовим явищем (порівняно з нормами), а навпаки, становили закономірний підсумок розвитку права. Сама їх наявність є підтвердженням розвиненості системи норм римського права. За визначенням Д. Д. Грімма, римське право є культурною пам'яткою народу, що знаходиться на високому щаблі розвитку, порівняно з правами варварських племен, на недосяжній висоті [3, с. 47].

За сферою дії принципи римського права можна поділити на загальні та спеціальні. Загальні принципи поширювалися на всю систему римського

¹Поняття «правові ідеї» і «принципи права» не слід ототожнювати. Інакше це означало б, що всі ідеї вічні та ідеальні, а також те, що все право складається із принципів. «Будь-який принцип є ідея, але не будь-яка ідея правовий принцип» [8, с. 57].

²В теорії права розрізняють поняття «принципи права» і «правові принципи»; основною їх відмінністю є те, що правові принципи є категорією правової свідомості, тому вони передують принципам права. Відповідно, надання правовим принципам загальнообов'язкового характеру внаслідок їх закріплення в нормах перетворює їх у принципи права [7, с. 131].

права (публічне і приватне) та визначали характер, зміст, найбільш важливі її риси. Спеціальні принципи поширювалися на публічне чи приватне право, на окремі їх інститути. При цьому, всі принципи римського права діяли в єдності, в поєднанні один із одним. Серед них не було основних і другорядних.

Найбільш розвиненим загальним принципом права римські юристи вважали принцип справедливості. «*In omnibus quidem, maxime tamen in jure aequitas spectanda est*». Справедливість, на думку Павла, завжди повинна братися до уваги, але особливо у праві (Д. 50. 17. 90) [5, с. 541]. Такий підхід був зумовлений тим, що право одержало свою назву від слова «справедливість», так як, за визначенням Цельса, право є мистецтвом добра і справедливості (Ульпіан, Д. 1. 1. 1) [6, с. 83]. Фактично принцип справедливості не лише відіграв роль керівної ідеї при інтерпретації норм римського права, але й у багатьох випадках доповнював норми цього права та заповнював у ньому прогалини. Не суворе право, пов'язане із законом («*Dura lex sed lex*»)³, а право, що ґрунтувалося на «добрій совісті» і «справедливості», тобто моральних принципах, які відображали певний економічний і соціальний інтерес, надало римському праву його незамінного значення [10, с. 4].

«*Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*», тобто знати закони – означає сприймати не їхні слова, а їх зміст і значення (Цельс, Д. 1. 3. 17) [6, с. 111]. Римські юристи ніколи не дивилися на закон як на «букву», що не допускає ні тлумачення, ні коментування, ні співвідношення з практичними потребами самого життя. Те, що було введено для користі людей, на думку юриста Модестіна, не можна під будь-яким приводом, включаючи посилання на право і справедливість, шляхом жорстокого тлумачення перетворювати у суворість, що йде врозріз із благополуччям людей. Аналогічне бачення було і в Ульпіана: коли право суперечить справедливості, слід надати перевагу останньому, і, таким чином, справедливість переважає перед суворим розумінням права [10, с. 7].

Римськими юристами досить чітко було визначено також сутність принципу юридичної рівності: «*Lex uno omnes allogitur*», тобто «Закон

³ Часто в юридичних колах цитуються два принципи: «*Dura lex sed lex*» – «Суворий закон, але закон», та «*Pereat mundus et fiat iustitia*» – «Нехай загине світ, але хай живе юстиція». Для розчарування тих, хто намагається спиратися на них як на авторитет, свого часу З. М. Черніловський відзначав, що перше поняття виникло тоді, коли розвиток римської правової науки повністю припинився, а юстиція стала майже невіддільною від адміністрації. За цих часів на службу безконтрольній імператорській бюрократії було поставлено вчення про безумовне виконання «суворого закону», не зважаючи на його ставлення до права взагалі, соціальних нужд, елементарної логіки. Відносно другого принципу, науковець наголошував на його німецькому походженні від імператора Фердинанда I (1503–1564), який був ініціатором непопулярних реформ для затвердження центральної влади, і ревниво ставився до створеної ним законності [10, с. 6].

говорить з усіма однаково». Метою цього принципу було виключення підпорядкування одного учасника правовідносин іншому, проте він не означає рівність правоздатності римських громадян між собою, правоздатності громадян і юридичної особи.

У Стародавньому Римі існував також принцип добросовісності чи доброї совісті (*bona fides* – вірність, віра, довіра), який регулював відносини опіки і піклування, майнові питання між подружжям, із договорів (купівлі-продажу, найму, перевезення, доручення, товариства, застави, фидуціарний договір, позики, поклажі), ведення чужих справ без доручення, відповідальність судді перед сторонами у процесі за неправомірне рішення чи порушення ходу розгляду тощо. Ще Гай у своїй сентенції відзначав, що принцип доброї совісті не допускає, щоб два рази витребувалося одне і теж (Д. 50. 17. 57) [7, с. 535].

На принципі *bona fides* формувалися і фідеїкоміси, як письмове прохання з боку помираючого до спадкоємців виконати що-небудь на користь тієї чи іншої особи.

Принцип доброї совісті набув особливого значення у відносинах власника і володільця. Так, володіння поділялося на два різновиди: те, що здійснюється добросовісно і недобросовісно. Під добросовісним володінням Модестін розумів таке володіння, коли володільць речі не знав, що ця річ – чужа, чи вважав, що той, хто продав йому річ, мав право продажу, наприклад: він був повіреним або опікуном (Д. 50. 16. 108) [7, с. 479].

Для окремих інститутів приватного права римські юристи розробили спеціальні принципи, на яких будувалися суспільні відносини. Для інституту речового права визначальними були принципи недопустимості безпідставного обмеження права власності, недоторканності права власності, суворой віндикації та ін.

Фундаментом зобов'язальних правовідносин були принципи реального виконання зобов'язання, належного виконання зобов'язання, свободи договору, недопустимості заподіяння шкоди, повного відшкодування заподіяної шкоди, а також принцип вини та ін. Римські принципи спочатку виникли у праві як архаїчні звичаї, які в подальшому шляхом їх закріплення в інституціях, дигестах, кодексах, новелах поширили сферу свого регулювання на більшу частину правовідносин. При цьому, не усі вони були сформульовані в тексті джерел як принцип⁴. Окремі принципи римського права виводили

⁴ У джерелах римського права часто зустрічаються правові аксіоми. Правова аксіома – це положення, що має характер істини, яку не потрібно в кожному випадку спеціально доводити, так як внаслідок багатовікової практики вони стали звичними і самоочевидними. Наприклад: ніхто не залишає своєму спадкоємцю більше доходів, ніж мав сам (Павло, Д. 50. 17. 120); ніхто не може своїм деліктом покращити своє становище (Ульпіан, Д. 50. 17. 134. 1); неможливе не є предметом зобов'язання (Цельс, Д. 50. 17. 185); не вважається річ втраченою тими, кому вона не належала (Папініан, Д. 50. 17. 85). На відміну від аксіом, принципи відображають сутність права певної епохи, певної правової системи [1, с. 98; 6, с. 333-334].

гослатори і коментатори зі змісту і «духу» рішень римських юристів з казуальних питань під час їх тлумачення⁵.

У всіх цих принципах послідовно концентровано та зображено ідеї приватного права. Саме цим пояснюється їх рецепція до національних правових систем, зокрема у зв'язку із переведенням правових систем соціалістичного типу на той рівень, який існував у правових системах буржуазного типу. Економіка, переведена на засади саморегулювання, коли активно діють самі суб'єкти, наділені автономією, вимагає сьогодні спеціальних принципів приватного права, розроблених ще римськими юристами.

Через категорії принципів, презумпцій і систем виражалися ідеологічні установки римських юристів на бажане і обов'язкове. Вони мали характер ідейно-законодавчих узагальнень і могли мати безпосередньо нормативне закріплення чи виходити із суті та змісту правових норм. Як свідчать джерела римського права, принципи і презумпції не були лише ідейно-теоретичними узагальненнями, а широко застосовувалися в практиці юристів. Ці категорії перебували на інтелектуально-психологічному рівні римської правової системи, становили ідеї як результат пізнання дійсності, емоцій, почуттів, поглядів, світогляду, що дозволяло сприймати й оцінювати юридичну реальність. Вони сформувалися у повсякденній і професійній правосвідомості римських юристів і виражали реально існуючий зв'язок явищ. Саме цим пояснюється ідеологічне значення римського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. М. : Юрид. лит., 1982. Т. 1. 1982. 360 с.
2. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М. : Статут, 2000. 411 с.
3. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / под ред. В. А. Томсинова. М. : Изд-во «Зерцало», 2003. 496 с.
4. Дигесты Юстиниана : у 8 т. / пер. с лат.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2002. Т. I. 584 с.
5. Дигесты Юстиниана : у 8 т. / пер. с лат.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. Т. VII. Полутом 2. 564 с.
6. Кузнецова О. А. Презумпции в гражданском праве. О. А. Кузнецова. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 349 с.
7. Малеин Н. С. Правовые принципы, нормы и судебная практика. Государство и право. 1996. № 6. С. 12-19.

⁵ Вивченням римського права займалося багато шкіл: гослаторів (XII ст.), яка мала екегетичний (тлумачний) характер; постгослаторів (XIII ст.), які тлумачили глоси гослаторів; французька історична школа (XVI ст.); школа юристів-практиків у Німеччині (XVIII ст.); школа природного права (XIX ст.); історична школа (XVIII–XIX ст., головний представник К. Савіні); історико-філософська школа (XIX ст., головний представник Р. Ієрінг).

8. Рабинович П. М. О понимании и определениях права. *Правоведение*. 1982. № 4. С. 53-60.
9. Современный словарь иностранных слов : Ок. 20тыс. Слов. М. : Изд-во «Рус. яз.», 1993. 740 с.
10. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву. М. : Юрид. лит., 1991. 208 с.

Денисова Діана Олегівна,

головний спеціаліст

*відділу забезпечення діяльності Голови суду та його заступника,
Вінницький окружний адміністративний суд*

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Питання рецепції римського права в Україні тривалий час залишалися поза увагою романістів. Значною мірою це було зумовлено тим, що радянська правова доктрина ґрунтувалася на догматі про оригінальний, самобутній характер радянського права. Певна річ, це знімало з порядку денного й дослідження впливу римського права на радянське право взагалі. Через це практично в усіх підручниках і посібниках, написаних до початку 1990-х рр., питання впливу римського права на право не розглядалося. Однак в останнє десятиліття ситуація дещо змінилася, з'явилися нові видання. Це закономірно, адже Україна орієнтується на інтеграцію у світову спільноту, створення громадянського суспільства, розбудову правової держави, а це, у свою чергу, передбачає необхідність неупередженого перегляду багатьох усталених поглядів, у тому числі на сутність та характер розвитку українського права.

Рецепція (лат. *recertio* – прийняття) – відновлення дії (відбір, запозичення, переробка і засвоєння) того нормативного, ідейно-теоретичного змісту римського права, яке виявилось придатним для регулювання нових відносин більш високого щабля суспільного розвитку [1].

Рецепція римського приватного права, яка розпочалася в XI-XII ст. і охопила практично всю Європу, має назву прямої рецепції римського права. Крім того, є ще й опосередкована (похідна) рецепція, яка відбувається шляхом запозичення римських правових ідей та правових рішень не безпосередньо з першоджерел, а через ті системи права, де рецепція відбулась раніше..

Розглянемо коротко деякі моменти рецепції римського приватного права на різних етапах історії України. Вплив римського приватного права на законодавство України простежується упродовж X-XIX ст. Найстародавнішою

пам'яткою древньоруського права є “Руська правда”, чимало положень якої мають безсумнівну схожість з положеннями римського приватного права у його візантійській інтерпретації, що свідчить про рецепцію окремих законів з візантійського (грецького) законодавства.

Більш помітним та широким був вплив римського приватного права у законодавстві пізніших часів. Насамперед це стосується Литовських статутів, які замінили “Руську правду”. Так Статут 1566 року своєю структурою та багатьма положеннями подібний до Дигестів та Кодексу Юстиніана. Ще більше вплив римського права позначився на Статуті 1588 року, в якому детально врегульовано приватну власність на землю і значна увага приділена договірному праву.

Після приєднання у 1654 р. України до Росії західна орієнтація України не просто ще зменшилася, але Україну як частину Росії нерідко розглядали як таку, що значною мірою належить Сходу. Так на початку XVIII ст. під час складання “Прав, за якими судиться малоросійський народ” були використані Литовські статuti, римські та німецькі джерела, польське законодавство, звичаєве право України і судова практика. У 1743 р. комісія подала законопроект, який, однак, не влаштував царський уряд своєю самотністю, відмінністю від тогочасного російського законодавства, а тому закон не був прийнятий, хоч фактично застосовувався до формування єдиної імперської системи законодавства.

Вплив римського приватного права на зміст “Прав...” був очевидним. Він виявився у розділах про володіння, право власності та сервітути, в правовому режимі рухомих та нерухомих речей, первісних та похідних способах набуття власності, в захисті права власності віндикаційним позовом, у положеннях зобов'язального права тощо. Ще більшою мірою простежується вплив ідей та рішень римського приватного права на “Зібрання малоросійських прав” 1807 року. Отже, оцінюючи загальну тенденцію розвитку цивільного права України до XIX ст., можна відзначити досить значний вплив римського приватного права і визначити її як часткову і похідну рецепцію у формі запозичення законодавчих рішень інших країн. Частковою вона називається тому, що сприймаються не всі, а частина ідей та рішень. Похідною - бо сприйняття римського права відбувається не безпосередньо з першоджерел, а через інші системи права, де ці першоджерела вже інтерпретовано відповідно до місцевих потреб.

Після жовтневого 1917 року перевороту в Росії всі правові рішення визначалися радянською доктриною. Перші роки радянської влади характеризуються руйнуванням існуючої системи майнових відносин та регулюючої їх системи права, відмовою від приватної власності. На пряме рецепціювання римського приватного права було накладено, за словами В.І.Леніна, табу. Зокрема, він підкреслював, що нова влада не визнає нічого приватного, що

все у сфері господарства є публічно-правовим, а не приватним. Такі вказівки і зауваження були дані стосовно Цивільного кодексу РРФСР 1922 року. Але підготовка Цивільного кодексу УРСР відбувалася в тих же умовах і в той же час, отож вони були орієнтиром і для тих, хто готував проект ЦК УРСР.

Часткова опосередкована й прихована рецепція деяких положень та ідей римського приватного права спостерігається й під час другої кодифікації українського радянського цивільного права в 1961-1963 рр.

На початку 90-х років відбувається поступовий поворот у ставленні вітчизняних цивілістів до римського права – від негативного до позитивного, точніше вираженого аналітичного. З'являються публікації, присвячені іншим системам права власності, нові підходи до оцінки відносин власності. А Празький 1989 року колоквиум “Загальноєвропейський дім – уявлення і перспективи” дав поштовх дослідженням у галузі міжнародного приватного права і публічного права у СРСР та ін.

З проголошенням незалежності України постало питання про формування власної національної правової системи, яка має ґрунтуватися на принципово нових засадах. Україна, використовуючи історичний досвід державотворення і правотворення, розбудовуючи власну державу, зберігаючи добросусідські відносини з народами колишнього Союзу РСР, поступово стала інтегруватися в європейську спільноту як її повноправний член. У прийнятих законах та інших нормативно-правових актах Україна повертається до гуманістичних та правових загальнолюдських цінностей: правового забезпечення суверенітету особи, встановлення гарантій її прав; зрівняння правового становища особи й держави; створення умов, за котрих особа може вільно розпоряджатися своїми правами, крім випадків, прямо передбачених у законі. Спостерігається часткова, проте вже не латентна, рецепція та вплив римського приватного права на розвиток сучасного, зокрема цивільного права України. Це виявляється у визнанні права приватної власності й розширенні кола речових прав та прав учасників договірних відносин, їхньої приватної ініціативи, вільного розсуду під час укладання договорів тощо. Відповідь на низку інших концептуальних запитань дало прийняття Цивільного кодексу України (2003 р.).

Вчені-правники справедливо зазначають, що новий Цивільний кодекс став найповнішим виявом захисту прав осіб – і фізичних і юридичних осіб, охопив правове регулювання всіх майнових ринкових відносин, у тому числі пов'язаних з підприємництвом.

Відчувається, що авторів Цивільного кодексу України привабила романо-германська правова система, до якої наближена українська сучасна правова система, хоч вона має певні особливості. Творці Цивільного кодексу України вивчали й інші діючі цивільні кодекси західноєвропейських держав і використали все цінне, що увійшло до скарбниці світової цивілістики. Зрозуміла

також доцільність використання ідей та модернізованих положень римського приватного права, що є першоджерелом більшості західних кодифікацій [2].

Вплив римського права може проявлятися нині в національних системах права, головним чином, у таких напрямках:

- вплив на філософію права;
- вплив на правотворення;
- вплив на формування правосвідомості;
- вплив на формування загальної правової культури правника (особливо у галузі приватного права).

Можна стверджувати, що на межі тисячоліть українське право відображає всі ці тенденції.

По-перше, наприкінці ХХ ст. було визнано вплив римського права на філософію права, що полягає у приверненні все більшої кількості дослідників та науковців до питання римського права загалом та до особливостей його рецепції в Україні. Результатом є все більша кількість наукових робіт з цих питань та чисельні спроби усвідомлення цього явища.

По-друге, в результаті розширення методологічної бази міняються підходи до правотворення у галузі приватного (цивільного) права. Створюється Цивільний кодекс України, який справедливо оцінюють як Кодекс приватного права.

По-третє, відбуваються зрушення у правосвідомості громадян, основним методом якого є переконання у ефективності судового захисту прав.

По-четверте, певні зрушення намітилися в усвідомленні значення римського права для формування загальної правової культури правника, основним засобом якого стало ведення курсу Римського приватного права як обов'язкової дисципліни у всіх навчальних закладах України, а в деяких з них є до того ж спецкурси, присвячені окремим аспектам римського права, його рецепції, впливу на окремі галузі законодавства тощо.

Непростий процес правотворення робить особливо актуальною проблему визначення місця римського права в Україні ХХІ ст. Адже римське право є однією з підвалин сучасної європейської цивілізації. Отже, від того, наскільки великим буде вплив його ідей в Україні, значною мірою залежить готовність нашої держави до інтеграції в європейську спільноту.

Хоч римське право й займає помітне місце в українському праві, але не варто забувати про самотніть українського права та обрати правильне співвідношення запозиченого та свого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). Одеса, 1997. 297 с.
2. Римське приватне право. Курс лекцій. Львів, 2009. 136 с.

Джугля Тетяна Сергіївна,

*Студентка, 2 курс, Юридичний факультет,
Національний Авіаційний Університет;*

Науковий керівник: Шуст Наталія Борисівна,

*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу.*

ДОГОВІР ЗЕМЛІ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб виник в Греції у IV–III ст. до н.е. як емфітевзис, а у Римі набув свого поширення, подальшого вдосконалення і належного правового регулювання.

Довгострокова спадкова оренда землі в Стародавньому Римі бере свій початок у публічному праві, а саме: Інституціях Гая та Дигестах Юстиніана. Проте своє належне правове регулювання емфітевзис отримав у Кодексі Теодозія, Кодексі Юстиніана та Новелах.

У часи республіки в Римі та західній частині Італії виникла і набула широкого застосування рання форма емфітевзису – спадкова довгострокова оренда вектигальних (оброчних) земель – *agri vectigales*, а надавалася, головню, муніципіями (міськими общинами), а також колегіями жерців у вічну оренду за сплату ренти (оброку) – *vectigal*. Свої права вектигалиста міг відчужити або передати у спадок. Вічне право (*ius perpetuum*) – наступна за часом утворення форма емфітевзису, була посткласичним продовженням вектигального права (*ius in agro vectigali*), тому *ius perpetuum* були притаманні всі його ознаки та характерні риси. З кінця IV ст. у законодавстві Римської імперії знайшов своє правове регулювання емфітевзис. Емфітевзис виникав на підставі договору, який укладався здебільшого у письмовій формі між власником земельної ділянки та емфітевтою. Вказаний договір був консенсуальним, а передача речі, якщо і відбулася, то не з метою укладення, а на виконання вже укладеного сторонами договору. Встановлено права та обов'язки емфітевти і розкрито їхню сутність на підставі дослідження джерел римського приватного права та юридичної літератури. Внаслідок дослідження змісту емфітевзису визначено його поняття [1].

Емфітевзис за римським приватним правом – це речове право на чужу землю, що встановлювалось на підставі договору на строк 100 і більше років, за яким власник надавав емфітевті з метою обробітку у володіння і користування землею з правом відчуження емфітевзису у встановленому порядку, а також з правом передачі його у спадок, встановлення речових прав, зміни призначення землі; а емфітевта був зобов'язаний одержану за договором

землю обробляти, не погіршувати її стану, сплачувати власнику щорічну ренту, встановлені податки і збори та попередити власника про відчуження свого права, надаючи йому можливість переважної купівлі емфітевтичного права. Розкрито зміст способів набуття та припинення емфітевзису та доповнено їхній перелік, зокрема способами набуття (похідними): за давністю володіння та присудження емфітевзису суддею в процесі про поділ спільного емфітевзису; а також способами припинення: відмови емфітевти від свого права (за згодою власника), загибелі речі – предмету емфітевзису або вилучення його з обігу, набуття права власності на емфітевтичну ділянку третьою особою за давністю володіння. Емфітевзис церковних земель мав певні особливості, встановлені на підставі аналізу новел Юстиніана, що полягали в обмеженні прав емфітевти. Емфітевзис відрізнявся від користування землею на підставі зобов'язального договору оренди наявністю у емфітевти речового права на землю, за обсягом прав і обов'язків, способами і порядком захисту прав емфітевти та орендаря, а також терміном користування землею.

Впровадження емфітевзису в українське право відбувалося у формі опосередкованої його рецепції, шляхом запозичення основних положень емфітевзису з візантійського та польського права, а також внаслідок впливу ідей римського приватного права. Довгострокове, відчужуване, таке, що успадковується, право користування землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) у праві України бере свої витоки з „Руської Правди”, норми якої регулювали зміст ролейного закупництва. Литовські статuti визначили зміст чиншового права, яке ґрунтувалось на рецепованих ідеях та положеннях емфітевзису за римським приватним правом, оскільки безстрокове (вічне) чиншове володіння було спадковим, відчужуваним користуванням чужою землею, за яке чиншовик сплачував власнику встановлений умовами договору чинш, а також ніс усі податки і повинності, покладені на землю. Окремі засади емфітевзису були притаманні праву Гетьманщини у XVIII ст., зокрема держанню пожалуваних безстрокових землеволодінь, особливо рангових строкових, успадковуваних землеволодінь. „Права, за якими судиться малоросійський народ” містили низку норм, що допускали і частково регулювали чиншові відносини. У XIX ст. на території України, яка перебувала у складі Російської імперії, правовідносинам, що стосувалися користування чужою землею, притаманні лише окремі елементи чиншового права. Передусім користування чужою землею хоч і було довгостроковим, проте обмеженим у часі, його можна було передати у спадок, однак, на відміну від емфітевзису, воно було невідчужуваним. В австрійських правових нормах, які діяли у XIX – на початку XX ст. на західноукраїнських землях, детально врегульовано довгострокове спадкове користування чужою землею. Спадковий орендар, як і емфітевта, мав право на власний розсуд користуватись землею для сільськогосподарських потреб, а також ніс всі повинності, покладені на земельну

ділянку або маєток. Власник земельної ділянки мав право на одержання плати за користування земельною ділянкою; у разі невиконання умов договору або порушення орендарем чинного законодавства вимагати розірвання договору і відшкодування завданих збитків, проте він не користувався у разі відчуження орендарем права користування земельною ділянкою правом переважної його купівлі[2]. Отже, в австрійському праві, яке було чинним на західноукраїнських землях, мала місце рецепція положень римського емфітевзису.

У Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. вперше у праві України міститься пряма рецепція норм римського приватного права, які регулюють емфітевзис[3]. Проте, враховуючи зміст емфітевзису за римським приватним правом та його рецепованих у джерелах права України положень, у главу 33 Цивільного кодексу України запропоновано внести такі зміни і доповнення:

- у назву глави ввести термін „емфітевзис” та назву сторони за договором – „землекористувач” змінити на „емфітевта”;
- обмежити коло суб’єктів, які можуть отримати чужу земельну ділянку в користування, закріпивши це право лише за громадянами України;
- встановити письмову з нотаріальним посвідченням форму договору з його обов’язковою державною реєстрацією;
- визначити мінімальний строк договору оренди, який не може бути меншим ніж 50 років;
- надати лише емфітевті (а не власнику) право відмовитися від договору, попередивши про це власника не менш як за один рік;
- забезпечити незмінність розміру плати за користування земельною ділянкою упродовж дії договору;
- закріпити чинність договору про право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб у разі зміни власника земельної ділянки;
- зобов’язати емфітевту не погіршувати стану земельної ділянки та/або екологічної ситуації;
- надати емфітевті право на відчуження права користування чужою земельною ділянкою на безоплатній основі;
- встановити підстави розірвання договору про право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з ініціативи власника та способи захисту прав емфітевти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гутьєва В.В. Становлення і розвиток інституту емфітевзису в римському приватному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип.2. Тернопіль: Юридичний інститут Тернопільської академії народного господарства, 2001. С.60-67.
2. Гутьєва В.В. Права та обов’язки сторін договору емфітевзису за римським

приватним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. Зб. наук. праць. Вип. 11. Одеса: Юридична література, 2001. С.254-267.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, глава 33 ПРАВО КОРИСТУВАННЯ ЧУЖОЮ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПОТРЕБ.

Калюжна Світлана Вікторівна,

*старший викладач кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету*

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Римське право є правом найбільшої держави античного суспільства. Зароджувалося воно у стародавній період у невеликій римській общині. Будучи нескладною та архаїчною правовою системою, яка обслуговувала примітивний уклад життя невеликої римської общини, римське право того часу відзначалося вузько національним і патріархальним характером. У боротьбі за своє існування Рим у подальшому об'єднав майже весь античний світ. Маленька римська община стає могутньою державою. Істотно змінюється внутрішня організація Римської держави і суспільства, руйнується старий патріархальний лад, змінюється примітивне натуральне господарство, виникають більш складні економічні відносини, закладається фундамент для подальшого світового суспільного розвитку.

Римське право розуміється як ідеологічно-культурне утворення, яке стало одним з основоположних чинників формування сучасного права Європи. Європа постійно оглядається на свої античні витоки: свобода і демократія, протиріччя між нормами, які забезпечують інтереси суспільного цілого, і захистом інтересів особистості, неспівпадіння норм природного і чинного позитивного права — це все уже мало місце в історії до європейського періоду, але залишається таким само актуальним і для сучасної Європи. Зрозуміти реалії сьогодення ми зможемо, лише зрозумівши минуле. Але прикрим фактом є те, що сучасність дозволяє собі доволі часто вільно обходитися з поняттями, інколи збіднюючи їх значення. На мою думку, саме це трапилось і з поняттям європейського права, яке зазвичай ототожнюється з чинним законодавством Європейського Союзу. Не існує одностайної думки щодо визначення безпосереднього джерела європейського права. На думку В. Нерсесянца, таким джерелом є римське право, а А. Градовський та Р. Давид вважають «першопочатком» європейського права германський

феномен; проміжну позицію займають праці Г. Бермана. Основним проявам впливу римського права на формування європейського права присвячені праці А. Дембінські, Т. Гіаро, С. та О. Харитонових та ін. На мою думку, становлення європейського права стало можливим завдяки єдності культурних перспектив: перша перспектива пов'язана з відродженням ідеї ролі права в суспільстві як основного регулятора та поширенням ідей римського права (це так зване «друге народження римського права»); друга пов'язана з розвитком християнської цивілізації; третя — це ідея екстериторіального характеру права, яка ґрунтується на визнанні права основною соціальною цінністю.

Християнство протягом Середніх віків згуртувало різноманітне населення Європи, здійснюючи функцію духовного єднання, задаючи певні культурні параметри розвитку. «Християнство всотало в себе цінності античних Греції і Риму й передало їх європейським народам, які формувалися. Через концепцію людської особистості, вільної і відповідальної, воно заклало основу вчення про права людини; послідовно проводячи розмежування між світською та духовною владами, створило передумови формування громадянського суспільства та індивідуальної свободи, склались найважливіші форми європейської цивілізації. Це насамперед місто, яке пройшло у своєму розвитку декілька ступенів розвитку: з поселень біля храму або монастиря – резиденції єпископа і капітула – воно, з розвитком товарногрошових відносин, Європейське право як складова європейської культури несе на собі усі відбитки та ознаки цієї культури. А сама європейська культура є такою культурою, яка завжди незадоволена собою, а тому постійно сприймає одні ідеї й сумнівається в інших. Ця культура розвивається, збагачується та адаптується до кожної історичної епохи. Але завжди її базовими елементами залишалися грецький розум, структурований римським порядком, афінська любов до краси, яка поєднується зі схильністю до надприродного у християнському дусі.

Відомо, що римське право стало методологічним підґрунтям сучасного європейського права. Мова йде не про рецепцію римського права, а про світоглядно- методологічні засади цього права, які зберігають і сьогодні свою життєвість. До них можна віднести, по перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно–настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римсько-правової методики та юридичної термінології [6]. У науковій літературі досить широко висвітлені чинники другої групи, на відміну від перших. На мою думку, варто звернути увагу на космополітичний характер римського права, яке через предметне існування в якості права народів змогло об'єднати різні народи й

народності в єдину спільноту в правовому сенсі. Вказана особливість права народів була теоретично розроблена римськими мислителями: для Цицерона *ius gentium* — це не лише право, що поширюється на всіх вільних людей. В «Інституціях Гая» в першій книзі міститься вказівка на те, що поруч із суто народним (громадянським) правом, характерним лише для окремого народу, існує ще й таке, яке «застосовується і захищається однаково у всіх народів і називається правом загальнонародним, яким користуються всі народи. Таким чином і римський народ користується частково своїм власним правом, частково правом, спільним для всіх людей» [1, с. 17]. XX ст. стало свідком і продуцентом спроби втілення на практиці ідей «загальноєвропейського дому» та «європейського правового простору». На думку теоретиків права, ідея «загальноєвропейського дому» повинна спиратися на Декларацію прав людини та громадянина 1789 р. Концепція ж «європейського правового простору» з'явилася нещодавно. Створення єдиного європейського простору можливе на основі ідеї культурної єдності. Дана ідея не є новою для Європи. XI–XII ст. були ознаменовані поширенням культурної ідеї Риму і концепції римського права, яким повинна керуватися спадкоємиця Риму – Західна імперія: (*unum esse ius, cum unum sit imperium* – право одне, так як одна імперія), пізніше над ідеєю єдиної Європи розмірковували Данте, Сен Сімон, Ленін. До засадничих моментів римського та європейського правового регулювання відноситься справедливість як світоглядне, морально-правове явище, і яка є методологічним принципом систем позитивного права як Риму, так і сучасних європейських держав. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цю мету в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом. «Основний закон» римлян – Закони XII Таблиць – гарантував право на справедливе судові рішення, на захист законом не лише громадянам, але й будь-якій людині. Європейське право як культурний феномен характеризується особливим типом мислення, що концентрується на раціональному осмисленні дійсності, а звідси примат раціонального над іншими формами пізнання. А про значення римського права для європейського права на стадії формування писав український юрист А. Стоянов [4, с. 250–251]. Ідеями римського права виповнена сучасна теорія цивільного права, цивільного процесу, підприємницького права, міжнародного приватного права тощо. Тож для досконалого вивчення перелічених галузей права необхідно передусім знати римське право. Римські юристи вперше взяли на себе сміливість заявити про те, що правом треба займатися, його необхідно вивчати і йому потрібно навчатися. Римське право – це невід'ємна методологічна база професійної юридичної освіти, основа розуміння теоретичних галузей права і порівняльного правознавства, дидактичне поле становлення юридичної мови та юридичного мислення.

Важливо, що чіткість юридичних визначень і формул, досконала юридична техніка та здійснена римськими юристами кодифікація мають неocenенне значення для становлення юриста і підвищення його наукової та практичної кваліфікації [5, с.10-11].

У XIII ст. відбулося остаточне утвердження на території Європи розуміння права як раціонального явища: IV Вселенський собор 1215 р. заборонив церковникам проводити судові процеси з використанням ордалій. «Громадянське суспільство не могло управлятися правом до того часу, до поки результат судового процесу залежав від звертання до надприродних сил. ...в континентальній Європі був введений новий раціональний процес за зразком канонічного права» [2, с. 68]. І ще одна особливість римського права заслуговує на увагу. Мова йде про індивідуалізм. Індивідуалізм в праві може мати місце лише за умови, що індивідуальні інтереси особистості визнаються і захищаються тоді, коли вони відповідають типовим інтересам багатьох членів суспільства. Першопочатково індивідуалізм у римському праві виражався через визнання одноосібного суб'єкта приватної власності, згодом він трансформувався в так званий «суверенітет приватної особи», а нині принцип індивідуалізму є основною ідеологією європейської культури та європейського права. Сучасність характеризується зростанням інтересу до проблеми прав людини, а тому індивід розглядається як безумовна цінність, наділений рівністю, свободою, розумом. Хотілося б наголосити, на тому, що для сучасності взагалі, а також для розгляду права з гуманістичних позицій беззаперечним є визнання цінності індивідуальності. Але історико-культурологічні передумови та умови формування індивідуалізму до цього часу не з'ясовані, в тому розумінні, що в літературі немає однієї усталеної точки зору з цієї проблеми: можна говорити про існування цієї ідеї завжди, а можна пов'язувати виникнення індивідуалізму з конкретними історичними епохами. І все ж найбільш впливовою концепцією виникнення індивідуалізму є точка зору, яка вбачає його витоки у класичній та іудейськохристиянській традиціях [3, с. 162].

Таким чином, римське право є одним із засобів глобалізації європейської культури, оскільки воно в модифікованому вигляді впродовж багатьох століть було універсальним засобом урегулювання міжіндивідних відносин. Історичне значення римського права, означає що воно протягом тривалого часу здійснює вплив на формування та розвиток правових систем світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 189 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право): Пер. с фр. М.: Прогресс, 1967. 496 с.

3. Дюмон А. Ессе об индивидуализме. Дубна: Феникс, 1997. 302 с
4. Дембінські А., Йоньца М. Римське право та правова культура Європи. Люблін, 2008. 150 с.
5. Основи римського приватного права: курс лекцій. Р. А. Калюжний, Ю. В. Яшуринський. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 184 с.
6. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики . Вісник Академії правових наук. 1998. № 2 (13). С. 107–108.

Козяровський Сергій Володимирович,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права

Хмельницького університету управління та права імені Леонда Юзькова

РИМСЬКЕ ПРАВО –ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ

Сучасна національна правова система України тяжіє до романо-германської (континентальної) правової сім'ї, найважливішою рисою якої є рецепція римського права – процесу запозичення нею основних правових категорій, інститутів та інших юридичних конструкцій із римського права. Так, українська правова система характеризується поділом права на приватне та публічне, на галузі та інститути, наявністю кодифікованого галузевого законодавства, а також має основним джерелом (формою) права нормативно-правовий акт. Латинською термінологією переповнений сучасний Цивільний кодекс України, що в цілому є закономірним явищем: саме римське приватне право стосувалося інтересів окремих осіб і було розроблене у Стародавньому Римі з неперевершеною точністю, послідовністю та завершеністю.

Не випадково римське право сьогодні називають «кузнею» юридичного мислення. Без знання перворідної сутності правових інститутів, які міцно вкорінилися у сучасному праві, не може сформуватися професійне юридичне мислення, якого гак не вистачає сучасним «псевдоюристам». Сьогодні в Україні досить активно обговорюються питання удосконалення викладання римського приватного права у вищих юридичних закладах.

Разом з римською починається історія європейської юриспруденції. Вивчення римського права майбутніми юристами дає їм знання про історію становлення і розвиток багатьох інститутів сучасного приватного права, закладає основи європейської культури загалом. У державах, юридична освіта яких склалася на основі римського права, правова система належить до романо-германського типу правових систем.

Основні ознаки цього типу правових систем проявляються і в українській правовій системі. Українська система права витримана у руслі традицій

європейської романістики, яка сягає своїм корінням досвіду самих римських юристів, творчими зусиллями яких була не лише створена юриспруденція як наука про право, але і закладені основи викладання цієї дисципліни. Класичним зразком навчальної літератури для романістів стали «Інституції» Гая, відомого римського юриста II ст. н.е., адже і в наш час на юридичних факультетах європейських університетів, поряд із історією римського права викладається курс Інституцій римського права, який репрезентує інституційну систему викладання римського приватного права, що є традиційним, на відміну від пандектного способу викладу матеріалу.

Для вивчення римського права в історико-правовому профілю істотне значення має органічне поєднання історичного і логічного підходу у висвітленні предмету курсу. В цьому плані можна відзначити, що інституційний принцип розгляду матеріалу римського приватного права вдало доповнюється і підкріплюється викладом питань генези та історичної еволюції відповідних правових норм й інститутів.

Для ознайомлення зі специфікою римського приватного права необхідно розпочати із визначення предмету, основних систем та поділів римського права, питань, які стосуються його характерних рис та місця римського права в історії становлення європейського права, структурно передбачити післяпропедевтичний виклад основних інститутів та механізмів римського приватного права.

Для розкриття основних проблем римського приватного права потрібно широко залучати фрагменти із першоджерел. Слід відзначити також практичну спрямованість: для кращого засвоєння матеріалу потрібно застосовувати схеми, тестові завдання та задачі. Думається, що будуть у пригоді і тематичні хрестоматійні підбірки.

У додатках необхідно додати матеріал, який має допоміжне значення: відомості про римських юристів, перелік основних римських приватних законів, зведену таблицю позовів, які були дієвими в межах римського приватного права.

Дане питання відповідає інтересам спеціального, професійного знайомства із римським правом як свого роду всезагальної догми та універсальної конструкції правових інститутів і норм. Тому воно знайомить не лише із інститутами і принципами римського права – приватного права власне як системи правових норм Стародавнього Риму у історично визначених межах існування (VII ст. до н.е. – V ст. н.е.) – але і римського права в цілому, таким яким воно сформувалося і розвивалося впродовж більше ніж дві тисячі років.

Вивчення проблематики на формування у студентів як основ знань в галузі римської цивілістики, так і – в силу універсального значення категорій римського права – фундаменту юридичного мислення взагалі. Цьому значною мірою буде сприяти те, що питання буде висвітлено в проблемному

ключі: студент закликається до роздумів, до співучасті у формуванні думки про предмет, до сумнівів та пошуків в сфері юридичного знання, яку століттями розробляли римські юристи і яка є теоретичним полігоном для підготовки європейських юристів.

Може заслуговувати на схвалення чітко продумана і пристосована до цілей і задач послідовного засвоєння студентами системи знань про римське приватне право, його структура і те, що поряд із порівняльно-правовим аналізом необхідно репрезентувати навчальний матеріал з кожної теми у наглядних схемах. В цілому висвітлення предмету необхідно будувати на виважених наукових підходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности. Пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. М.: Прогресс, 1988. 496 с.
3. Депенчук Л. Богдан Кістяківський. К.: Основи, 1995. 174 с.
4. Запесоцкий А. С. Культурология как отрасль научного знания. Вестник Российской академии наук. 2010. № 12. С. 1064–1068.
5. Ильин И. А. О сущности правосознания . Подгот. текста и вст. ст. И. А. Смирнова. М.: Рарочь, 1993. 235 с.
6. Кістяківський Б. О. Вибране. Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упоряд., передм. і приміт. Л. П. Депенчук. К.: Абрис, 1996. 512 с.
7. Куракин А. Л. Образование в России: тенденции и проблемы. Аналитич. обзор. М.: Прогресс, 2009. 320 с.
8. Орлов И. Б. Политическая культура России XX века: Учеб. пособ. для студ. М.: Аспект Пресс, 2008. 223 с.
9. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. 2-ге вид. К.: Юрінкомінтер, 2009. 528 с.
10. Право и монография . Отв. ред. Н. С. Соколова. М.: Изд-во РУДН, 2002. 423 с.
11. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. 544 с.
12. Философия права: конспект лекций. О. Г. Данильян, А. П. Дзєбань, С. И. Максимов и др; под ред. О. Г. Данильяна. Харьков: Право, 2009. 176 с.

Кучерява Алла Павлівна,

*курсант 4 курсу 402 навчальної групи, рядовий поліції,
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ*

Науковий керівник: Данченко Катерина Михайлівна,

*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та
оперативно-розшукової діяльності, к.ю.н. Прикарпатського факультету
(м. Івано-Франківськ)
Національна академія внутрішніх справ*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Римське приватне право є своєрідною історико-правовою пам'яткою, вивчення якої дає можливість зрозуміти походження і сутність більшості правових засад та інститутів України та інших сучасних правових систем тих держав, які зазнавали впливу римського права. Історичне значення римського права для України зумовлено тим, що протягом тривалого часу воно у класичному та греко-римському (візантійському) варіанті впливало на формування і розвиток українського права і продовжує впливати на формування концепції приватного права України у сучасних умовах. «Довершеність системи римського права, що ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, добросовісності, зумовила періодично повторювані спроби відродити дух римського права, використати його найбільш вдалі знахідки та рішення» [1, с. 3]

Протягом свого історичного розвитку внаслідок комплексу історичних та політичних факторів, майбутня Україна в зв'язках з Римською імперією здебільшого мала стосунки з її східною частиною, яка перетворилася на Візантійську імперію. Правова система Візантії беззаперечно ґрунтувалася на римській класичній правовій традиції, отже, визначивши вплив візантійської правової системи на формування української правової традиції, ми тим самим встановимо зв'язок між правовими системами України та Римської імперії, а через останню – з країнами Європи. Перші значні та систематичні контакти Візантійської імперії з нашою державою почалися за часів створення централізованої Київської Русі і досягли апогею у період з кінця X до початку XII століть. Ідея впливу Візантійської імперії на Київську Русь не нова і розглядається дослідниками в різних аспектах, зокрема, культурному, політичному, релігійному тощо. Однак залишається невизначеним які правові норми, поняття та принципи Візантійської імперії потрапивши на територію Київської Русі збереглися протягом віків та увійшли до правової

системи сучасної України. Саме вирішенню цієї задачі буде присвячене дане дослідження. На відміну від країн Західної Європи в Україні ніколи не було рецепції римського права. Тому Дигести Юстиніана, які протягом століть діяли в Європі, тут не мали такого значення. Проте деякі положення римського права були перероблені і пристосовані до місцевих умов, хоча рецепції тут піддавали не саме римське право, а право опрацьоване і виправлене з пізнішими коментарями. Перші руські юридичні пам'ятки, які зазнали впливу римського права, – договори князів Олега та Ігоря з греками. Русько-візантійський договір 911 р. містив видозмінені норми римського процесу про судові докази. Саме з цього часу в руському законодавстві з'являються такі положення як клятва, присяга, розшук, покази свідків. Статті договору 911 р. встановлюють норми щодо доведення факту злочину, покарання за удар мечем або застосування іншої зброї, вбивства злодія на місці злочину та заборони такого вбивства після того, як злодій опинився в руках потерпілого, недопущення самосуду. Договір 945 р. був детальніший, встановлював відповідальність грецької сторони за переховування руських втікачів, правові норми щодо корабельних аварій [1, с. 23].

Становлення і розвиток правової системи України, як і всіх слов'янських держав, також пов'язано із рецепцією римського приватного права. Географічне розташування України та тривала відсутність територіальної єдності зумовили вплив римського права як зі Сходу (основою якої було візантійсько-римське і візантійсько-канонічне право), так із Заходу (виходила з візантійсько-римського, римсько-канонічного (церковного) права). Цей вплив мав не разовий характер, а становив багатоетапне явище.

Руська Правда, відома в трьох редакціях як Правда Ярослава, Правда Ярославичів, Пространна правда, створювалася під впливом положень як звичаєвого давньоруського права, так і візантійсько-римського. Так, у змісті Руської правди намагалися віднайти вирази, характерні давнім польським письменникам (Раковецький), стародавнім німецьким народам (М. Т. Каченовський), положення датських і шведських законів (Шлецер), скандинавських, німецьких, візантійських і частково словенських законів (М. О. Полевой). Вплив візантійського права на зміст Руської Правди визнає і Е. Аннерс, особливо щодо норм, які регулювали правила із завдання шкоди та відповідальності, відомої у римському праві як ноксальної. Як приклад, він наводить норму про те, що раб, який завдав збитки вільній людині, підлягав покаранню власником або видачі тому, кому він завдав збитки [1, с. 253].

О.Харитонов також убачає певний вплив римського приватного права у його візантійській інтерпретації, рецепіюючи звідти окремі засади та рішення. Проведений Ю.А.Задорожним порівняльний аналіз статей Руської Правди та римського права надав йому об'єктивні підстави для встановлення схожості низки юридичних норм, що не виключає можливості їх запозичення руським правом.

Київські князівства розробляли власні письмові джерела права, для яких, як правило, запозичували глави чи окремі правила із джерел Візантійської імперії: Зводу Юстиніана, Еклоги, Приватної Поширеної Еклоги, Епаногоги, Базилика та ін. Крім того, з прийняттям слов'янськими народами християнства у формі східного православ'я деякі частини візантійського законодавства були перекладені, як і Еклога, слов'янською мовою та увійшли до складу законодавства зводів цих держав.

Візантійські священники привезли до Русі збірки візантійського канонічного права, норми якого протягом декількох століть впливали на руську правову систему. Внаслідок такої рецепції з'явилася візантійсько-руська редакція церковного законодавства XI ст. Кормча книга, відома як Номоканон. Вплив римського приватного права на розвиток цивільного права простежується упродовж X–XIX ст. У першому писаному і основному джерелі права Київської Русь «Руській Правді» є чимало положень, які мають безсумнівну подібність до положень римського приватного права у його візантійській інтерпретації, а це засвідчує факт запозичення певної кількості норм та інститутів візантійського законодавства. Так, наприклад, ст. XXI «Руської Правди» передбачає: «Якщо кредитор буде вимагати своїх грошей з боржника, а останній заперечує, то позивач-кредитор закликає свідків. Якщо вони заприсягнуть у справедливості його вимог, хто дав позику, бере свої гроші і ще три гривні на додачу». Порівнюючи речове та зобов'язальне право за «Руської Правдою» з римським (візантійським) правом, варто звернути увагу на подібність деяких рішень. Насамперед, необхідно зазначити наявність норм, що регулюють як громадську (публічну), так і приватну власність. Причому головним об'єктом і в тому, й іншому випадку є земля. Разом з тим, в «Руській Правді» відносини власності урегульовано не так детально. З урахуванням того, що право Візантії сприймається як найбільш досконала, зразкова правова система, як «писаний розум» рецепція римського приватного права знайшла свій вияв і на території українських земель та відома з X ст. в період розвитку Київської Русі. Однак слід зазначити, що в Київській Русі не було прямої рецепції (тобто запозичення законодавчих рішень), вона відбувалася шляхом використання переробленого та заново систематизованого правового матеріалу, що використовувався для правового регулювання економічних відносин та ідеологічного оформлення тих чи інших політичних реалій.

Так, найдавнішою пам'яткою права Київської Русі є «Руська правда», чимало положень якої мають безсумнівну схожість з положеннями римського приватного права в його візантійській інтерпретації, що свідчить про рецепцію деяких законів з візантійського законодавства. Вплив римського приватного права на законодавство України простежується протягом X–XIX ст. [2].

Особливо актуальним питання рецепції римського приватного права постає з проголошенням незалежності України, з початком нового відліку у формуванні власної національної правової системи, заснованої на принципах демократичної, соціальної, правової держави. Це зумовлене тим, що багато положень і принципів римського приватного права і сьогодні є непохитними «стовпами» розвиненого цивільного права; Україна розвиває економічне, науково-технічне співробітництво з країнами, в основі цивільного права яких лежать досконалі форми римського приватного права; теоретичні узагальнення, терміни, запроваджені римськими юристами, перевірені практикою їх застосування, становлять скарбницю правової культури і також є надбанням українських правників [2, с.96].

Огляд сучасного законодавства України та правової науки дозволяє стверджувати, що українське право використовує римську правову конструкцію шляхом прямої чи опосередкованої рецепції римського приватного права, зокрема як сприйняття його принципів та традиції, а також використання цілих конструкцій цивільноправових відносин у процесі формування інститутів речового, зобов'язального, спадкового права тощо.

Як висновок, слід зазначити, що Візантійська імперія протягом усієї своєї історії мала високий рівень розвитку законодавства. Найважливіші питання суспільного життя перебували в галузі правового регулювання. Розвиток права носив динамічний характер. Законодавці прагнули приводити нормативні постанови у відповідність із потребами суспільного розвитку. При цьому найважливішим принципом законодавства була спадкоємність правових приписів. В основу візантійської правової системи покладено положення, правові традиції, нормативні приписи, юридичні поняття та категорії римського права, які становлять не аби яку цінність і для розвитку правової системи сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олефіренко В.Ю. *Рецепція римського приватного права у цивільному законодавстві України* В.Ю. Олефіренко Римське право і сучасність: м. Одеса, 29 травня 2015 р. Одеса: Фенікс, 2015. 127 с.
2. Калюжний Р.А. *Римське приватне право* Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. К. Атіка, 2017 408 с.

*Липовець Юлія Олександрівна,
заступник начальника слідчого відділення
Херсонського відділу поліції Головного управління
Національної поліції в Херсонській області*

ВПЛИВ РИМСЬКИХ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ НА СУЧАСНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СВІТОГЛЯД

Сучасні ціннісні системи європейських країн дуже схожі між собою, що дозволяє ці країни (їх політику, ідеологію, соціальний і правовий порядок) визнавати органічними складовими європейської культури. Основним критерієм приналежності до європейської культури і є визнання європейської системи цінностей, яка складалася впродовж тривалого часу. Значною мірою ця система цінностей, з пріоритетність Людини-індивідуальності, Людини-особистості, є результатом складного симбіотичного процесу, основними складовими якого є грецька філософія, римське право і християнство [2, с. 14].

Римська правова культура і сьогодні співприсутня у сучасних європейських ідеологічних комплексах та ціннісних шерегах (звичайно що у модифікованих або реінкарнованих формах). Найпомітнішими серед таких ціннісних орієнтирів з «римським слідом» є права людини та толерантність

Прикладом «римських невідчужуваних прав» людини є римське «право на життя». Право на життя в римському суспільстві пов'язане з основними настановами природного права, які вибудовуються на визнанні постулату про те, що всі люди і всі народи є частинами єдиного роду людського, які прагнуть злагоди і згоди. Тому суб'єктом права природне право проголошує кожну людину, оскільки «... по природному праву всі народжуються вільними...» (D. 1.1.4). Цицерон, теоретичного осмислюючи феномен природного права, розмежує право природне та позитивне, вказує, що людські закони не завжди є правом, оскільки, зазвичай вони свідчать про їх корисність для більшості із тих, хто їх приймав. Маємо протиставлення права об'єктивного, вічного, природного і права мінливого, суб'єктивного, волюнтаристського: «але якщо справедливість не випливає з природи, то її взагалі не існує, а та, що встановлюється з розрахунку на вигоду, знищується з міркувань вигоди для інших» (Про закони. XV.42). Таким чином для Цицерона було характерним антропологічне обґрунтування природного права: людина є твариною, здатною до запам'ятовування і передбачення. Найкращою особливістю людини є притаманний їй розум [3, с. 271].

Підтвердженням «права на життя» у Римі був і закон охорони життя і надії на життя людини. За свідченням Марцелла, «Закон, виданий при реках, заборонив хоронити жінку, яка померла вагітною, перш ніж вирізаний

(з її трупа) плід. Хто вчинить всупереч цьому, той буде розглядатися як такий, що знищив разом з вагітною надію на з'яву живої істоти». Це положення свівзучне сьогодні, але ще не зрефлексовану римськими юристами сентенцію, – людський ембріон наділений онтологічним статусом, оскільки він є «потенційною людиною» [1, с. 55], а тому має право на життя (сучасна Європа живе під гаслом «Кожна людина має право на життя»). Універсальне право на життя в римському контексті деталізується у таких його конкретних виявах як право на гідне життя (*honeste vivere*), вимогу не завдавати іншому шкоди (*alterum non laedere*), кожному надавати своє (*sum cuique tribuere*) (D.I.1.10).

Щодо толерантності як цінності, то на думку сучасного українського вченого В. Мороза, сучасна європейська толерантність має два основні аспекти – нормативний і процедурний. Нормативний аспект передбачає наявність таких суспільних цінностей, які сформувалися на основі письмово-медійного знання. Така характеристика толерантності підтверджує тезу про те, що толерантність сьогодні є культурним досягненням саме європейської культури, яка у своїх витоках має три першооснови – давньогрецька філософія, римське право і християнство. Процедурний же аспект є реакцією і закріпленням цієї реакції на сприйняття «нової» соціальної реальності, розширення «життєвого світу» [4, с. 73-75].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка. *Государство и право*. 2006. № 4. С. 54 – 58.
2. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 14-19.
3. Demandt A. Zum Ursprung der Menschenrechte // *Zeit und Unzeit. Geschichtsphilosophische Essays*. Köln-Weimar-Wien, 2002. S.271.
4. Мороз В. Загрози європейські толерантності в умовах інтеграційних процесів. *Молода нація*. 2003.– № 4 (29). С. 71-78.

Лозінська Світлана Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права,

*Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ФЕЦІАЛИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ПОСОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН В ПРАКТИЦІ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Важливою складовою частиною римського права були норми, що регламентували відносини римлян з іншими народами. Міжнародні відносини та дипломатію в архаїчному Римі регулювало право феціалів. Існує цілий ряд джерел, на підставі яких можна простежити процес формування феціального права, зокрема дослідженням цього питання займалися науковці: П. Каталазо, С. Браслофа, Б. Парадіс, Ф. Мартіно, Н. Майорова, Л. Кофанов, В. Денисенко.

Вважається, що колегія феціалів виникла у Римі досить рано, хоча саме право формувалося протягом тривалого часу. Джерелом цього права стали італійські правові традиції та інститути. На це вказує повідомлення Лівія про запозичення цієї колегії у племені еквікулів та запровадження його в Римі царем Анком Марцієм. [1, 5, с.4]

Діонісій Галікарнаський відносить феціалів до сьомої частини сакрального законодавства Нуми Помпілія (715-672 рр. до н.е.) та розглядає їх як своєрідних «суддів», тобто таких, що «судять про світ», об'єднує їх у відповідну колегію з наступними функціями: оголошення словесних вимог щодо задоволення при порушенні договорів, оголошення війни, укладення договорів та їх зберігання. Плутарх, доповнюючи Діонісію стверджує, що феціали могли видавати противнику римських громадян, якщо ті порушували договори та загалом розглядав їх як посадовців жреців. [2, с. 79]

Феціальне право визначало релігійне освячення міжнародних актів. *Jus fetiale* являє собою сукупність норм, якими мали керуватися феціали у відносинах Риму з іншими державами. [3, с. 164]

В найдавніший період римської історії право надсилати посольства належало цареві, а послами відповідно були феціали. За часів Республіки право посольства перейшло до Сенату.

Римський політик і філософ Марк Тулій Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.) зазначив, що «Послами для укладення мирних договорів, для обговорення справ війни і перемир'я хай будуть феціали ... та виносять вони рішення щодо війни» [Cic., Leg., II, 21].

Функції послів вважалися надзвичайно важливими, що передбачало високі моральні якості людей, на яких вони покладалися. Питання про

призначення посла обговорювалося в Сенаті, наслідком чого видавався спеціальний *senatus consultum*. Посли відповідно називалися легатами (*legati*) та ораторами (*oratores*). Вибір посла покладався на головуючого у Сенаті консула чи претора, а відповідні кандидатури обиралися із сенатського середовища (*nobili*).

У царську епоху другий римський цар, спадкоємець Ромула, Нума Помпілій запровадив особливу колегію жерців – феціалів, які були послами, що займалися зовнішньополітичною діяльністю, зокрема здійсненням досить складної процедури оголошення війни, та не менш складної процедури укладення мирного договору. Отже, до обов'язків феціалів входило виконання ритуалів, що освячували міжнародні відносини.

Колегія феціалів складалася у кількості 20 осіб, які обиралися пожиттєво зі знатних давніх римських родів та вважалися недоторканими особами. Феціалів відрізняв їх зовнішній вигляд: вони носили спеціальний вид шерстяного одягу, особливу пов'язку на голові та могли використовувати скіпетр – як символ влади Юпітера. Їх головним призначенням було добиватися миру будь-якими способами, схиляти до мирних відносин ворогів Римської держави. І лише тоді, коли всі аргументи вичерпані, вони закликали богів у свідки і могли розпочинати війну, перетворюючи її таким чином у справедливу, угодну богам справу. [4, с.с. 59, 186] Хоча колегія феціалів вважається жрецькою, у джерелах не має вказівок на богів, які покровительствовали цій колегії, за винятком Юпітера. Тому існує думка, що колегія займала проміжне положення між жрецькою та магістратською. [6, с. 151] Більшість науковців відносить феціалів до колегії, але серед інших жреців вони вирізнялися тим, що були знавцями релігійних ритуалів, якими супроводжувалися різні акти у відносинах між общинами, тобто, того, що входило до поняття *jus gentium* (D.I.I.4-5).

Про результати своєї дипломатичної діяльності феціали обов'язково звітували перед Сенатом і Народними зборами, які мали право оголошення війни. Феціал, який брав участь у церемонії укладення договору, називали відповідним терміном *pater patratus*.

Посли в особі феціалів вирішували питання пов'язані не лише з оголошенням війни та укладенням перемир'я, але також щодо підписання договорів, організація підкорених провінцій, третейське врегулювання міжнародних конфліктів, владнання релігійних спорів. При цьому посол мав дотримуватися принципу, за яким вирішення усіх питань відбувалося з «гідністю і користю для римського народу».

Цицерон повідомляє, що римський цар Тулл Гостилій (третій римський цар, 672-640 рр. до н.е., який змінив Нуму Помпілія) встановив правила для оголошення війн. Встановлені норми він релігійно закріпив за допомогою феціального права (*jus fetiale*), згідно з яким, будь-яка війна, яка не була проголошена, визнавалася несправедливою та нечесною. [7, с. 18]

Одне з найважливіших положень феціального права полягало в тому, що римляни не починали будь-якої війни, окрім законної і справедливої. Римська сентенція стверджувала, що «*bellum nullum nisi iustum*» – «не має війни, окрім законної». Під «законною» війною римляни розуміли будь-яку війну, що відповідала інтересам та безпеці римського народу. Різниця між справедливими та несправедливими війнами мала формальний характер. Справедливою вважалася така війна, яку ведуть після висування певних вимог або її попереднього оголошення. Як певний комплекс дій, війна мала бути належно підготовлено процесуально, при цьому з дотриманням усіх релігійних обрядів та з проголошенням усіх магічних формул. За дотримання таких умов війну можна було вважати законною. У Римі оголошення війни вважалася позитивним одностороннім актом держави, тому недотримання його умов тягло за собою правові санкції. [8, с. 408]

Якщо вимоги скеровані до сторони противника, які оголошувалися феціалами не виконувалися впродовж встановленого строку, то після прийняття рішення Сенатом і Народними зборами, феціали приносили священні пожертвування і знову вирушали за кордон оголошувати війну. Римляни тривалий час не визнавали ніяких обмежень щодо ведення війни. Жителі переможених міст та їхнє майно вважалися здобиччю переможця. Так, у 146 р. до н.е. були продані в рабство всі мешканці Карфагену. Інколи війна могла закінчитися мирним договором або договором про союз, який, як правило, був нерівноправним для переможеної сторони.

За однією з версій римляни запозичили право феціалів у народу фалісків, відомих своєю справедливістю у трактуванні міжнародних договорів, зокрема що стосується актів примирення та ведення бойових дій. Деякі норми цього права також відображені у Законах XII таблиць, в Інституціях та Дигестах.

Отже, з розвитком міжнародних відносин у Стародавньому Римі простежуються первинні елементи міжнародного права, які вже відображаються в феціальному праві. Феціали були свого роду радниками, які діяли при вирішенні дипломатичних відносин між народами, і представляли Рим як самостійного суб'єкта на міжнародній арені. Вагому роль також відіграли судові рішення феціалів та їх коментарі до договорів, що у свою чергу сприяло розвитку *jus gentium*. По мірі зміцнення економічних зв'язків та розширення мирних взаємовідносин з іншими народами в Західному та Східному Середземномор'ї, поряд з найдавнішим цивільним правом (*jus civile*), яке поширювалося виключно на римських громадян, формується також право народів (*jus gentium*), яке мало на меті утримати завойовані народи під римським правопорядком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ливий Тит. Історія Рима от основания города. М.: Ладомир, 2002. Т.1. 702 с.; Т.2. 810 с.; Т.3. 794 с.
2. Майорова Н.Г. Институт фециалов в раннем Риме. IVS ANTIQVVM. 1998. № 1(3). С. 78-81.
3. Бартошек М. Римское право (понятия, термины, определения). Пер. с чешск. М.: Юридическая литература, 1989. 448с.
4. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.2. Стародавній Рим: Підручник. / Чернівці: ТОВ "Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
5. Денисенко В. В. Феціальне право у Стародавньому Римі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2017. № 28. С.4-7.
6. Шмелева Л.М. Власть и дипломатия в Древнем Риме (VIII VI вв. до н. э.). Филология и культура. 2010. №22. С.150-153.
7. Денисенко В. В. Поняття справедливої війни та правова регламентація її оголошення в Стародавньому Римі. Вісник Запорізького національного університету. 2009. № 2. С. 15-21.
8. Буткевич О.В. Міжнародне право Стародавнього світу. К.: Україна, 2004. 864 с.

Лук'янович Яна Олександрівна

*курсант 2 –го курсу 201 навчальної групи
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ*

Науковий керівник: Данченко Катерина Михайлівна,

*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та
оперативно-розшукової діяльності, к.ю.н. Прикарпатського факультету
(м. Івано-Франківськ) Національна академія внутрішніх справ*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ АНГЛІЇ

Римське право – одне з найбільших досягнень минулого. За внутрішньою досконалістю, послідовністю та закінченістю теоретичної думки і практичної розробки воно може бути кращим введенням у теорію права. В історії римське право займає особливе місце, оскільки пережило створивший його народ та, образно кажучи, двічі підкорило світ. Визнано, що в праві інших держав немає такої великої кількості перевірених довгим досвідом юридичних норм і конструкцій, як у римському, його універсальність – це закономірний наслідок історичного розвитку Риму.

Римське право – це частина світової культури. Нарівні з християнством, класичною літературою та мистецтвом воно входить складовим елементом у світову цивілізацію. Виховна сила римського права обумовлена художнім талантом римських юристів. Цікавим є той факт, що навіть із першого погляду ми можемо побачити деякі спільні характерні риси права Стародавнього Риму та сучасного американського кримінального права, особливо англійського права. На перший погляд така подібність може бути не більше, ніж випадковістю, проте ці системи перебувають в історичному взаємозв'язку. Саме в римському праві вперше проявилася провідна роль доктрини, а наука стала життєдайним джерелом права.

На мою думку, римське право дає важливий матеріал для порівняльної історії права, допомагає зрозуміти закони його розвитку. Маючи прекрасно збережені джерела, римське право пояснює багато неясних сторін в історії античного права і є відправним пунктом вивчення спільних рис, закономірностей, специфічних особливостей розвитку правових систем різних країн.

Римське право було дуалістичним, оскільки фактично складалося з *Jus civile* та *Jus gentium*, тобто цивільного права, яке розповсюджувалося на громадян Риму, та права народів, яке регламентувало відносини між іншими особами [1, с. 85]. Римські юристи мали вже готові загальні логічні норми, що використовували у своїй практиці. Вони помічали в житті окремі явища, аналізували їх, порівнювали з іншими, відкривали в них спільні риси, знову аналізували і тільки після цього давали чітке визначення досліджуваному. Таким чином, розробляючи спільні правила, римські юристи максимально враховували всі окремі випадки, що існували в практиці або могли виникнути в майбутньому. Вони стежили за правом у його русі, розвитку і не визнавали відверненого теоретичного погляду на юридичні явища.

Характеризуючи рецепцію римського права в різних країнах, К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Коли згодом буржуазія так підсилилася, що государі ста& ли захищати її інтереси, щоб із її допомогою розтратить феодальну знать, тоді у всіх країнах – у Франції в XV столітті – почався дійсний розвиток права, що відбувалося всюди, за винятком Англії, на основі римського кодексу. Але й в Англії для подальшого розвитку приватного права (особливо в тій його частині, що належить до рухомого майна) довелося звернутися до принципів римського права» [2, с. 63-64].

Система джерел цивільного права Англії, Америки внаслідок особливостей історичного розвитку складалася інакше, ніж у країнах континентальної Європи. На даний час англійська правова система відрізняється великою своєрідністю, яка настільки велика, що дозволила одному із значних англійських юристів Едуарду Дженксу заявити: «По суті сучасний світ знав завжди тільки дві самостійні системи права: римське право й англійське» [3, с. 45].

Становлення концепту загального права в Англії стало наступним кроком генезису американської правової доктрини, яка від початку сформувалася на засадах своєї «старшої сестри». Необхідною передумовою виникнення англійського загального права стало вторгнення в країну норманських військ, до складу яких входили норманські, бретонські та французькі загони під загальним керівництвом герцога Вільяма III Норманського, надалі відомого як Вільям Завойовник.

Вторгнення в Англію відбулося наприкінці вересня 1066 року, а вже в грудні цього ж року Вільяма було короновано як монарха Англії. Однак запровадження нового ладу на англійських землях було ускладнене супротивом англійської владної еліти, яка не бажала втрачати домінуюче положення в англійському суспільстві. Суспільно-політичні, економічні та юридичні зміни в Англії не змусили довго чекати на себе. Новий монарх прийняв чимало радикально-прогресивних рішень, зокрема, відійшло в минуле рабство, старі англосаксонські інститути державного управління, англосаксонське право, активно впроваджувалася норманська мова. До речі, еволюція мови має багато спільного з еволюцією правової системи Англії. Так, вплив завоювання на мову виявився найбільш помітним, адже завойовники активно впроваджували свою рідну мову – давньофранцузьку, точніше її північний діалект, яка згодом трансформувалася в так звану англонорманську мову. Ця мова так і не стала єдиною мовою англійського народу, оскільки нею розмовляла переважно владна еліта. Сучасна ж англійська мова має у своїх витоках як базис англосаксонських мов, так і лексику англонорманської мови. Найбільш показово те, що в англійській мові більшість слів мають синоніми або давньоанглійського, або французького походження, тобто майже завжди існують два варіанти, які виникли під впливом цих мов.

Римська колонізація Англії остаточно завершилася після 400 року н. е., коли Римська імперія, швидко втрачаючи свою могутність, була змушена відступити із завойованих земель. Незважаючи на досить тривале перебування на англійських землях, римська культура й право не стали панівними в англійському суспільстві. Можна вважати, що основними набутками від колонізації залишилися релігія та латинська писемність, які значно наблизили Англію до найвищих стандартів тогочасного розвитку. Проте правова система, звільнившись від впливу римської правової ідеології, швидко пристосувалася до нових порядків [4, с. 133].

Вплив римської культури на англійські землі перестав здійснюватися на короткий час. Залишення цих земель Римською імперією та навіть її загибель не завадили реінкарнації певних елементів римської культури через поширення християнства.

Я вважаю, що сучасне англо-американське право саме римському праву завдячує ступенем своєї доктринальності, тобто відносним практичним

значенням законодавства, і високим авторитетом науки, нероздільно пов'язаною з професійною діяльністю суддів чи признаних «коментаторів» – класиків юридичної думки. І якщо континентальна правова сім'я успадкувала від римського права розвинену систему регулювання цивільно-правових відносин, то англійському праву залишився принцип *naturalis ratio*, відповідно до якого справи вирішувалися судом на засадах справедливості, доцільності, власного досвіду й розсуду суддів.

На мою думку, водночас виникає певний сумнів, що процес регресу римських правових традицій відбувався достатньо активно. Тогочасне «європейське» право залишалось переважно примітивним, тому не мало змоги здійснювати суттєвий вплив, який став відчутним лише згодом. На англійське право більше впливали його ж давні традиції, актуальність яких різко підвищилася.

Отже, висловлювання про те, що римське право не вплинуло на становлення загального права, слід вважати безпідставними. По-перше, римська окупація англійських земель у I – IV ст. безумовно свідчить про вплив римської культури та права на суспільство англосаксів. По-друге, поширення християнства також привносило елементи римської культури, мови й навіть права в життя англосаксів. По-третє, норманське завоювання встановило певний культурний міст між сучасним Британським півостровом та континентальною Європою, хоча дещо пізніше цей міст було зруйновано: під час розквіту рецесії римського права в Європі Англія була відрізана від неї Столітньою війною з Францією, а також іншими негараздами. Тому можна дійти висновку, що римське право впливало на майбутнє англійське право як прямо (у період римського панування на Британському півострові), так і опосередковано (через закони, прийняті на основах римського права в V–XI ст.). У подальшому зв'язок переривається, англійське загальне право переходить у період самостійного й відокремленого розвитку, відмінності від права континентальної Європи згодом лише посилюються.

Таким чином, історичне значення римського права означає, що воно протягом тривалого часу здійснює вплив на формування та розвиток правових систем світу, що дозволяє уникнути повторення помилок і необдуманих кроків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bederman D.J. *International Law in Antiquity*. D.J. Bederman. London : Cambridge University Press, 2004. 322 p.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20. С. 63-64.
3. Гражданское и торговое право капиталистических государств. М., 1983. Ч. 1. С. 45.
4. Vinogradoff P. *The Transfer of Land in Old English Law*. P. Vinogradoff. Cambridge : The Harvard Law Review Association, 1907. 213

Мельник Андрій Володимирович,
*аспірант кафедри теорії держави і права
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова*

ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Багато ознак загальної правової традиції, правових інститутів і доктринальні категорії сучасних правових систем безпосередньо походять від принципів і структури римського права, що вироблялися або на його основі, або з урахуванням критичного сприйняття. Окремі сполучення і догматичні вимоги, походючи з римського права, продовжують існувати в сучасному праві – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді або заломлюючись через власну національну традицію. І такий зв'язок із римським правом сформував чи не головну якісну особливість усього названого типу правових систем, що представляє до того ж найрозвиненіший – у науковому сенсі – тип, порівняно з іншими відомими світовій юридичній практиці. Римське право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених Римською державою для регулювання відносин, що сформувалися у рабовласницькому суспільстві. Цей правовий порядок пройшов тривалий шлях розвитку, що хронологічно окреслюється періодом від заснування Риму (753 р. до н. е.) до смерті імператора Юстиніана (565 р. н. е.). У Римській державі право постійно вдосконалювалося, доповнювалося новими положеннями (нормами, інститутами, принципами), зазнавало позитивних змін, унаслідок яких перетворилося на систему, придатну для регулювання різноманітних правовідносин, що виникали у рабовласницькому суспільстві з розвиненим товарообігом. Велич Давнього Риму майже гіпноотично впливала на політиків пізнішого часу. Так, латинська мова використовувалася у міжнародній дипломатії аж до кінця XVIII ст. Римське цивільне право законодавці епохи Відродження та Нового часу сприймали як непомильну догму, як взірць для наслідування. Римське право стало підґрунтям сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав. Йдеться, насамперед, не про рецептивний вплив римського права, а про його ідейно-світоглядні принципи, які досі не втратили своєї актуальності. На думку відомого українського цивіліста Є. Харитонова, до них належать, по-перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно-настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм

позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римсько-правової методики та юридичної термінології.

Своїєї неповторної довершеності римське право набуло завдяки творчому засвоєнню й удосконаленню філософсько-правових учень античних мислителів, насамперед Платона, Арістотеля. На формування його засадничих принципів великий вплив мали такі давньогрецькі філософські течії, як стоїцизм, епікурейство. Характерно, що основні постулати давньогрецької етики, як правило, знаходили втілення не безпосередньо у нормах права, як таких, а спершу проходили своєрідну апробацію й генетичну акультурацію в анналах давньоримської філософії. Лише із плином часу, стаючи відображенням римської моралі і правосвідомості, через римську юриспруденцію та специфічний інститут преторів ці положення, набуваючи нового онтологічного смислу, ставали істотними чинниками формування норм права взагалі, приватного права зокрема [1, с. 116].

Ще в давньогрецьких мислителів з'являлися початки такої своєрідності західної ментальності, як спрямованість людської свідомості на ідеї, тобто на ціле й початкове усіх речей. Для давніх греків наукою в істинному сенсі було вчення про світ у його цілісності й довершеності, усвідомлення поняття істини й справедливості, що повинні виявлятися тотожними як невід'ємні моменти певної цілісності, оскільки ніщо часткове не може бути істинним, а справедливість – це лише ціле [5, с. 8]. Згодом погляди давньогрецьких мислителів про природу права синтезували, розвинули й удосконалили в нормах римської юристи. Саме римські юристи ретельно розробили понятійний апарат правознавства загалом, а також окремих його галузей (цивільного права, державного і адміністративного права, кримінального права, приватного міжнародного права тощо). Вони створили нову, відмінну від давньогрецької, реальність, в умовах якої жили (високий розвиток рабовласництва, відносини товарного виробництва, правове спілкування і законодавство; криза поліса, його правової культури, особливо «міфіюстиції»; перетворення Риму в світову державу, перехід від республіки до імперії, від традиційних правлінь до нових форм одноосібної влади – до принципату і домініату; крах системи рабської праці) [3, с. 132].

Діяльність римських юристів спрямовувалась на задоволення потреб правової практики, зокрема на пристосування чинних норм права до змінних потреб правового спілкування. Водночас у своїх коментарях і відповідях на потреби вирішення конкретних справ, а також у творах навчального профілю вони розробили низку загальнотеоретичних положень, що містять чимало філософсько-правових узагальнень та новел. Так, римські юристи відносили природне право до чинного права, вважаючи його специфічною складовою, не розглядаючи його як теоретико-правову конструкцію, зовнішню для норм і принципів фактично чинного права. Норми природного

права вони виводили із природи людини, із природи речей та з відношень людини до людей і речей [4, с. 182]. Людський дух має пристосуватися до законів Природи і творити відповідно до них, оскільки природне право (як природний чинник) є вищим, справжнім законом, за допомогою якого можна врегулювати всі суспільні відносини, оскільки важливою цінністю римляни вважали порядок у державі. Для оволодіння такою цінністю необхідна чітка логіка людського права, розсудочні приписи, закладені в розумі людини. Природне право, згідно з праворозумінням римських юристів, втілювало вимоги справедливості і загалом виражало основоположну ідею – право справедливе [4, с. 182]. «Слово «право», – писав римський юрист класичного періоду Павло, – означає те, що завжди є справедливим і добрим – суть природне право» [5, с. 433].

Причому природне право (*jus naturale humanorum* – природне право для людей), засноване на всесвітньому порядку й справедливості, є самостійним джерелом права, поряд із фактично чинним правом (*jus positivum* – позитивним правом). Однак природне право домінує завжди. Римське право як джерело західного права, на думку І. Ситара, виражає уявлення про справедливість, що полягає у загальнолюдських принципах рівності [6, с. 43]. Як зазначає В. Аксьонов, «у ділянці правотворчості справедливість (*aequitas*) допомагала реалізувати важливі економічні, соціальні та етичні моменти, пристосовуючи чинне право до постійно змінюваних умов суспільного життя, зберігаючи його життєздатність. Римський законодавець і претор, формулюючи і застосовуючи норми права, оцінювали ці норми і саму реальність у світлі соціально-етичних цінностей та ідеалів» [7, с. 19]. Принцип справедливості мав особливе значення у судочинстві. На нього часто посилялися юристи і претори у нестандартних випадках, коли застосування права було недостатньо аргументоване для позитивного вирішення справи. Для римлян принцип справедливості та його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи з основних світоглядних настанов римсько-античної людності. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цю мету в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом. На думку римського філософа Цельза, поняття право походить від *justit* (правда, справедливість), тому право є *ars* (мистецтво, знання та вміння, які дістають практичну реалізацію), наука *boni* (добра) і *aliqui* (рівності, справедливості). Римський юрист Ульпіан писав про справедливість як про незмінну і постійну волю надавати кожному його право. «Приписи права суть наступні: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить. Справедливість є пізнання божественних і людських справ, наука про справедливе і несправдливе» [8, с. 30-31].

Справедливість у Стародавньому Римі стала орієнтиром природно-правових цінностей, яка оцінювала чинне право на предмет відповідності моральності. Принцип справедливості, розроблений у римському праві, став пріоритетною цінністю правового життя сучасних правових систем, який полягає у дотриманні рівності усіх перед законом, віддаючи кожному належне діяти відповідно до прав і обов'язків та забезпечуючи умови для реалізації можливостей. Характерною особливістю римського права було те, що воно не лише складалося із позитивно-правових норм, а й містило істотну морально-правову складову, що являла собою набір неписаних звичаїв, які застосовувалися лише до громадян.

Отже, перейняття римського права стала основою формування західно-європейських правових систем, що засвідчило доцільність застосування в них перевірених часом аксіологічноціннісних здобутків та посилило збереження їх національних ідентичностей. Система римського права, заснована на ідеях природного права, на принципах справедливості та моральності, заклала основу для сучасних теорій цивільного права та процесу, сімейного права, підприємницького права, приватного міжнародного права, а також сформувала особливості правової культури. Основним її досягненням слід вважати те, що вона стала важливою складовою загальноєвропейської мультикультурної цивілізації, вплинула на розвиток усєї європейської правової системи. Саме в ній знайшли відображення й втілення такі важливі принципи цього правового феномену, як космополітизм (на першому плані цінності людства, а не інтереси окремої держави), мультикультуралізм (співіснування в одній правовій спільноті представників різних культур, націй, етносів, релігій із одночасним збереженням та повагою до різноманітності правових культур), справедливість (забезпечення рівних прав перед законом, коли кожен отримує можливість діяти відповідно до прав і обов'язків) та індивідуалізм (самовизначеність особи у правовій спільноті). Використання невичерпного рецептивного потенціалу римського права може й надалі слугувати перспективною складовою формування і вдосконалення універсальної системи права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харитонова О.І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. О.І. Харитонова, Є.О. Харитонова. Х.: Одісей, 2002. 592 с.
2. Чайковський Ю.В. Філософські засади становлення міжнародного права: монографія. Ю.В. Чайковський. Одеса: Фенікс, 2010. 176 с.
3. Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции: курс лекций. М.:Юридическая литература, 2003. 608 с.
4. Проблеми правосвідомості особи: навч. посібник. С. С. Сливка,

- О.В.Гришук, Т.З. Гарасимів [та ін.]; за ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 508 с.
5. Нерсесянц В. С. Философия права: учебник для вузов. М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. 652 с.
 6. Ситар І.М. Ціннісне обґрунтування західної традиції права в контексті динамічного підходу. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 41-44.
 7. Аксенова О.В. Aequitas как важнейший принцип римского. Вестник ТИСБИ. 2005. № 3. С. 17-23.
 8. Котюк В.О. Основи держави і права: навчальний посібник.3-тє вид., доп. і перероб. К.: Атіка, 2001. 432 с.

Налуцишин Віктор Володимирович,

*доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗЛОЧИН ТА ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Головним джерелом кримінального права Стародавнього Риму були закони XII таблиць. Правопорушення, що підпадало під дію кримінального покарання, а отже, належало до сфери кримінального права, позначалося *crimen* на відміну від правопорушень приватного права (*delictum*).

У загальному вигляді злочини за римським публічним правом поділялися на традиційні (с. *ordinaria*) і нетрадиційні, або надзвичайні (с. *extraordinaria*). Різниця була не змістовною, а формально історичною: перші, традиційні, були передбачені старим правом (*jus vetus*) і перш за все законами в суворо визначених найменуваннях і суворо формалізованому змісті інкримінованої дії, а всі подальші доповнення в розумінні даного злочину або аналогічної дії не повинні були виходити за рамки первісних визначень, іноді вельми випадкових. Другі, надзвичайні, були в юридичному сенсі створені постановами імператорів і не дотримувалися яких би то не було суворих формальних категорій, ці злочини допускали пом'якшення або обтяження відповідальності в залежності від різного роду обставин. Інша відмінність цих видів злочинів полягала в тому, що традиційні злочини припускали в якості покарання тільки ту міру, яка була запропонована стародавнім законом, де вперше встановлювалася караність даної дії. Злочини надзвичайні

припускали застосування міри покарання на вільний розсуд судді, з дотриманням загальних приписів права: «В даний час тому, хто розбирає *crimen extraordinaria*, дозволяється виносити такий вирок, який він хоче – або більш тяжкий, або більш легкий – з тим, щоб не вийти за межі помірності». Тим самим цей вид злочинів припускав більш складну оцінку караного діяння – не тільки за фактом злочину, але за сукупністю суб'єктивних і об'єктивних обставин його вчинення.

Кримінальна кваліфікація правопорушення передбачала з'ясування сукупності обставин, в рівній мірі важливих для визнання дії злочинною: *causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, eventu* (тобто привід, особистість, місце, час, властивість, обсяг скоєного, наслідки). У загальному вигляді особистість злочинця (або суб'єкт злочину) не обов'язково ідентифікувалася з людською особистістю: злочини не могли вчинювати тільки боги (в християнську епоху суб'єктом злочину міг бути визнаний диявол, який діє через чиєсь посередництво). Могли бути злочини, вчинені тваринами, але вже окремим питанням ставало подальше застосування покарання. У вузькому сенсі при оцінці особистості злочинця враховувалося, «чи міг він вчинити злочин, чи не вчиняв злочинів в минулому, чи діяв свідомо і в здоровому глузді». Зокрема, головна увага приділялася фактично скоєному і ставленню злочинця до скоєного, а також тому, чи являє злочинець суспільно небезпечну особистість взагалі.

Суспільна небезпека дій являлась найбільш суттєвою обставиною для кримінальної кваліфікації і винесення подальшого покарання.

Злочин в римському праві був суворо індивідуалізованою дією: не визнавалися злочини, вчинені співтовариством або в групі; в останньому випадку кожному учаснику групи ставилося в провину власне каране законом діяння. Злочинною була тільки активна дія: не можна було, в традиції римського права, скоїти злочин бездіяльністю; це в свою чергу виражалося і в специфічному розумінні кримінально-правової вини як обставини, найважливішого для оцінки особистості злочинця і винесення йому можливого покарання. В цілому ряді протиправних дій спеціальна ознака суб'єкта злочину також була суттєвою для кваліфікації дії як злочину: наприклад, жінки або діти не могли бути злочинцями за звинуваченням в «посяганні на конституцію», не громадянин Риму не міг бути суб'єктом посадових злочинів і т.д.

Визнання дії кримінально-караною ставило юридичне питання про накладання на особу кримінального покарання – *roena*. У ранньому римському праві засудження на кримінальне покарання від імені народу мало абстрактно-загальний сенс, а конкретна форма застосування покарання встановлювалася додатково, на розсуд вищих магістратів. З розвитком спеціального кримінального законодавства покарання стало конкретним залежно від виду і навіть супутніх обставин злочину, від характеру суб'єкта злочину, стали

застосовуватися також комплексні покарання. У розвиненому римському праві виробилися деякі загальні критерії визначення форми покарання, виходячи із загальної мети кримінальної відплати і загальних принципів публічно-правового порядку.

Римська юстиція зробила загальну спробу побудувати принципи ієрархічної градації в кримінальному покаранні – з тим, щоб в загальному вигляді визначити принципи накладення покарання за численні і різноманітні види злочинів. Покарання, що носить особистий, тим більше фізичний характер (тілесне), визнавалося в будь-якому випадку більш тяжким, ніж будь-які майнові стягнення. Отже, вважалося, що в системі кримінальних покарань саме легке тілесне покарання стоїть вище будь-якого грошового. Виробився і початок взаємного поглинання кримінальних покарань (оскільки загальне правило вимагало, щоб за кожний скоєний злочин призначалося своє покарання, непоодинокими були ситуації, коли покарань було багато, причому вони не збігалися з реальною значимістю та наслідків для злочинця): більш суворе покарання, вважалося, включає і поглинає більш помірне (засудженого на смерть, наприклад, не слід додатково карати продажем в рабство).

Конкретний вид і спосіб застосування покарання встановлювалися або певним законом, який стосувався того чи іншого конкретного виду злочину, або правовою традицією, або суддівським розсудом, виходячи з виду злочину, особистості злочинця і загальних, що допускалися при тих чи інших обставинах, видів покарань римської правової практики. Основне місце серед покарань займали:

1) *Смертна кара* (роена capitis). Цей вид покарань призначався або через особливу суспільну небезпеку, особливу зухвалість злочинів, або при посяганні на священні підвалини римського суспільства. Смертна кара передбачалася більш ніж за тридцять видів злочинів [1, с. 94]. Звичайним способом страти епохи класичного Риму було обезголовлення сокирою; для військових або у військових умовах – мечем. Спеціальними видами страти (по кваліфікованим, зазвичай зі спеціальним суб'єктом, злочинів) були: розп'яття на хресті (в дохристиянську епоху для вільних, які порушували релігійні приписи і засуджених жрецькою юстицією; в християнську епоху – для рабів), утоплення в мішку, кинутому у воду (за вбивство своїх родичів), спалення, віддання диким звірам під час циркових вистав, замурування в стіні (по відношенню до жінок – жриць богині Вести, або пізніше черниць за порушення релігійних приписів або суспільної моралі), скидання зі скелі. У побуті були і так звані домашні види смертної кари, що виражалися в засудженні до самогубства (примушування випити отруту, розтин вен в теплій ванні тощо).

2) *Примусові роботи*. До цього виду покарання могли засуджуватись як не римські громадяни, так і римські, але для останніх була попередня умова

у вигляді позбавлення прав громадянства, і тому вони як би каралися рабськими, негідними заняттями. Основних видів примусових робіт було два: засудження до роботи на копальнях (за злочини проти римського народу, за військові злочини), які вважалися за тяжкістю наступним покаранням після страти, і засудження до використання в школі гладіаторів (інструктором, бійцем, «лялькою» для тренувань); другий вид примусових робіт був трохи більш сприятливим, оскільки давав потенційну можливість при ремісничому успіху отримати звільнення від рабства на вдало проведеному бою.

3) *Позбавлення громадянського статусу.* За різноманітні види злочинів (посадові злочини, порушення моральних засад суспільства тощо) закони передбачали позбавлення громадянина його статусу. Воно могло бути максимальним – у вигляді повного і остаточного позбавлення прав римського громадянина (шляхом вигнання з громади назавжди, шляхом продажу в рабство зовні римської території) і могло бути частковим. Часткове позбавлення прав громадянства застосовувалося або після засудження на позбавлення прав по римській сім'ї (злочини проти родичів, безчесні вчинки), або після спеціального позбавлень прав громадянства через засудження на вигнання (*deportatio*). І перший, і другий випадок (тобто вигнання-депортація) позбавляли колишнього римського громадянина його вільного стану і пов'язаного з цим правозахисту. Депортація зазвичай полягала в примусовому виселенні на будь-який острів; епізодично в практиці були випадки депортації у віддалені римські поселення на новозавойованих територіях. Режим висилки міг бути також різним і передбачати різні наслідки: засуджений міг бути висланий взагалі з Риму без позначення конкретного місця його проживання – і тоді міг жити там, де не буде заперечень місцевої влади; міг бути висланий в якесь певне місце – і тоді місцева влада стежила, щоб він не залишав певного визначеному йому місця поселення.

4) *Тюремне ув'язнення.* Ув'язнення як вид покарання допускалося тільки щодо рабів – за незначні злочини, за непослух власників, за відмову від показань свідків тощо. Тюрми в основному були або храмові, або такі, що використовувалися не за свої призначенням: підземні приміщення при цирках, школах гладіаторів, інших громадських установах. Якогось регулювання термінів ув'язнення не було і, мабуть, все залежало від адміністративної практики по кожному випадку.

5) *Тілесні покарання.* Калічення як тілесні покарання в римському кримінальному праві не застосовувалися (в ранній час оплатне скалічення допускалося в рамках деліктного права). Болісні тілесні покарання також були рідкісним видом – і головним чином як побічне, або додаткове, покарання. Як основне тілесні покарання застосовувалися тільки за крадіжки дітей. Взагалі тілесне покарання (порка) вважалося ганебним покаранням і застосовувалося головним чином по відношенню до рабів: їх били

спеціальним батогом, який не тільки був більш болючим, але і ганебним знаряддям. Вільних римських громадян також могли піддавати тілесним покаранням – побиття палицями або різками, але це покарання накладалося магістратом в поліцейсько-адміністративному або військовому порядку, і оскільки пучок різок з вкладеною в них сокирою вважався знаком влади посадової особи (який за ним носили спеціальні слуги-ліктори), то цим як би пом'якшували суспільно-моральні наслідки порки. Найбільш важливим було те, що накладення тілесних покарань тягло обмеження деяких громадянських прав, у тому числі позбавлення частини майна.

б) Штрафи. За дрібні злочини, в основному майже нероздільні з приватними деліктами, могли накладатися і майнові стягнення – штрафи. Штраф міг бути виражений в матеріальній формі (худобою) і в грошовій [2, с. 91-92].

Стародавній Рим був державою, в якій кримінальне право послідовно і постійно розвивалося. Покарання за кримінальний злочин розвивалося в бік залякування злочинця та основними видами покарання були ті, які приносили значні фізичні страждання. Давньоримське право являло собою досить розвинену систему права давнини, яка послужила стрижнем для сучасної континентальної системи права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Покровский И.А. История римского права., СПб., 1913. 337 с.
2. Омельченко О.А. Римское право. Учебник. 3-е изд., испр. и доп. М.:2005. 221 с.

Налуцишин Володимир Вікторович,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗНАЧЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Римсько-візантійське право, в тій чи іншій мірі, знайшло своє відображення в основах правової системи Західної і Східної Європи. Сам процес рецепції римського права в Західній Європі відбувався через візантійське право шляхом запозичення його ідей і засад у кодифікаціях та наданням візантійським джерелам юридичної сили [1]. У Східній Європі рецепція римського права також здійснювалася через візантійське право як шляхом

прямого запозичення його основних положень [2, с. 26–55], так і через кодифікаційні пам'ятки права Західної Європи.

Наочним прикладом живого дії римського права в країнах Західної Європи, виступають право і правова думка Франції і Німеччини. Вже дуже рано в цих країнах виникло викладання римського права, причому римське право має суттєвий вплив на місцеві звичаї: чим далі, тим це вплив сильніше. Освічені юристи різними шляхами проводять в життя засвоєні ними вчення римського права, групуючи близько королівської влади, проникаючи в адміністрацію і суди. У Німеччині Юстиціанівський Звід схильні вважати вітчизняним склепінням, а це є наслідком того, що крім загальних причин, які викликали б поширення римського права скрізь, в Німеччині існували й інші підстави для визнання римського права.

В історії права неможливо виявити хоча б одну національну систему права, яка зберігала б свою незалежність, повну історичну та національну своєрідність чи неповторність, яка розвивалася б тільки відповідно до логіки свого внутрішнього розвитку.

Римське право починає детально вивчатися в якості навчальних курсів, які викладаються на юридичних факультетах Франції, причому центром був університет в Орлеані. В значній мірі різка різниця між північною і південною Францією стирається і йде активний процес зближення і злиття національного і римського права».

Таким чином Римське право стало підґрунтям сучасних правових систем Західної Європи. Йдеться, насамперед, не про рецептивний вплив римського права, а про його ідейно-світоглядні принципи, які досі не втратили своєї актуальності. На думку відомого українського цивіліста Є. Харитонова, до них належать, по-перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно-настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римськоправової методики та юридичної термінології [3, с. 16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харитонова Т. Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н. е. Одеса, 2003. 16 с.
2. Ниль Попов. О значении германскаго и византійскаго влияния на русскую историческую жизнь въ первые два века ея развития. Москва. 1871. № 1. С. 26–55.
3. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики. 1998. № 2 (13). С. 107–108.

Олексюк Мирон Мирославович,

*Доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат філософських наук, доцент*

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА У СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ФІЛОСОФІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: «ACTUS REUS» ТА «MENS REA» У КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ АЛАНА НОРРІ

Вчення про склад злочину як важлива складова кримінально-правової доктрини має багатомікову історію, початки котрої сягають Стародавнього Риму. Дослідники історії політико-правової думки схильні вважати, що Рим тричі підкоряв собі світ: першого разу зброєю, другого разу – релігією, а третього – своїм правом, і всі рази об'єднував світ, і основою цього об'єднання була єдність, державна, церковна, правова. Саме це актуалізує потребу вивчення проблем рецепції (запозичень) правових традицій минулого в наш час. Це ж стосується і використання традицій римського права сучасною зарубіжною філософсько-правовою думкою, особливо у кримінально-правовому вимірі.

Давньоримські правові категорії «actus reus» та «mens rea» у різні історичні епохи постійно трансформувались із врахуванням соціально-політичних, культурних та правових особливостей розвитку конкретно взятих держав та суспільств та тої правової системи, котра формувалась у їх межах. Слід сказати, що положення «actus reus» як відображення суті протиправних дій, в першу чергу питань поведінки суб'єкта у вигляді дії або бездіяльності, а також «mens rea» як відображення своєрідного аналога винуватості стали звичними для нинішньої кримінально-правової доктрини, широко застосовуються в юридично-правовій практиці.

Зазначимо, що вищенаведені положення в наш час широко застосовуються для аргументації філософсько-правової позиції ведучими зарубіжними вченими – дослідниками проблем становлення сучасної кримінально-правової парадигми. Серед них слід відмітити одного із провідних їх представників – британського професора університету Уорвіка (м. Ковентрі) Алана Норрі. Це яскраво простежується на сторінках його монографії «Злочин, причина та історія: критичний вступ до кримінального права (закон у контексті)».

Розкриваючи суть положення «actus reus» з позиції сучасної зарубіжної філософсько-правової кримінальної традиції Алан Норрі стверджує, що основний зміст цього положення полягає у стверженні акту добровільності у діях особи. Він вважає, що «існує тісна паралель між способом побудови добровільності у правовому розумінні діяльності та тим шляхом, яким мотив

та задум імплементуються у право про наміри» [1, с. 138]. У цьому плані вчений говорить про наявність двох концептуальних положень, котрі зводять до фізичної та моральної концепцій добровільності. Фізична концепція функціонує як «технічний» критерій судження про поведінку особи, оскільки вона виключає всі міркування, окрім абстрактного та загального питання про те, чи був вчинок свідомим чи ні. Моральна концепція, з іншого боку, актуалізує значення соціального контексту, в рамках якого формуються дії та в яких більш широкі судження, про те, чи обвинувачений міг би робити те, що він робив, стають актуальними.[1, с.139].

Слід підкреслити, що давньоримське поняття «mens rea» («винувата воля») означало певний стан душі, «духовний стан» звинувачуваного та виступало критерієм доведення психологічного усвідомлення звинувачуваним здійсненого ним діяння та злочинних наслідків останнього. Пізніші правові концепції пов'язували зміст «mens rea» із винуватістю, що представляла собою різноманітні трактування психічного відношення особи до діяння та його наслідків. Поняття «mens rea» визнається сучасними дослідниками правової реальності одним із фундаментальних принципів англо-саксонського кримінального права. Це проявляється у концептуальному підході до розглядуваного поняття у парадигмі Норрі, що красномовно свідчить про рецепцію положень римського права сучасною зарубіжною філософією кримінального права, адже, на думку цього вченого, «обговорення mens rea, може бути специфічним стосовно здійснення злочину, воно зосереджене на конкретному психічному елементі даного злочину, або більш загальне, з огляду на загальні риси психічного елемента в цілому ряді злочинів» [1, с. 41].

«Mens rea» – це скорочений термін, що позначає наявність умислу вчинення злочину, або необачності (ризикуює) щодо того, чи буде злочин відбуватися в результаті власних дій», – зазначає Норрі [1, с.41.]. Він схильний вважати, що вимоги «mens rea» повинні займати центральне місце у визначенні винуватості особи за скоєне нею, оскільки у такому випадку вона здатна визнавати шкідливий характер своєї поведінки та її наслідків, і саме таке визнання може трактуватись як підстава для покарання особи. Норрі вважає, що обговорення поняття «mens rea» може бути зосереджене на конкретному психічному елементі, характерному для даного злочину, або більш загальним з огляду на загальні риси психічного елемента цілому ряду" злочинів.

Як бачимо, традиції, закладені у давньоримську епоху для визначення основних стандартів та орієнтирів правової реальності і по сьогоднішній день впливають вже на сучасну політико-правову систему. У цій системі представники філософії кримінального права займають важливе місце, формуючи свої концептуальні позиції, що стають методологічною основою процесу еволюції права демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Norrie, A. *Crime, Reason and History: A Critical Introduction to Criminal Law (Law in Context)*. Cambridge: Cambridge University Press. 2014. 415 p.

Олійник Уляна Миколаївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОГОЛОШЕННЯ ВІЙНИ В РИМІ

Війна є зіткненням між двома або більшою кількістю держав, що здійснюється через застосування їх збройних сил з метою переборення одна одної і змушення переможеного визнати умови миру, бажані переможцю [1, с. 230]. Як факт будь-якого спілкування між народами (мирного, торговельного, дипломатичного тощо), факт війни вимагав створення відповідного правового масиву. Наявність як мінімум двох учасників цих відносин вимагала відповідного взаємного визнання чинності норм цього масиву [2, с. 397].

Першим звичаєм ведення війни і першою вимогою справедливої війни було її обов'язкове оголошення. Саме в правовій практиці Риму оголошення війни набуло досконалості. Оголошення війни мало місце, як правило, при завойовницьких походах. У разі воєнних репресалій війну не оголошували взагалі або її оголошення передбачалося актом, який порушила сторона, що проти неї застосовувалися санкції.

Перед оголошенням війни був поширений звичай улагоджувати конфлікт мирними засобами, переговорами. Такі переговори, як правило, провадилися уповноваженими представниками сторін. У Стародавньому Римі функції оголошення війни, укладення миру, договорів про дружбу, союзних договорів, охорони міжнародних договорів, пред'явлення претензій іноземним державам покладалися на спеціальну жрецьку колегію феціалів. У Римі до офіційного оголошення війни ворожій стороні надавався строк, упродовж якого вона мала повернути збитки, поновити стан, що існував між сторонами до початку конфлікту, чи в інший спосіб задовольнити римську сторону. Лише якщо цього не було зроблено, вдавалися до процедури оголошення війни. У цій процедурі, як і при укладенні міждержавного договору, сторонам надавався час для з'ясування своїх позицій і прийняття рішення.

Особлива роль війни в міжнародних відносинах проявляється в Стародавньому Римі в складній релігійній процедурі, що її супроводжувала.

Сама процедура оголошення війни в Римі мала багато релігійних рис, була тісно пов'язана з цілою низкою релігійних обрядів і формальностей, сумлінне виконання яких зумовлювало прихильне, милостиве ставлення богів до римлян. З дозволу богів війна здійснювалася, і за їх допомоги вона велася. Виправдання воєн релігійними цілями є не лише наслідком впливу релігії, а й певним бажанням правового оформлення інституту воєн [2, с. 420].

Процес оголошення війни складався з декількох стадій [3, с. 24].

1. Спочатку до кордонів держави-супротивника надсилали членів жрецької колегії феціалів. *Pater patratus* (буквально – «батько батьків», головний із жерців-феціалів), який ніс траву, вирвану з коренем на Капітолійському пагорбі, констатував перед богами несправедливість іншого народу і вимагав удоволення – *res repetere*, посилаючись на авторитет богів. Біля кордону того народу, від якого вимагали удоволення, жрець промовляв: «Почуй мене, Юпітере, почуйте мене боги кордонів; хай почує мене і Священний оракул права. Я – вісник усього римського народу, за правом і честю прийшов я послом, і словам моїм хай буде віра!». Далі, перерахувавши всі вимоги, він брав у свідки Юпітера і присягався: «Якщо протиправно і нечесливо вимагаю я, щоб ці люди і речі були видані мені, хай позбавиш ти мене назавжди приналежності до моєї вітчизни» [3, с.32]. Це промовлялося неодноразово. По закінченні зазначеної процедури колегія поверталася до Риму.

2. Якщо впродовж тридцяти трьох днів вимоги не були виконані, жерці повторно відправлялися до кордону, де посол здійснював *testatio* або *denuntiatio*, тобто він присягався перед богами, що його справа справедлива та оголошував війну. Лівій наводить таку промову посла: «Почуй мене, Юпітере, і ти Юноно, почуй Квіріне, і всі боги небесні, земні та підземні, – почуйте! Вас я беру у свідки того, що цей народ порушив право і не бажає його відновлювати. Але про це ми, перші та старші в нашій вітчизні, будемо радитися, яким чином нам здійснити своє право» [3, с. 32]. Після цього *pater patratus* повертався до Риму.

3. По закінченні зазначеної процедури справа надсилалася до сенату. Феціали доповідали сенату про результати переговорів з противником, зазначали, що всі необхідні обряди і формальності були виконані, і якщо сенат і римський народ будуть згодні, вони оголосять війну, і ця війна буде законною. Збирався сенат та вирішував питання про війну відкритим голосуванням. Лівій наводить промову царя, з якою той звертався до senatorів, і відповідь першого з senatorів про те, що вимоги слід задовольнити «чистою і чесною війною», і на це він дає свою згоду. Так само поіменно зверталися до інших senatorів і вони відповідали. Рішенням сенату справа не обмежувалася. Війна вимагала жертв від народу, вона була небезпечною для кожного громадянина. Тому рішення про початок війни передавалося на обов'язкову ратифікацію до народних зборів. З IV ст. до н.е. джерела фіксують багато

прикладів участі народних зборів у вирішенні питань війни і миру [1]. Народ виражав свою волю так само, як і з приводу законопроектів. Рішення було обов'язковим і не підлягало перегляду.

4. Якщо рішення було позитивним, феціали приносили священні жертви та втретє відправлялися до кордону. Там *pater patratus* оголошував війну супротивнику. За звичаєм, як повідомляє Лівій, феціал приносив до кордону або спис із залізним вістря, або дзвіночок з опаленим та скривавленим кінцем. У присутності не менше трьох свідків він виголошував промову такого змісту: «Оскільки народи старих латинів і кожен зі старих латинів завинили та згрішили проти римського народу квіритів, оскільки римський народ квіритів визначив бути війні зі старими латинами, і сенат римського народу квіритів погодився та схвалив, щоб зі старими латинами була війна, через те я і римський народ народам старих латинів оголошую і приношу війну». Після цього феціал кидав спис через кордон на територію супротивника. З часом цей обряд втратив своє значення і зазнав змін. Це зумовлено змінами характеру римської зовнішньої політики. Рим почав експансію в Середземномор'ї і зіткнувся з греками з їх міжнародно-правовими звичаями. Вже наприкінці III ст. до н.е. відбулися зміни у феціальній процедурі. Сенатські послы, легати, зайняли місце священних феціалів і мали право умовного оголошення війни, дозволеного заздалегідь сенатом і римським народом. Таким чином, якщо відповідь на їх *regum repetitio* була незадовільною, вони відразу могли оголосити супротивнику римське рішення про початок війни. Фактично, з того моменту, як римські послы промовляли останні слова, два народи опинялися у стані війни.

Отже, право війни в Стародавньому Римі мало філософське і політичне обґрунтування. Основними його рисами можна визначити наступні. По-перше, велика роль релігії спочатку і поява згодом концепції справедливої війни свідчать про особливе ставлення стародавніх римлян до війни. Для оголошення війни характерний значний релігійний формалізм, бажання закріпити існуючі норми, надати їм додаткових гарантій. По-друге, міжнародно-правовій практиці Риму відомий поділ супротивників на тих, кого розглядали як суб'єктів міжнародного права, і відповідно додержувалися у відношенні до них встановлених правил, і тих, хто міжнародної правосуб'єктності не мав, а відповідно, стосовно них не поширювалася вимога виконання визнаних законів війни та її оголошення. По-третє, рішення про оголошення війни з боку Риму до початку імперського періоду підлягало обов'язковій ратифікації народними зборами. Таким чином, війни Стародавнього Риму ілюструють міжнародні правила ведення воєн, що існують у наш час: правила, що визначають типи противників, ті, що визначають обставини, котрі встановлюють норми і засади для початку і закінчення воєнних дій, навіть правила оголошення війни незаконною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оппенгейм Л. Международное право. М.: Ин. Лит., 1949. Т. 2., полутом 1. 440 с.
2. Буткевич О.В. Міжнародне право Стародавнього світу. К.: Україна, 2004. 864 с.
3. Денисенко В.В. Міжнародний арбітраж у зовнішній політиці Риму (III – II ст. до н.е.). Держава і право. Вип. 40. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. С. 515 – 521.

Панченко Сергій Володимирович,

аспірант кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ ЯК ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Міжнародний договір є найрозповсюдженішим і головним міжнародним нормативно-правовим актом. Він може мати різні форми й найменування: договір, угода, пакт, декларація, трактат, конвенція, комюніке, протокол, статут, хартія тощо [1, с. 36]. Як зазначає з цього приводу В. М. Репецький, усі ці назви виражають письмову домовленість, згідно з якою держави на правовій основі беруть на себе відповідні зобов'язання з певного кола питань [2, с. 94]. Назва міжнародного договору не впливає на його юридичну силу. Із створенням держави договори слугували не тільки для виконання державою зовнішніх функцій, але і внутрішніх [3, с. 84].

В енциклопедичній літературі міжнародний договір визначено як угоду між державами, іншими суб'єктами міжнародного права, що регулює їхні взаємовідносини в певній сфері шляхом установаження, зміни або припинення для її учасників прав та обов'язків згідно з основними принципами міжнародного права [4, с. 204–205].

Відповідно до п. а) ч. 1 ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, міжнародний договір визначається як міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі і регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [5]. 21.03.1986 р. набула чинності “Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями” [6]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту сторонами міжнародного договору

можуть виступати не лише держави, але й міжнародні організації [7]. Один з найважливіших джерел міжнародного права Статут ООН не містить визначення поняття міжнародного договору, проте в преамбулі цього документу вказується один із найважливіших принципів права міжнародних договорів, і міжнародного права загалом – *pactasuntservanda* (домовленості повинні дотримуватися, лат.) [8, с.14].

Таким чином, відповідно до основних міжнародних нормативно-правових актів визначальними ознаками міжнародного договору є: а) це угода (домовленість); б) укладається між державами, або державою і міжнародною організацією; в) регулюється міжнародним правом; г) обов'язковість виконання учасниками.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України “Про міжнародні договори України” під міжнародним договором України розуміють укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права договір, що регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [8]. Тобто законодавець України закріпив визначення міжнародного договору, ідентичне до міжнародних нормативно-правових актів, включивши до нього лише перелік назв, в яких може він бути виражений.

Відповідно до п.11 ст.1 Закону України “Про міжнародне приватне право” [9] міжнародний договір України – чинний міжнародний договір України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ідентичне визначення міжнародного договору містить ст.1 Закону України “Про громадянство України” [10]. Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України “Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень ” міжнародний договір України – це міжнародний договір, що стосується питань міжнародного правового співробітництва і правової допомоги в цивільних справах, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України який набрав чинності в установленому порядку; а також міжнародний договір колишнього СРСР, який застосовується Україною у порядку правонаступництва [11].

Аналіз визначень міжнародного договору як джерела права в національному законодавстві дозволяє зробити висновок, що законодавець в більшій мірі акцентує увагу на ознаках міжнародного договору його характеризують як джерело права України, а не як джерело права в цілому. Проте з національних нормативно-правових актів все ж можна визначити такі ознаки міжнародного договору як: а) стосується питань міжнародного правового співробітництва; б) повинен набрати чинності в установленому законом порядку.

В юридичній літературі також визначається поняття міжнародного договору.

Англійський юрист лорд Макнейр визначає міжнародний договір як «письмову угоду, за допомогою якого державита міжнародні організації формують чи мають намір сформувати відносини між собою, що діють у сфері міжнародного права» [12, с. 39]. За визначенням Л. Оппенгейма, міжнародні договори є угодами, які стосуються різних питань, що становлять інтерес для їх учасників [13, с. 105]. М. В. Буроменський під поняттям міжнародного договору розуміє закріплення взаємних міжнародних прав і обов'язків. Автор звертає увагу, що міжнародні договори є джерелом зобов'язань тільки для суб'єктів міжнародного права, що беруть у них участь [14, с. 44 – 45]. Тобто, науковці вказують на таку ознаку міжнародного договору як закріплення прав та обов'язків між учасниками, з питань, що становлять для них інтерес.

Міжнародний договір є одним з найважливіших джерел міжнародного права.

На думку Л. Оппенгейма першочерговим джерелом міжнародного права є звичай, а міжнародні договори є джерелами, сила яких походить від звичаю. Адже той факт, що договори взагалі можуть встановлювати норми міжнародної поведінки, базується на звичаєвій нормі міжнародного права, в силу якої договори мають обов'язкову силу для договірних сторін [15, с. 48].

Таким чином, вчений вказує в якості ознаки міжнародного договору – його походження від звичаю.

У науці міжнародного права немає загальновизнаного визначення поняття міжнародного договору, дефініції цієї категорії різняться між собою глибиною та змістом.

Ф. Ф. Мартенс вважав, що міжнародний договір – це угода волі двох чи кількох держав, яка встановлює відомі зобов'язальні відносини між державами, що уклали договір і яка є одним із найкращих засобів для з'ясування і визначення правовідносин, навіть принципів права, що повинні панувати в сфері міжнародних відносин [16, с. 299].

Я. Броунлі розглядав міжнародні угоди як утілення практичного змісту «відносин між державами» [17, с. 304]. Таким чином, Я. Броунлі акцентує увагу на нормативності як основній ознаці міжнародного договору, норми якого мають бути загальнообов'язковими для всіх сторін та розраховані на багаторазове застосування.

Найбільш повне визначення міжнародного договору було дане англійським юристом Дж. Фіцморісом: «Договором є міжнародна угода, виражена в єдиному формальному акті (незалежно від назви, титулу чи позначення), який укладений між сторонами, двоє чи усі з яких є суб'єктами міжнародного права, котрі володіють міжнародною правосуб'єктністю та правоздатністю

укладати міжнародні договори, метою яких є створювати права та обов'язки або встановлювати відносини, котрі регулюються міжнародним правом” [18, с. 223]. Тобто автор наголошує що сторони міжнародного договору повинні володіти міжнародною правосуб'єктністю.

Отже, ознакою міжнародного договору є укладення у формі та порядку відповідно до вимог міжнародного і національного права.

Таким чином, ознаками міжнародного договору як джерела права є :

1) це угода (домовленість); 2) походить від звичаю; 3) регулюється міжнародним правом; 4) стосується питань міжнародного правового співробітництва; 5) учасниками є державами, або держави і міжнародні організації, що володіють міжнародною правосуб'єктністю; 6) закріплює права та обов'язки між учасниками; 7) укладається у формі та порядку передбаченому вимогами міжнародного і національного права; 8) набирає чинності в установленому законом порядку; 9) обов'язково повинен виконуватись учасниками; 10) його норми розраховані на багаторазове застосування; 11) має (в переважній більшості країн) пріоритет над нормами національного законодавства.

Враховуючи визначені ознаки, на нашу думку, під поняттям міжнародного договору слід розуміти угоду з питань співробітництва між державами або державами і міжнародні організаціями які володіють міжнародною правосуб'єктністю, закріплює їх взаємні права та обов'язки, укладена у формі та порядку передбаченому вимогами міжнародного і національного права, регулюється міжнародним правом і повинна неухильно виконуватись учасниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. К. : КНТ, 2008. 342 с.
2. Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін. ; за ред. В. М. Репецького. Вид 2-ге. К. : Знання, 2012. 437 с.
3. Лукашук И. И. Современное право международных договоров: Т. 1: Заключение международных договоров. 2004. 658 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемчушенка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118
6. Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21.03.1986 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04.
7. Третьяков Д. Иерархия законів і принципи “pactasuntservanda”. Віче. 2008. № 13–14. С. 53–54.

8. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
10. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
11. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54. Офіційний вісник України 2008 р. № 50. Ст. 48.
12. Талалаев А. Н. Международные договоры в современном мире. Вопросы права международных договоров в свете работы Вен. конф. ООН 1968–1969 гг. М.: Междунар. отношения, 1973. 247 с.
13. Талалаев А. Н. Юридическая природа международного договора. М.: Изд-во Ин-та международных отношений, 1963. 263 с.
14. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
15. Оппенгейм Л. Международное право. Том 1. Полутом 1. /Л. Оппенгейм. М.: Мир, 1948. 408 с.
16. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов (по изданию 1904 г.). Т. 1. Слово об авторе и общ. ред. Л. Н. Шестакова. М., 1996. 434 с.
17. Броунли Я. Международное право: В 2-х кн. Кн. 2 / Пер. с. англ. к. ю. н. С. Н. Андрианова; Под. ред. чл.-кор. АНШР Г. Ч. Тункина. М.: Прогресс, 1977. 510 с.
18. Year book of the international Law Commission. 1970. Vol. I. P. 139–161.

Пицюк Анна Василівна,

*курсант 2 –го курсу 201 навчальної групи
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ*

Науковий керівник: Данченко Катерина Михайлівна,

*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та
оперативно-розшукової діяльності, к.ю.н. Прикарпатського факультету
(м. Івано-Франківськ)*

Національна академія внутрішніх справ

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ

Актуальність даної теми зумовлена необхідністю з'ясування сучасного українського права після пережитих радянських часів, та існування в ньому римського права. Походження і розвиток українського права традиційно пов'язані з римською правовою доктриною, що зокрема, виявилось у Руській правді, Литовських статутах, «Правах, за якими судиться малоросійський народ» та інших пам'ятках українського права. За радянських часів в Україні римське приватне право і його рецепція були предметом дослідження лише у працях Бека В.А. та Підопригори О.А., також вони не досліджували історичне значення римського права. (1)

Вплив римського права може проявлятися нині в національних системах права, головним чином, у таких напрямках:

- вплив на філософію права;
- вплив на правотворення;
- вплив на формування правосвідомості;
- вплив на формування загальної правової культури правника (особливо у галузі приватного права).

Українська правова система належить до романо-германського типу правової системи, яка сформувалася під впливом саме римського права. Цінність римського права полягає в тому, що термінологія сучасного права України, ґрунтується на ідеях, засадах та визначеннях, які були розроблені римською класичною юриспрудентцією.

На думку О.А. Підопригори «довершеність системи римського права, що ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, доброчесності, зумовила періодично повторювані спроби відродити дух римського права, використати його найбільш вдалі знахідки та рішення» [2, с. 3].

Римське право і юриспруденція України почала формуватися ще в СРСР в період «перестройки» 80-х років. Але, ще в перші роки радянської влади

в Україні характерні скасування існуючої системи майнових відносин та регулюючої їх системи права, відмовою від приватної власності. Рецепція римського приватного права була заборонена, «вождь світового пролетаріату» В. Ленін наголошував, що нова влада не визнає нічого приватного; все у сфері господарства є публічно-правовим, а не приватним. Незважаючи на все це, перший Цивільний кодекс УРСР, регулюючи відносини в суспільстві, яке заперечувало існування приватного права в принципі, водночас у деяких своїх статтях все-таки відображав вплив «буржуазного» приватного законодавства. Як зазначає Іванов О.О., усі поняття континентального цивільного права є римськими, а більшість інститутів регламентуються так само, як і дві тисячі років тому в Римі[3, с. 62].

Після проголошення 24 серпня 1991 р. України як незалежної держави, постало питання про формування власної національної правової системи. Україна, використовуючи історичний досвід державотворення і правотворення, розбудовуючи власну державу, зберігаючи добросусідські відносини з народами колишнього Союзу РСР, поступово стала інтегруватися в європейську спільноту як її повноправний член. У прийнятих законах та інших нормативно-правових актах Україна повертається до гуманістичних та правових загальнолюдських цінностей: правового забезпечення суверенітету особи, встановлення гарантій її прав.

Римське право стало витоком правових ідей, яке забезпечило Німеччині вагоме значення в історичній юриспруденції. Саме історичні зв'язки дали можливість Едмунту Берку сказати, що закони всіх держав Європи взято з одного джерела. Також в свій час Г. Ф. Пухта визнавав римське право як діюче Німеччини, що проявлялося: а) у тій обов'язковості, яку воно одержало в Німеччині і зберігається досі в більшій частині її держави; б) в його впливі на нове законодавство, для якого воно стало головним джерелом; в) в його важливості для науки права, так як конструкція діючого законодавства більшості держав ґрунтується головним чином на римській системі [4].

Підсумовуючи все вищесказане можна вже сміливо зробити висновок про те, що римське право в Україні має вагоме значення, так як в Українському праві відображені положення римського права, і завдяки цим моментам в Україні, побудовано право в якому не лише використовують деякі принципи римського права, але й беруть за основу цілі конструкції правових відносин, це стосується інститутів речового, спадкового і зобов'язального права. Римське право здійснює протягом тривалого часу вплив на формування та розвиток правових систем світу, що дозволяє уникнути повторення помилок і необдуманих кроків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Подопригора, А.А. Основы римского гражданского права (Текст): учеб. Пособ. А.А. Подопригора. К., 1990. 314 с.
2. Підпригора О.А. Римське право / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с
3. Гражданское право (Текст) : учеб. : (у 3 ч.) /Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев, А. А. Иванов и др. ; под реж. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М. : Проспект, 1997. часть 1. 600 с.
4. Пухта Г. Ф. Курс римского гражданского права / Г. Ф. Пухта; пер с нем. Рудорффа; издание О. Н. Плевако. М.: Типография «Соврем. Изв.», 1874. Т. 1.

Пожарная Ольга Владимировна,

*старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права
УО «Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина»*

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ РИМСКОГО ПРАВА НА ПРАВО СРЕДНЕВЕКОВОЙ АНГЛИИ

Феномен римского права заключается в том, что оно, будучи созданным несколько тысячелетий назад, не только не исчезло после распада породившего его государства, но и продолжало оказывать существенное влияние на формирование и последующее развитие основных правовых систем современности. И если в отношении романо-германской правовой семьи этот тезис звучит как аксиома, то совсем другая ситуация складывается, когда речь заходит о воздействии римской традиции на становление английского права.

В юридической науке превалирует точка зрения, что право Англии представляет собой некое самобытное и уникальное явление, практически избавленное от влияния правового наследия Древнего Рима. Безусловно, англо-саксонская правовая система, имея ряд специфических черт (основные источники права, практика толкования правовых норм и др.), разительно отличается от других систем современности. Однако, как видится, это вовсе не исключает возможности определенных заимствований из римского права, которое, по мнению П.Г. Виноградова, не просто использовалось в Англии, а «оказало мощное влияние на развитие юридических доктрин в критическую эпоху XII и XIII веков, когда закладывалось основание общего права» [1, с.61].

Представляется, что благодаря каноническому праву, впитавшему в себя многие постулаты римской правовой традиции, морским и торговым

обычаям, а также преподаванию основ римского права в университетах Англии, сюда проникли не столько конкретные дефиниции и правовые конструкции, выработанные древнеримскими юристами, сколько идеи, принципы, способы юридического мышления.

Эти абстрактные категории, возможно, предопределили закрепление в правовой системе Англии важнейшего концептуального подхода, характеризовавшего процесс создания и применения правовых норм в Древнем Риме, – господство процессуального права над материальным. Как справедливо отмечал И.Б. Новицкий, в римском процессе «...судебная исковая защита стала не просто средством признания и охраны материальных гражданских прав, а основным моментом, по которому только и можно было судить о наличии материального гражданского права» [2, с.44]. И действительно, на определенном этапе развития римского права его нормы, как правило, возникали в ходе судебного процесса, представляя собой результат урегулирования очередного спора. То есть материальное право являлось порождением процессуальных норм. Аналогичная ситуация наблюдалась и в Англии, где судьи при осуществлении своих обязанностей руководствовались принципом «где защита, там право», создавая при этом единую систему прецедентов, известную как общее право.

Тот пietet, с которым и в Древнем Риме, и в Англии относились к ведению судебного процесса, обусловил еще одну сходную черту двух правовых порядков – высокую степень формализма на ранних стадиях развития права. Как в эпоху господства легисакционного процесса в Древнем Риме минимальное отступление сторон от установленных правил автоматически влекло за собой проигрыш дела, так и английское общее право не допускало возможности изменения строго определенных форм исков.

Полагаем, что именно формализм судебного процесса в значительной степени стал причиной того консервативного характера, который, безусловно, был присущ и римскому гражданскому праву, и английскому общему праву. Незыблемость норм, созданных в ходе судебных разбирательств, невозможность их отмены с течением времени привели к тому, что обе эти системы перестали удовлетворять потребностям стремительно развивающихся общественных и экономических отношений.

Примечательно, что решение возникшей проблемы в обоих правовых порядках протекало по однотипной схеме и стало возможным, благодаря существовавшей практике наделяния судебных органов широчайшими полномочиями в вопросах толкования права. В Древнем Риме превращение достаточно ограниченного свода правил в гибкую и динамичную правовую систему во многом являлось заслугой претора, который посредством издания эдиктов корректировал устаревшие нормы и восполнял существующие пробелы в праве. Аналогичные функции в Англии с XV века осуществлял

лорд-канцлер, к которому обращались в случае, когда не получали должного удовлетворения в судах общего права.

Отметим, что и претор, и лорд-канцлер рассматривали дела по упрощенной процедуре, избавленной от излишнего формализма. Кроме того, они не были жестко связаны действующими правовыми нормами и, обладая определенной свободой, выносили решения, опираясь на собственное усмотрение, исходя из идеи соответствия права таким понятиям, как целесообразность, справедливость, милосердие, добросовестность и т.д. При этом оба чиновника порой использовали схожие способы урегулирования судебных споров: распоряжение о запрете, реституцию и др. Результатом деятельности претора и лорд-канцлера стало формирование не просто новых правовых институтов (например, бонитарной собственности в Древнем Риме и траста в Англии), но целых систем права (преторское право и право справедливости), нормы которых конкурировали с ранее существовавшими, постепенно видоизменяя их и приводя в соответствие с насущными потребностями общества.

Таким образом, можно констатировать, что английское право не сумело избежать определенного влияния римской правовой традиции. Это подтверждается восприятием основополагающих идей римского правопорядка, к коим можно отнести приоритет процессуальных норм права над материальными, а также наделение судебных органов возможностью толковать существующие правовые нормы и модифицировать их с учетом изменений, происходящих в обществе.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Виноградов, П.Г. Римское право в средневековой Европе. Очерки по теории права / П.Г. Виноградов. М. : Издание А.А. Карцева, 1910. 99 с.
2. Новицкий, И.Б. Римское право : учебник / И.Б. Новицкий. М. : Востерс Клувер, 2009. 304 с .

Поліщук Марина Геннадіївна,

*Кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СЕРВІТУТІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ ТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Правовою держава може вважатися саме тоді, якщо вона не лише визнала природні права людини, але й забезпечила правовий режим неухильного дотримання прав і свобод людини і громадянина. В Конституції України всебічне забезпечення прав і свобод людини проголошено найвищою соціальною цінністю. З часів здобуття Україною незалежності виникають нові умови та потреба для відродження речових прав на чуже майно, які мають досить давню правову історію. Забезпечення власників майна можливістю доступу до вигод з цього майна можливе, зокрема, завдяки встановленню сервітутів. У зв'язку з цим, актуальним вбачається розгляд сервітуту, його поняття та юридичної природи. Вищезазначене свідчить про актуальність дослідження особливостей сервітутів.

В українському законодавстві з прийняттям Земельного та Цивільного кодексів відродився інститут сервітуту, оскільки в радянському праві сервітутів не передбачалося. Існує потреба дослідити історію становлення та розвитку інституту сервітуту на території України, адже при вдосконаленні правового регулювання певних суспільних відносин слід брати до уваги історико-правові аспекти кожного явища. [9, с. 67]

Мета дослідження полягає у з'ясуванні правового регулювання сервітутних відносин за римським правом, а також виявленні його впливу на формування і законодавче закріплення права користування чужим майном у пам'ятках права України та у праві сучасної України.

Взагалі, історія створення сучасного правознавства починається від часів Стародавнього Риму. Звісно, правові системи існували й у давніших цивілізаціях. Більш того, саме римське право зазнало потужного впливу давньогрецького, близькосхідного, іудейського тощо права, запозичивши звідти значну кількість ідей, принципів, конкретних правових норм.

«На думку професор О. Підпригори, ці права на чужу річ виникли з відносин землекористування у ті далекі часи, коли була обшинна власність на землю.» [3, с. 175] У разі поступового історичного розвитку, сформувалися різні види, а саме: сервітут, узуфрукт, узус, квазиузуфрукт, право на користування, суперфіцій та емфітевзис. «Усі сервітути поділяються, як зазначив римський юрист Марціан, на особисті та речові.» [4, с.142] Більшість

сучасних дослідників римського права дотримуються саме такого поділу сервітутів. Треба додати, що особисті сервітути – це самостійний вид загального інституту сервітутів, що детально відрегульований римським правом та казуїстикою юриспруденції. На жаль, в сучасному законодавстві вище згаданий інститут детально неврегульований.

Безумовно, одним з найбільш складних питань є право земельного сервітуту, передбачене Земельним Кодексом України. У главі 16 вище згаданого Кодексу вказано, що це право власника або користувача земельної ділянки на обмежене безкоштовне або платне користування землею та вилучення з неї доходів або плодів. У статті 99 Земельного Кодексу України зазначено перелік окремих земельних сервітутів, а він не є всеосяжним. У результаті цього важко зрозуміти, які саме випадки можуть бути встановлені земельним сервітутом. У статті 100 вище зазначеного Кодексу обумовлено порядок встановлення земельного сервітуту. Однією з підстав є укладання договору, який повинен бути укладений між власниками суміжних або сусідських ділянок. Через це виникають різні питання та потреби, а саме: визначення умов договору, а також форму та порядок укладання. Проте все вище згадане ніде не передбачене та законодавчо не встановлено.

З проголошенням незалежності України постало питання про створення власної правової системи. Законодавство України регулює право користування чужим майном, яке в основному рецепційовано з римського права. Однак деякі ознаки та особливості сервітутів проігноровані українським законодавцем. Йдеться про відсутність у законодавстві таких ознак сервітутів як неподільність сервітуту та неможливість покладення на власника обслуговуючої речі обов'язку вчинення активних дій. Крім того, законодавець виклав норми про сервітути в кількох нормативно-правових актах – Земельному і Цивільному кодексах, а також частково в Лісовому 14 кодексі, що породило ряд неузгодженостей та суперечностей у правовому регулюванні однакових відносин. Тому з врахуванням правового регулювання сервітутів у римському праві та практики застосування та рецепції його положень в джерелах права України, доцільно вдосконалити правове регулювання права користування чужим майном в Україні шляхом викладення глави 32 Цивільного кодексу України «Право користування чужим майном (сервітут)» внової редакції та виключення глави 16 Земельного кодексу України «Право земельного сервітуту». [9, с.65]

Отже, можна дійти висновку, що сервітути беруть початок ще у Стародавньому Римі, але і на сьогоднішній день вони є невід'ємною частиною сучасної української та європейської юриспруденції. Дослідження видів сервітутів є невичерпним, тому може бути предметом подальших наукових праць. Також можна засвідчити, що сервітути і узуфрукт в класичному римському праві представляли собою широко поширені і ефективні юридичні

засоби речового права, що охоплювали собою різноманітні господарські та особисті інтереси суб'єктів римського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державну реєстрацію речових прав не нерухоме майно та їх обтяження Закон України від 1 липня 2004 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1952-15/page>
2. Бирюков А. А. Сервитуты в гражданском законодательстве: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ставрополь, 2004. 7-9 с.
3. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник. Вид-3-є, перероб. та доп. К. Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. с. 175
4. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского Отв. ред.: Скрипилев Е. А. М. : Наука, 1984, с.142
5. Савельев В. А. Сервитуты и узуфрукт в римском классическом праве. Журнал российского права. 2011. №11. с. 53
6. Ковалик Г. І. Сервітути у римському праві та їх рецепція у праві України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. с. 97
7. Дождев Д. В. Римское частное право : Учебник Под общ. Ред. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М.:ИНФРА М-НОРМА, 2000. с. 468
8. Санфилиппо Ч. Курс римського частного права : учебник под. общ. ред. Д. В. Дождева ; пер. с итал. И. И. Маханькова. М. : Норма, 2007, 254 с9.
9. Ковалик Г.І.Сервітути у римському праві та їх рецепція у праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка . Львів 2016. с.65 с.
10. Соснина А. В. Понятие, признаки и виды сервитутов Актуальні проблеми держави і права. 2012.Вип. 66. С. 48–56
11. Бусуйок Д. Види обмежень прав на землю Д. Бусуйок Підприємництво, господарство і право. 2006. №7. С. 167-170.

Поліщук Мирослава Ростиславівна,

*студентка юридичного факультету Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ*

Поліщук Марина Геннадіївна,

*к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ

"TER VIRGIS VICI MUNDUM": PRIMUM - LEGIONIBUS IN,
SECUNDA - CHRISTIANISMUS DIFFUSUS EST, DIES TERTIUS - IUS

Вагомий внесок у зміцненні культури відіграло право. А саме, юридична культура римської юриспруденції, юридичної техніки і та роль римських юристів, яку вони зіграли своїм детальним обґрунтуванням інститутів і норм діючого права, пояснюють і рецепцію римського права, його принципів юриспруденцією країн континентальної Європи, величезний вплив римських юристів на наступний розвиток правової думки. [4, с.98]. Відомі юристи періоду ранньої імперії належали Гай, Папініан, Павел, Ульпіан і Модестин (II – III ст.). Пізніше, у V ст. спеціальним законом про цитування юристів положенням цих п'яти юристів була надана законна сила. Їх твори стали важливою частиною *Corpus juris civilis*. Предметом виступають особливості та розвиток римського права та вчення юристів.

Істотним внесок у дослідженні теми «Римське право як явище культури» є фундаментальні праці таких відомих учених, Е. Аннерс, Г. Бермана, В.М. Хвостов, В.В. Хімічок, Римське право займає в історії важливе місце: право вижило та пережило народ, що створив його. Зародилося воно в далеких межах часу - тоді, коли Рим являв ще ледь помітну пляму на території земної кулі, маленьку громаду серед багатьох інших подібних громад Італії. Як і весь примітивний склад життя цієї громади, римське право являло собою тоді нескладну, багато в чому архаїчну систему, перейняту патріархальним і вузьконаціональним характером. І якби воно залишилося на цій стадії, воно, звичайно, було б давним-давно загублене в архівах історії. Разом з тим Рим змінюється внутрішньо: старий патріархальний лад валиться, примітивне натуральне господарство замінюється складними економічними відносинами.

Нове життя вимагає найвищої напруги всіх сил, усіх здібностей кожного окремого індивіда. Відповідно до цього римське право змінює свій характер, перебудовуючись на початки індивідуалізму: свобода особи, свобода договорів і заповітів робляться його наріжними каменями. Так виникало те римське

право, що стало потім загальним правом усього античного світу. Власне кажучи творцем цього права був, таким чином, увесь світ; Рим же з'явився лише тим лаборантом, що переробив розсіяні звичаї міжнародного обороту і злив їх у єдине, вражаюче по своїй струнності, ціле ". [5, с.18] Універсалізм і індивідуальність - основні початки цього цілого.

Завдяки роботі римських юристів була створена нова наука – юриспруденція. В їх полі зору знаходилося широке коло проблем загальнотеоретичного та галузевого характеру. Особливе значення як для самого римського права, так і для наступної історії права мала ґрунтовна розробка ними юридичних питань майнових відносин з позицій захисту інтересів приватної власності. Вони, по суті, розробили юридичну основу права людина на власність. В античному Римі заняття правом на початках було справою понтифіків, однієї з колегій жерців. Біля 300 р. до н. е. юриспруденція звільняється від понтифіків. Початок світської юриспруденції, згідно з переказами, пов'язаний з іменем Гнея Флавія. Тим не менше, заняття правом, світська юриспруденція, "цивільна мудрість" продовжує залишатися, за словами відомого римського юриста Ульпіана, "святою справою", а юристи – мовби жерцями. Ульпіан дає наступне пояснення цього: "За заслугами нас називають жерцями, бо ми турбуємося про правосуддя, сповіщаємо поняття доброго і справедливого, відособлюючи справедливе від несправедливого, відділяючи дозволене від недозволеного, бажаючи, щоб добрі справи робилися не тільки через страх покарання, але й шляхом заохочення" [3, с.78].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С.Д., Тілло М.С., Чікарькова М.Ю. Культурологія: Навч. посіб. - К.: Кондар,
2. Агафонов С.А. Римське право: Навчально-метод. Посіб. Для сам ост. вивч. дисциплін. К.: КНЕУ.2020.520 с.
3. В.В. Хімічок Культура античної Греції з курсу „Українська і зарубіжна культура”: Конспект лекцій. К.: КНУБА,.
4. Деркач Ж.В., В.В. Тарон Довідник з культурології Черкаський ЦНТЕІ, 2005.
5. Історія світової культури: Навч. посіб./ Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. - 3-те вид., стереотип. Київ: Либідь, 2000.
6. Омельченко О.О. Основи римського права.М. 1994
7. Орач Є.М. *Історія політичних і правових вчень* Навчальний посібник. К.: Атіка, 2005.
8. Хрестоматія з теорії політичних і правових вчень. ч.1. Сост. Волоснікова Л.М. Тюмень, 1996.

Пруський Володимир Іванович,

*студент 1 курсу кримінально-правової спеціалізації магістратури
юридичного факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Римське право, як і римська республіканська державність, належить до тих віковичних культурних, історичних, правових цінностей, які з'явилися на світ близько двох з половиною тисяч років тому [1, с. 343].

У юридичній літературі римське право розглядають як стародавнє рабовласницьке право. Деякі науковці під терміном «римське право» розуміють правовий порядок, який існував у римській державі від заснування Риму до смерті імператора Юстиніана, також римське право визначають, як сукупність норм, які регулювали правовідносини між приватними особами в межах Римської держави [1, с. 343].

Тому, можна зробити висновок, що визначення поняття римського права зводиться до обмеження його хронологічними рамками існування Римської держави. Однак для сучасності сутність римського права визначається іншим чином, оскільки воно продовжує впливати на розвиток сучасного юридичного світу. Як зазначає О. О. Іванов, усі поняття континентального цивільного права є римськими, а більшість інститутів регламентуються так само, як і дві тисячі років тому [2, с. 62].

Після падіння Римської імперії для римського права настала епоха забуття і на тривалий час воно майже зникло. Його не вивчали, губили певні записи, тому здавалося, що його остаточна загибель і втрата неминучі. Проте воно продовжувало жити у свідомості римського народу, підкореного варварами. Поступово його починають застосовувати у відносинах між римським населенням, а згодом починають вивчати. Так почався складний процес рецепції римського права [3, с. 6-7]. Цей процес включав три етапи:

- 1) перший етап характеризувався переважно вивченням римського права в окремих міських центрах Італії;
- 2) другий етап характеризувався його поширенням на території різних держав і його практичним застосуванням у діяльності суддів-практиків;
- 3) третьому етапу характерна найбільш повна переробка та засвоєння досягнень римського права [4, с. 110-138].

Національні правові системи формувалися під впливом як публічного, так і приватного римського права. Воно слугувало фундаментом цивільного, частково кримінального права багатьох феодальних держав, сприяло розвитку товарного виробництва і комерційної діяльності, удосконаленню

фінансових операції, появи і розвитку буржуазних відносин взагалі [5, с. 5].

Рецепція римського права має як теоретичне, так і практичне значення. Й. О. Покровський вбачав його практичне значення в тому, що безперервне вивчення римського права формувало юридичну думку західної Європи та створювало сильний клас юристів, керівників і дійових помічників у будь-якій законодавчій роботі. На думку Д. В. Дождева, вивчення римської юридичної термінології і тієї соціальної реальності, яку вона позначала в різні епохи, істотно розширяють кругозір юриста і надають стереоскопічність погляду на правову форму, закладають базу для творчого відношення до юридичної конструкції у практичній діяльності. О. М. Казанцев вказував, що викладання науки римського права має значення у виробленні у слухачів особливих якостей, які характеризують юриста таких, як: юридичне мислення, що відрізняє юриста від інших спеціальностей, вміння чітко і зрозуміло виражати юридичні поняття, тобто термінологію, юридичну творчість, як необхідну як для практичної діяльності, так і для законодавця [1, с. 347].

Римське право набуло теоретичного значення у впливі на формування правової доктрини національних правових систем. П. Соколовський вважав, що завдяки рецепції римського права Франція і Німеччина досягли повного законодавства, яке містить відповіді на всі питання [1, с. 347].

На думку Й. О. Покровського, римське право об'єднувало всю Європу і в теоретичних пошуках: французька юриспруденція працювала весь час рука об руку з німецькою та італійською юриспруденцією, розмовляла з нею однією мовою, шукала вирішення тих самих проблем. Таким чином, на підґрунті римського права виникла дружня спільна діяльність усієї європейської юриспруденції, що продовжувала роботу юристів античного світу [1, с. 347].

Під впливом римського права формувалися національні правові системи та здійснювалася систематизація законодавства. Д. Д. Грімм відзначав, що засади римського права покладено в основу важливих кодифікацій римського приватного права. З цього приводу Ч. Санфіліппо писав, що римське право протягом багатовікової традиції в істотних рисах пронизало наші кодекси, тому сучасний юрист не може належним чином зрозуміти та інтерпретувати, не звертаючись до першоджерел [1, с. 347].

Чезаре Санфіліппо вбачав тільки історичне та культурне значення римського права, оскільки для того, щоб мати юридичне значення воно повинно бути діючим, оскільки воно і є правом Римської імперії, яка припинила своє існування, воно припинило свою дію. Але рецепція римського права була зумовлена не тільки внутрішніми причинами країн-реципієнтів, але насамперед, його юридичною перевагою. Римське право виступає основою сучасної правової теорії, а саме теорії римського приватного права, завдяки своєму юридичному значенню (сформованим інститутам, термінології, латині, принципам, духу юриспруденції) [1, с. 348].

Тому значення римського права як юридичного інструменту означає, що воно протягом тривалого часу здійснює вплив на формування та розвиток правових систем світу, що дозволяє уникнути повторення помилок та небудуманих кроків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько С. Д. Голуб М. С. Римське право та його історичне. Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 342-350.
2. Гражданское право : учеб. : у 3 ч. Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев, А. А. Иванов и др.; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М.: Проспект, 1997. Часть 1 600 с.
3. Підпригора О. А. Римське право : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512с.
4. Косарев А. И. Римское частное право. 2-е изд. М. : Юриспруденция, 2007. 192 с.
5. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву. М. : Юрид. Лит., 1991. 208 с.

Ромась Денис Сергійович,

аспірант кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВИНА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

У римському приватному праві було сформовано концепцію вини (*culpa*) як умову виникнення зобов'язання з вчинення правопорушення (приватного делікту). При цьому юристи розкривали вину через її форми та ступені.

Римські юристи розрізняли дві форми вини – умисел (*dolus*) і необережність. Слід зазначити, що у джерелах права Стародавнього Риму розрізняли «злий умисел» та «добрий умисел». Так, діяти зі «злим умислом» означало, що особа свідомо завдає шкоди іншим, зокрема з корисною метою (Д. 29. 1. 6. 9) [4, с. 661]. «Добрий умисел» означав таку форму вини, коли особа застосувала хитрощі, щоб ввести інших в оману, наприклад, проти ворога чи розбійників (Д. 3. 1. 3; Д. 4. 3. 2) [2, с. 433].

Поняття «необережність» («*culpa*») охоплювало відсутність необхідної турботи та обачливості. За наявності такої форми вини особа не замислювалася про настання протизаконних наслідків своєї дії або своїх упущень, хоча їх можна було б передбачити (безтурботність, необачливість, непродуманість). Поняття «*culpa*» означало й самовпевненість або легковажність (*luxuria, lascivia*) особи, з вини якої відбувається дія або упущення. Римські

юристи розрізняли два види необережності: *culpa lata* – груба необережність (безтурботне ставлення до своїх зобов'язань) та *culpa levis* – легка необережність (самовпевненість у ставленні до своїх зобов'язань) [1, с. 243]. Позиція римських юристів щодо значення *culpa levis* полягала у тому, що за наслідками для правопорушника вона прирівнювалася до *dolus* (Ульпіан - Д. 47. 4. 1. 2; Юстиніан - Д. 44. 7. 1. 5) [6, с. 448; 5, с. 533].

У літературі з римського права *dolus* називають позитивним наміром, який має на меті вчинення правопорушення, а *culpa* відноситься до негативного ставлення до правопорушення, коли особа нехтує можливістю передбачити ймовірність завдання шкоди внаслідок своєї протиправної дії чи упущення [8, с. 314].

За римським правом форма вини завдавача шкоди породжувала різні наслідки для правопорушника. Так, «якщо *dolus* (умисне заподіяння шкоди) завжди і безумовно було умовою виникнення обов'язку відшкодувати шкоди, то *culpa* (необережне заподіяння шкоди) мала наслідком відшкодувати шкоду лише у передбачених законом випадках за умови, що дія мала позитивний характер (*culpa in faciendo*)» [1, с. 249].

Для виникнення окремих видів приватних деліктів римські юристи встановлювали обов'язкову умову про форму чи ступінь вини. Так, делікт *furtum* виникав за наявності умисної форми вини - *contrectatio fraudulosa*, що полягала у тому, що особа, яка завдала шкоди усвідомлювала те, що користувалася чужою річчю без дозволу на це її власника чи іншого законного володільця.

Згідно закону Аквілія для виникнення делікту *damnum iniuria datum* необхідною умовою вважалася наявність вини особи, яка пошкодила чужу річ. При цьому форма вини не мала значення. До відповідальності притягувалися особи, які завдали шкоди умисно (*dolus*), так і з необережності (*culpa*) (Д. 9. 2. 30. 3) [3, с. 421]. Як зазначав романіст XIX століття Рудольф Зом, що для кваліфікації правопорушення як *damnum iniuria datum* необхідна була вина особи, достатня для завдання шкоди іншим [7, с. 306]. Свою думку він пояснював тим, що шкода підлягала відшкодуванню у повному обсязі, тому форма вини особи, яка завдала шкоди, не мала значення. Відповідно відсутність вини особи, яка завдала шкоди, звільняла її від обов'язку відшкодування. Римський юрист Юліан у своїй сентенції зазначав, що відповідно до закону Аквілія право на позов не виникає тоді, коли особа помилково визнає себе власником раба (Д. 9. 2. 11. 8) [3, с. 401].

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що вина за правом Стародавнього Риму розглядалася в якості умови виникнення зобов'язання із завдання шкоди вчиненням приватного делікту. При цьому форма вини мала значення ознаки виникнення окремих деліктів. Ідеї римських юристів щодо значення вини у приватному праві були відтворенні у цивільному законодавстві українських земель, зокрема у главі 82 Цивільного кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція : монографія / за наук. ред. Є. О. Харитонова. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. 724 с.
2. Дигести Юстиніана: в 8 т. / пер. с латинського Кофанова Л. Л., Смышляева А. Л., Щеголева А. В., Ляпустина Е. В. и др.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2002. Т. I. 584 с.
3. Дигести Юстиніана: в 8 т. / пер. с латинського Солопова А. И., Литвинова Д. А., Кофанова Л. Л., Соломатина М. Д.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2002. Т. II. 622 с.
4. Дигести Юстиніана: в 8 т. / пер. с латинського Пушаев Ю. В., Новиков А. А., Ермолова И. Е. Рудоквас А. Д. и др.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2003. Т. III. 780 с.
5. Дигести Юстиніана: в 8 т. / пер. с латинського Ахтерова О. А., Рудоквас А. Д., Сморгчов А. М., Тузов Д. О. и др.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. Т. VI. Полутом 2. 564 с.
6. Дигести Юстиніана: в 8 т. / пер. с латинського Литвинов Д. А., Рудоквас А. Д., Щеголев А. В., Марей А. В. и др.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. Т. VII. Полутом 1. 552 с.
7. Зомь Р. Институции. История и система римского гражданского права / Р. Зомь; пер. с нем. Н. Кесслерь ; под ред. А. Н. Беликова. Сергеев Посадъ : Типография. 368 с.
8. Сальковский К. Институции. Основы системы и истории римского гражданского права / пер. с нем. В. В. Карпенка. Киевъ : Изд-ія В. А. Просяниченко, 1910. 592 с.

Ромась Марія Іванівна,

асистентка кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДЕРЖАВА ЯК УЧАСНИК ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ РИМСЬКОГО ПРАВА

Наразі досі залишається невирішеним участь публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах. Для з'ясування такої проблеми необхідно звернутися до головного джерела пізнання цивільно-правових явищ – римського права.

Слід погодитися із С.Д. Гринько, яка зазначає, що питання участі публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах набуває особливої гостроти у зв'язку із взаємопроникненням, взаємовпливом і необхідністю встановлення оптимального співвідношення між публічним і приватно-правовим регулюванням участі у правовідносинах спеціальних суб'єктів цивільного права [1, с. 200].

Назва «юридична особа» римському праву не було відомо, оскільки новітні дослідження показали, що в латинській мові навіть не було такого терміну, тому прикладами такого роду суб'єктів виступали казна (aerarium, fiscus), муніципії, різноманітні союзи осіб однієї професії, decuriae apparatus (союз нижчих державних службовців), благодійні утворення тощо [2, с. 61]. Слід зазначити, що римськими юристами щодо муніципій було розроблено принципи юридичної особи, які надалі було перенесено на приватні корпорації та установи [1, с. 196].

У Стародавньому Римі «fiscus» відрізнявся деякими привілеями: державне майно не могло перейти у власність приватних осіб за давниною володіння; зобов'язальні вимоги держави задовольнялися здебільшого перед вимогами інших кредиторів тощо [3, с. 92]. Фіск мав право самостійної організації, був особливою публічною установою поряд з іншими, а держава як самостійний суб'єкт майнових прав під іменем фіска відокремлювалася від держави у розумінні політичного союзу [1, с. 204]. При цьому право власності римського народу було відокремлене від майна принцепса, який міг вступати у цивільні правовідносини, укладати договори на рівні з іншими суб'єктами [4, с. 300]. Римський народ становив римську державу, і тому майно римського народу вважалось майном держави [1, с. 201].

Отже, фіск як спеціальна публічна установа був представником держави у цивільних правовідносинах. В той же час не можна ототожнювати державу і фіска як учасників цивільних правовідносин, оскільки держава самостійно визначала власну цивільну правосуб'єктність. Однак до повного зрівняння держави з приватною особою у сфері майнових відносин римське право так і не дійшло [5, с. 191].

Якщо на загальнодержавному рівні фіск представляв інтереси держави, то кожній адміністративно-правовій одиниці була притаманна власна цивільна правоздатність. Підпорядковані міста Риму мали кожне самостійний статус, що визначався окремим договором, зміст якого стосовно різних міст-держав міг істотно відрізнятись залежно від величезної кількості обставин (характер взаємовідносин Риму і громади цього міста, її плеємінною відповідністю, періоду, в який було укладено договір, віддаленість від Риму) [6, с. 14].

Також муніципалітетами (міські общини) мали право на самоврядування та майнову самостійність, що знаходило своє відображення у можливості брати участь в майнових відносинах на підставі норм цивільного права [7, с. 80].

Отже, із зазначеного вище можна зробити наступні висновки: 1) держава в Стародавньому Римі не визнавалась юридичною особою, хоча вчення про участь публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах брало свій початок саме з вчення про корпорації та організації тощо; 2) фіск був особливою публічною установою, який виступав представником держави у цивільних правовідносинах; 3) право власності римського народу, принцепса (фіска) та держави мали різний правовий режим; 4) держава була самостійним суб'єктом цивільних правовідносин поряд із фізичними та юридичними особами; 5) муніципалітети виступали окремими суб'єктами цивільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
2. Новицкий И.Б. Римское право. Москва, Ассоциация «Гуманитарное знание» «ТЕИС», 1998. 245 с.
3. Трофанчук Г. І. Римське приватне право: навчальний посібник. Київ, «Атіка», 2006. 248 с.
4. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для ВУЗов. Под общей редакцией В.С. Нерсесянца. Издание второе, измененное и дополненное. Москва, Издательская группа НОРМА-ИНФА, 1999. 704 с.
5. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва, «Статут», 2000. 299 с.
6. Первомайський О. О. Участь територіальних публічно-правових утворень в цивільних правовідносинах: проблеми теорії та практики: монографія. Київ, Редакція журналу «Право України», 2013. 196 с.
7. Подопригора А. А. «Основы римского гражданского права». Киев-Хмельницкий. Киевский университет им. Т. Шевченко. Одесский открытый университет, Хмельницкий филиал. 1993. 283 с.

Солтус Денис Валентинович,

студент магістратури

*Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК КУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Римська держава виникла як один із землеробських полісів на південній периферії етрусського світу. Потім почалася повільна, але тривка експансія Риму. Поступово крок за кроком Рим перетворюється на величезну світову державу. Старий полісний устрій вступає у непорозуміння з тими завданнями, які необхідно було розв'язувати у рабовласницькій країні. На зміну полісному республіканському устрою приходить імперія. Період з 1 по 5 століття нашої ери – епоха останнього розквіту античної культури. Римське право, як і римська держава, належить до тих віковичних культурних, політичних і юридичних цінностей, які сколихнули Європу вдихнувши в неї новий зміст та на багато років вперед визначили напрямок розвитку суспільства. Свого часу Ієринг писав, що три рази Рим диктував світу закони, три рази приводив народи до єдності: вперше, коли римський народ був у ще повній силі, – до єдності держави; вдруге, після того, як цей народ уже зник, – до єдності права. Вперше зовнішнім примусом – силою зброї, два наступні рази – силою духу. Римське право стало, як і християнство, культурним елементом нового світу [1, с. 345].

Римські правові ідеї спочатку використовувались народами, які багато в чому культурно поступалися тим древнім римлянам, які жили за римським правом протягом століть його високого розвитку. Римське право протягом століть впливало на розвиток підвладних йому народів. У 476 році нашої ери могутня Римська імперія впала під натиском напіводягнених голодних варварів, ставши жертвою своєї власної необачності і жадоби. А до культури варварам діла не було – грандіозні палаци, монументи та скульптури, колони та форуми, сенати та префектури були знищені при взятті Рима. Римська культура почала занепадати. Для римського права настала епоха забуття, і на тривалий час воно майже зникло. Його не вивчали, губили незначні записи, здавалося, що Римське право приречене на загибель [1, с. 345]. Проте воно продовжувало жити у свідомості римського народу та інших народностей, що прийняли його. Розпочався феномен рецепції римського права. Варвари, які утворили після зруйнування Риму нові держави в Галлії та Іспанії, продовжували застосовувати римське право. У цих державах склалися збірники римського права *Leges romanae*, найбільш відомий з яких – *Lex Romana Visigothorum*, або *Breviarium Alaricianum*, був складений у вестготській

державі при Аларіхові II, в 506 р. Він був єдиним засобом ознайомлення з римським правом аж до відновлення в XI столітті його систематичного вивчення.

В Західній та Центральній Європі латинська мова стала мовою освіти і науки. В найстарішому університеті світу – Болонському університеті викладання здійснювалося латинською мовою. Юридична діяльність Болонського університету виявилася насамперед у викладанні римського права. Викладання полягало в читанні і коментуванні джерел (головним чином Кодифікації Юстиніана, дигестів, інституцій) [2].

Характерною особливістю римського права було те, що воно не лише складалося із позитивно-правових норм, а й містило істотну морально-правову складову, що являла собою набір неписаних звичаїв, які застосовувалися лише до громадян. В античному Римі юридичні принципи взагалі базувалися на таких поняттях, як совість, добропорядність, чесність, повага до інших, людяність, вірність, справедливість тощо. Подібні поняття римляни обожествляли.

До засадничих моментів римського та європейського правового регулювання відноситься справедливість як світоглядне, морально-правове явище, і яка є методологічним принципом систем позитивного права як Риму, так і сучасних європейських держав. Для римлян цей принцип і його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи з основних світоглядних настанов римсько-античної людськості [3, с. 17]. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цю мету в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римський юрист Ульпіан писав про справедливість як про незмінну і постійну волю надавати кожному його право. «Приписи права суть наступні: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить. Справедливість є пізнання божественних і людських справ, наука про справедливе і несправдливе» [4, с 34].

Моральні принципи, розроблені у римському праві, не втрачали актуальності упродовж поступу європейської цивілізації. Вони і досі продовжують бути регулятором взаємовідносин між людьми, сприяючи у вирішуванні суперечностей між суспільством і поведінкою окремих людей. Фундаментальні положення римського права, відображені у принципах, ідеях, цінностях, протягом другої половини XX ст. здійснили позитивний вплив на створення і розвиток сучасної Європейської правової спільноти. Зазначені вище ідеї та цінності клялися в основу Конституцій держав, основоположних принципів ООН та ЄС. Професор В. Вовк акцентує на такій особливості римського і сучасного європейського права як феномен мультикультуралізму. Для римської культури загалом як і для сучасного європейського простору характерна множинність культур і субкультур, що склали і складають реальність «мультикультури» – наявності в одній культурі вкраплення і присутності інших активних культур. Римляни широко використовували

елементи правових культур інших народів. Варто згадати, що основні технологічні прийоми створення позитивного права римляни запозичили у греків. Громадяни Риму активно використовували надбання звичаєвого правового регулювання поневолених народів. Цей римський підхід перейняли і європейські держави. Так, стає помітним вплив та проникнення правових феноменів з однієї системи в іншу, асимілятивні та дисимілятивні процеси у сфері права, які, з одного боку, зближують національні правові системи, а з іншого – сприяють збереженню їх унікальності [3, с 19]. На цій основі розбудовується європейський правовий простір, заснований на спільній історичній долі, системі правових цінностей, культурній спадщині народів та на спільних принципах, закладених ще римським правом.

Ще однією особливістю римського права можна визнати індивідуалізм. Індивідуалізм в праві може мати місце лише за умови, що індивідуальні інтереси особистості визнаються і захищаються тоді, коли вони відповідають типовим інтересам багатьох членів суспільства. Першопочатково індивідуалізм у римському праві виражався через визнання одноосібного суб'єкта приватної власності, згодом він трансформувався в так званий «суверенітет приватної особи», а нині принцип індивідуалізму є основною ідеологією європейської культури та європейського права в цілому [3, с 18].

Отже, Рим пав, але його культурна спадщина не зникла безслідно, а інтегрувалася в культуру багатьох народів Європи. Більше того її основні положення мали свій вплив і на численні держави північної та латинської Америки, і навіть Японії. Основним її досягненням слід вважати те, що вона стала важливою складовою загальноєвропейської мультикультурної цивілізації, вплинула на розвиток усієї європейської правової системи, заклала підвалини для виникнення та розвитку сучасної системи цінностей. Ми до сих пір користуємося надбаннями древніх, що жили тисячі років до нас і захоплюємося величиною їхнього розуму та глибиною думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько С. Д. Голуб М. С. Римське право та його історичне. Університетські наукові записки. - 2016. № 3. С. 342-350.
2. Legacy of the Roman Empire Wikipedia: [сайт]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Legacy_of_the_Roman_Empire (дата звернення: 07.05.2020).
3. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей Римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 31-37.
4. Вовк В.М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал* .

Скиба Олексій Віталійович,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Римське право є джерелом формування правової системи романо-германського типу, в тому числі основою зародження інституту юридичної відповідальності. Інститут юридичної відповідальності є складним міжгалузевим інститутом, що становить сукупність однорідних охоронних правових норм різних галузей права, які реалізуються по факту протиправної поведінки суб'єкта, притягнення його до відповідальності, відновлення правопорядку, верховенства права та справедливості [1, с. 59]. Суть юридичної відповідальності в римському праві можна зрозуміти, з'ясувавши питання виникнення та розвитку римського права та інституту юридичної відповідальності, що охоплює такі етапи: 1) архаїчне (квіритське) право (753–367 рр. до н.е.), представлене звичаями, що поширювалися на повноправних римлян (квіритів), охоплене сакральним началом, яке у 450 р. до н. е. було оприлюднене на 12 дубових дошках та виставлене на площі; 2) передкласичний (преторський) період (367–17 рр. до н. е.), для якого вагоме значення мала судова діяльність преторів; 3) класичний період (17 р. до н.е.–212 р. н. е.), що характеризується активною правотворчою діяльністю імператорів, теоретичними та практичними розробками видатних римських юристів; 4) післякласичний період 212–476 рр. н.е.), під час якого відбувалася загальна криза Риму, а також проводилася систематизація та кодифікація накопиченого матеріалу, які завершуються вже у Візантії кодифікацією Юстиніана; 5) юстиніанівський період (527–565 рр. н. е.), що характеризується тенденціями до відродження права та юридичної науки класичного періоду, масштабною кодифікацією та систематизацією права [2, с. 12-16]. Аналіз даного питання має велике значення в історичному аспекті, а також для сучасного періоду розвитку європейського права, зокрема, в аспекті рецепції всього римського права та його інституту юридичної відповідальності. Очевидно, що питання генези юридичної відповідальності свідчить про актуальність дослідження даного питання.

У давньоримській практиці склалися два типи процесу, які були спрямовані на захист різних інтересів. У кримінальному процесі захищалися інтереси всього суспільства і призначалися покарання за дії, що їх порушують. Він розпочинався за ініціативою державних органів або окремих громадян, які в такому випадку представляли суспільство в цілому. Інший тип процесу – цивільний – мав на меті захист приватних інтересів окремих

осіб. Він ініціювався заінтересованими особами, які прагнули захистити своє законне право. У Давньому Римі він існував у трьох його формах, що історично змінювали одна одну: 1) легісакційний процес (*legis actiones*); 2) формулярний процес (*per formulas*), 3) екстраординарний процес (*cognitiones extra ordinem*).

Із розвитком римської юриспруденції делікти під назвою *injuria* набули ознак публічно-правових, тобто ознак кримінальних злочинів, за які імператорське законодавство встановлювало кримінальну відповідальність.

Крадіжка (*furtum*). На відміну від особистої образи (*injuria*), римська юриспруденція розглядала крадіжку як делікт, пов'язаний із протиправним посяганням на чужий майновий інтерес. Слід, однак, зауважити, що римським правом крадіжка тлумачилася у більш широкому розумінні, ніж у подальші історичні епохи. Римські юристи вказували на декілька видів *furtum*. Так, зокрема у Законі XII таблиць розрізнялись явна і таємна крадіжка, залежно від цього до порушника застосовувалися відповідні санкції. За критерієм своєї спрямованості розрізнялися *furtum*: крадіжка користування; крадіжка володіння; крадіжка власності [3, с. 181].

Пограбування (*rapina*). Тривалий час римське право не виділяло його в окремих вид, поглинаючи його крадіжкою. Однак історичні обставини змінювались, обумовлюючи потребу удосконалення і посилення правових засобів захисту порушених майнових прав у зв'язку з протиправним заволодінням чужим майном із застосуванням насильства. Такі явища набули свого поширення у I ст. до н. е., коли заколоти та бунти були нерідким явищем. За таких обставин та на вимогу пануючих верств населення претор М. Теренцій Лукулл видав спеціальний едикт, яким переслідувалося пограбування, вчинене натовпом озброєних людей. І вже в Інституціях Гая пограбування виділялося в окремих вид деліктів [3, с. 181].

Неправомірне знищення або пошкодження чужого майна (*damnum injuria datum*). Це делікт, який відрізняється від особистої образи за умов, якщо ним потерпілому ця образа не завдається. Якщо внаслідок нього заподіювач не набуває тих чи інших вигід, то цей делікт виходить також і за межі крадіжки. Відповідальність за неправомірне знищення або пошкодження чужого майна отримала самостійну трактовку в законі, запропонованому плебейським трибуном Аквілієм (приблизно 286 р. до н. е.), у якому була зроблена спроба систематизації деліктів цієї категорії [3, с. 182].

Загроза (*metus*). На ранніх етапах розвитку римського права цей делікт взагалі не згадувався. Тільки приблизно в I ст. до н. е. *metus* як *delictum privatum* почала переслідуватися преторським правом. Зазвичай загроза охоплювала факти правопорушень, як-от: вимагання, примушування до вчинення правочину під страхом завдання протиправної шкоди, у зв'язку з чим потерпілий був змушений діяти всупереч власної волі [3, с. 182].

Обман (dolus malus) тривалий час негативної реакції з боку стародавнього римського права не викликав. Як делікт *dolus malus* сформувався завдяки діяльності претора у I ст. до н. е. Однак відшкодування завданої обманом шкоди дорівнювалося не чотирикратному розміру шкоди, а дійсному її розміру[3, с. 183].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джуган В. О. Інститут юридичної відповідальності як елемент системи права: погляди сучасних науковців. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 3. С. 56–61.
2. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права: курс лекцій. К.: Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2009. 92 с.
3. Гладкий С. О. Римське приватне право. Навчально-методичний посібник для вивчення навчальної дисципліни підготовки бакалаврів спеціальності 081 Право. Полтава, 2016. 251 с.

Стеньгач Надія Олександрівна,

*професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат історичних наук, доцент*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СТАНОВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Криза римського рабовласницького суспільства поставила низку ідеологічних проблем. Вони могли бути розв'язані лише в релігійній формі, оскільки інші ідеологічні форми масам були недоступні.

Кінець II ст. для Римської імперії був часом певного спокою. За Марка Аврелія (161-180) був відбитий натиск варварів, і Рим переходить до оборони. Імператор Коммод (180-192) теж пішов на ряд поступок варварам. Після його вбивства доля імператорського трону опинилася в руках преторіанської гвардії. Відбувається процес ліквідації республіки. Рим, Італія і провінції зрівнюються в правах, виникають нові країни, виростає державна бюрократія. З'являється зовсім нове суспільство, якому потрібна нова релігія, насамперед геть позбавлена етнічних обмежень.

Але чому знадобилася саме нова релігія? Адже на території Римської імперії сповідувалося чимало традиційних національно-державних релігій. Справа в тому, що існуючі релігії не можна було використати для виразу ідей різних етнічних верств. Потрібна була релігія, спільна для всіх рабів, незалежно від

їхньої етнічної належності. Такої релігії імператорський Рим не знав.

Такою релігією було християнство. Християнство народжувалося у зіткненні етнічних інтересів. Його створив народ нечисленний, але щедро розпорошений серед інших народів. Це й було джерелом космополітичності християнства, бо воно зверталось до всіх народів. Християнство завчасно позбулося революційно-демократичних ілюзій і навчилося враховувати інтереси всіх соціальних верств та держави. I ст. н.е. є початком історії християнської церкви. Цілком природно, що християнські церковні осередки за взірцем своєї будови брали іудейські синагоги. Але вони чітко протиставляли себе їм і були підкреслено демократичними. Вважають, що взірцем для християнських общин були також римські асоціації та колегії, інші орієнтувалися на вільні релігійні союзи чи на своєрідні патронати.

В II ст. відбувається більш активне організаційне оформлення : формується єпископат і колегії пресвітерів. У міру зміцнення церковних зв'язків і народження відчуття власної сили та впливовості християнської церкви в Римській державі потрапляють у ситуацію досить складних відносин з державою. Ось тому в II-III ст. у відносинах християнської церкви і Римської держави виник ряд колізій, які в історії християнства дістали назву гоніння на християнство.

З 96 р. імператорський престол у Римі посідає династія Антонінів. У її часи Римська імперія в II ст. досягла найбільшого розширення своїх територій. На заході її кордони йшли європейським узбережжям Атлантичного океану; на півночі до території імперії входили Британія і землі сучасної Франції, уся Центральна Європа, на сході кордони вийшли за західне узбережжя Чорного моря. Уся Мала Азія, Іранське нагір'я, Месопотамія, східне узбережжя Середземного моря, на півдні - Єгипет, уся північ Африки - все це було територією Римської імперії. На той час це була світова держава.

Усе II ст. йшов інтенсивний економічний розвиток імперії. Загарбані країни, які перетворилися на провінції імперії, були включені в політичну систему розвиненої рабовласницької держави, їхнє населення одержувало суспільний поділ, тотожний метрополії. Римське право і римська культура поширювались у провінціях заселенням їх римлянами, головним чином із числа воїнів-завойовників, ветеранів. Розпочався процес перетворення рабів на кріпаків-колонів. Зростало і вдосконалювалося виробництво. Мали місце й соціальні заворушення, час від часу спалахували повстання рабів.

Але в III ст. почалася тяжка і затяжна криза імперії. Сільське господарство, ремісництво і торгівля занепали, продуктивність праці знизилася. У провінціях почалися відцентрові процеси, посилюється відчуження їх від Риму. Активізуються зовнішні напади. Племена германців, сарматів, арабів з різних боків демонструють свою агресію до імперії. У війні з Персією римляни зазнали тяжкої поразки. Народне невдоволення час від часу веде до

гострого соціального напруження. Це була "криза III століття", яка істотно похитнула політичні підвалини імперії.

На цьому історичному тлі й відбувався розвиток християнської церкви як єпископальної.

У перші десятиріччя IV ст. християнство вже мало значне поширення в Римській імперії. Визначаються три зони його поширення. Перша - зона найбільш ефективного впливу на населення. Це Мала Азія до кордону з Кавказом, Вірменія, острови Егейського моря; деякі зони Едесси. Друга - зона, де християнство ще не набуло повної переваги над іншими релігіями. Це Греція, Македонія, Сирія, деякі грецькі міста Палестини, Єгипту, північ Африки і Нумідії. Сюди ж входив Рим і наближені до нього області, узбережжя північної Італії та Сицилії, Іспанія і значною частиною Галія. Третя зона, де переможна хода християн ще тільки почалася, - це Палестина, частина Аравії і Месопотамія, Епір, Далмація, Центральна і Північна Італія, дунайські провінції, Мезія і Паннонія, Кіреноїка, Лівія і Мавританія.

Збільшується кількість єпископських кафедр: на сході імперії - від 800 до 900, на заході - від 600 до 700, разом - близько 1700. При цьому він зауважує, що більшість їх за своїми розмірами були подібні до теперішніх парафій. Єпископи столиць провінцій одержували титул митрополитів. У III ст. існування християнства (тобто в 230-311 рр.), на думку А. Гарнака, остаточно складається єпископська церква. Як зауважує Кіпріан, "церква - в єпископі, а не тільки єпископ у церкві".

У IV ст. Діоклетіан (284-305) розділив імперію на чотири префектури. У східній префектурі утворились митрополії Антіохійська (Сирія, Палестина, Месопотамія, Аравія, Кілікія, південно-східна частина Малої Азії), Александрійська (Єгипет) і Константинопольська (останні провінції Малої Азії і Балканського півострова). Три західні префектури імперії (Італія, Галія та Іларія) увійшли до однієї Римської митрополії. З 451 р. утворились Палестинська митрополія, виділившись із Антіохійської. Так утворилось чотири центри християнства на сході і один - на заході імперії. За імператора Юстиніана (527-565) вже в VI ст. ці чотири митрополії - значні центри християнства - одержали назву патріархій.

У 311 р. імператор Галерій видав едикт (указ), згідно з яким християнство було оголошене дозволеною релігією. У лютому 313 р. імператори Константин і Ліціній видають Міланський едикт, у якому християнство урівнювалося в правах з іншими релігіями. У 325 р. Константин скликає I Вселенський собор у Нікеї, на якому закликав делегатів виявити єдність. Весь час роботи собору він наглядав за ним, головував на засіданнях, у цілому сприяв успіху собору.

Після Константина соборна практика набула сталого характеру. Починаючи з IV ст., спілкування місцевих церков уже відбувається у формі

церковних соборів, які відобразили боротьбу між окремими напрямками первісного християнства. Церковні собори поділяються на вселенські, де присутні представники всіх самостійних місцевих церков, і помісні, куди входили представники вищого духовенства місцевої церкви або церковних ієрархів певної адміністративно-географічної території.

Після Константина відносини християнської церкви з імператорською владою розвивалися в позитивному для нього напрямі. Тепер уже християнство в своїй боротьбі з язичництвом спиралось на державу. Едикти 341, 346 і 456 рр. забороняли язичницькі релігійні збори і жертвоприношення, твори язичницьких авторів і язичницькі релігійні документи спалювалися, храми і вівтарі руйнувалися, статуї язичницьких богів знищувалися. Тепер уже перехід із християнства до язичництва карався смертною карою. Лише в роки правління імператора Юліана Відступника (361-363) була здійснена спроба знову відтіснити християнство від державних справ і суспільного життя. Імператор Юліан, який народився в 331 р. і був племінником Константина I, був вихований у християнському дусі. Але в юнацтві зазнав впливу язичницької культури, з відразою ставився до християнських теологічних суперечок аріан і неаріан. Посівши імператорський трон після смерті Константина I у 361 р., він одразу взявся за відновлення язичництва. Йому належить авторство низки творів проти християнства. Після смерті Юліана в 363 р. його наступник Іовіан одразу поновив колишній статус християнства. Суперництво аріан з неаріанами тривало далі. Майже всі наступні імператори підтримували християнство.

Остаточне утвердження християнства в Римській імперії пов'язано з ім'ям імператора Феодосія I (379-395), якого назвали Великим. Здобувши владу, він поступово посилює тиск на залишки язичництва і починає впорядковувати християнські справи. У 381 р. аріанство оголошено поза законом, карається перехід з християнства в язичництво (у період релігійного суперництва переходи з одного культу у другий були досить поширені). Едикт Феодосія I від 8 листопада 392 р. забороняв усі жертвоприношення і культові обряди, язичництва, храми дозволялося руйнувати чи переробляти на християнські. Почалося руйнування храмів та інших язичеських культових споруд. Було знищено Александрійську бібліотеку - один із центрів еллінської культури. Після його смерті почалось остаточне розчленування імперії на Західну та Східну, і це визначило подальшу долю християнства, що розділилося на два протилежні напрями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігор (Ісіченко), архієп. Загальна церковна історія. Х.: Акта, 2001. 608 с.
2. Лебедев А. П. Эпоха гонений на христиан и утверждение христианства в греко-римском мире при Константине Великом. СПб.: "Издательство

- Олега Абышко”, 2006. 352 с.
3. Петречко о. Рим та християнство у і-їі ст. Н. Е. Археологічні дослідження archaeological research Львівського університету of l'viv university 2007. Вип. 10. С. 142–155
 4. Свенцицкая И. Раннее христианство - страницы истории. М.: Политиздат, 1987.336с.
 5. Тальберг Н. История христианской церкви. М.:Сп «Интрбук», 1991. 142с.

Федорчук Єгор Сергійович,

*Студент 1 курсу магістратур юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
Імені Леоніда Юзькова*

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ, НАУКОВИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Римське право, як і римська республіканська форма держави є однією з тих вічних цінностей, які беруть свій початок близько 2.5 тисяч років тому, і не дивлячись на це продовжують впливати на розвиток сучасного юридичного світу. [1, с. 3]

Наприклад, в сучасній системі континентального цивільного права абсолютно всі основні поняття взяті з римського права, а більша частина інститутів визначається так само як і в часи Риму. [5, с. 62]

Очевидно, що важливість вивчення римського права є безсумнівною, але його адаптація під наші часи викликає певні питання, наприклад як можна брати за фундамент закони рабовласницької держави в наш демократичний ліберальний час, чи чому взагалі сучасні правові системи мають під собою настільки древню основу? [2, с. 2]

Ерінг зазначав, що Рим тричі диктував людству свої закони, три рази приводив різні народи до єдності – вперше, коли Римська імперія зазнавала свого розквіту; вдруге, коли цей великий народ вже зник – всіх поєднала церква; втретє, внаслідок впровадження римського права в середньовіччі – призвело до єдності права. [6, с. 1] На думку науковця, римське право, як і християнство стало фундаментальним елементом культурного нового світу. [6, с. 2]

Велике історичне значення римського права полягає в тому, що протягом неймовірно довгого часу воно бралось за основу формування і розвитку більшості правових систем нашого світу, навіть після падіння самої Римської імперії.

В історії людства був період, коли римське право майже зникло, його не вивчали, не записували, але його основи продовжували жити у залишках римського народу, який був завойований варварами у 476 році. Поступово завойовники почали переймати його, вивчати, а згодом і впроваджувати в свою правову систему.[3, с. 6-7]

Процес прийняття римського права відбувався і в буржуазному суспільстві, де воно пристосувалося до нових виробничих відносин і зумовило появу нових широких правових тлумачень і новітню інтерпретацію висловлень римських юристів. Також вцілівші римські тексти лягли в основу теорії буржуазного права. [2, с. 5]

Під впливом римського права формувалися десятки національних правових систем та систематизувалося законодавство. Засади римського права лежать в основі будь-якого сучасного законодавства, а тому сучасний правник не може адекватно сприймати і розуміти національні закони без звернення і порівняння з першоджерелом.[4, с. 48]

Також такий довгий шлях римського права означає, що його застосування дозволить нам уникнути повторення глобальних помилок, неправильних геополітичних кроків, а його історична важливість зумовлена тим, що протягом тривалого часу римське право здійснювало вплив на формування і розвиток багатьох держав, за його зразками здійснювалася кодифікація законодавств, а нам всього лише потрібно вчитися на висновках минулих поколінь для досягнення успіху. [2, с. 7]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черниловський, З.М., Лекції по римському частному праву, Текст / М. : Юрид. Лит., 1991, -208 с. URL: https://www.studmed.ru/view/chernilovskiy-zm-rimskoe-chastnoe-pravo-elementarnyy-kurs_70c602d1a9d.html
2. Гринько С.Д., Голуб С.М., Римське право та його історичне значення, Текст.Стаття. 9 с. Вісник Хмельницького Університету Управління та Права ім. Леоніда Юзькова // URL: <http://univer.km.ua/visnyk/1587.pdf>
3. Підпригора О.А, Римське право, Текст. підручник 2003, 512 с. Юрінком Інтер . URL: https://www.studmed.ru/pdoprigora-oa-haritonov-ye-o-rimске-pravo-2006_b96ca0197a6.html
4. Гримм Д.Д., Лекції по догме римського права. Текст. 2003, 496 с. URL: <https://legalns.com/download/books/lib/roman-law/book-001.pdf>
5. Гражданское право, Текст. Учебник. Н. Егоров, А, Иванов .Часть 1, 600 с. Проспект (Москва)

Федосєєв Денис Андрійович,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СПАДКОВІ ВІДНОСИНИ: РИМСЬКЕ ПРАВО ТА СУЧАСНІСТЬ

У наш час постійного та стрімкого розвитку суспільства жодна із сфер життєдіяльності людини не втрачає своєї актуальності та вимагає постійної уваги. Це стосується, зокрема, і юриспруденції, яка повинна пристосовуватися до різних змін, відповідно змінюватися та розвиватися.

У всі часи, зокрема, і сьогодні не є виключенням із цього загального правила, перед кожною людиною, як ми б цього не хотіли, повстає питання спадкування у різних його проявах. Питання спадкових відносин, а також різних аспектів спадкування завжди були і залишаються предметом багатьох досліджень та теоретичних і практичних дискусій.

На практиці питання спадкування мають дуже важливе значення як для спадкодавців, так і для спадкоємців, оскільки спадковим правом визначається порядок переходу усіх прав та обов'язків спадкодавця як майнових, так і немайнових, а також таких, які не входять до складу спадщини, коло спадкоємців, вид спадкування – спадкування за законом або ж спадкування за заповітом, черговість спадкування, право спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині, а також інші питання.

Слід зауважити, що сучасне українське спадкове право має багаторічну історію формування. Українське спадкове право довгий час розвивалося і сьогодні має відповідно власну систему та структуру.

Очевидно, що встановленню в Україні спадкового права передувало виникнення та розвиток спадкового права загалом у світі. Зважаючи на те, що спадкове право тісно пов'язано з людиною, то й еволюція його відбувалась разом з еволюцією самого суспільства. Зокрема, ще Ф. Енгельс визначав, що спадкове право виникло внаслідок розпаду первіснообщинного ладу, який був викликаний розвитком виробничих сил і виникненням приватної власності на знаряддя праці і засоби виробництва, коли з'явилися відособлені сім'ї [1, с. 57-60].

Як нам усім відомо, сучасність дуже тісно пов'язана з минулим та бере з нього своє коріння. Це стосується також і спадкових відносин. Сьогодні українське законодавство активно приводиться у відповідність до законодавства Європейського Союзу. При цьому нам необхідно не забувати, що саме римське приватне право для багатьох країн ЄС та світу розглядається основоположним та тим джерелом, з якого черпали свій розвиток та становлення

правові системи різних країн світу, а також під впливом якого здійснювалися систематизації законодавства.

Як зазначає Ю.О. Заїка, спадкове право – один із найбільш стабільних цивільно-правових інститутів [2, с. 213].

На думку А.М. Кондратової, розроблені ще стародавнім римським правом положення про спадкування та поняття спадкового права знаходили відображення в перших правових актах Київської Русі і Литовських статутах, законодавстві Російської імперії, законодавчих актах радянських часів та в новому українському законодавстві, що свідчить про стабільність цього інституту цивільного права і його важливе значення для регулювання суспільних відносин цивільного-правового характеру [3, с. 173].

Таким чином, складно переоцінити значення римського права для спадкового права України, яке просякнуте його духом, юридичними поняттями та конструкціями.

Яке ж співвідношення між римським правом та сучасним українським спадковим правом?

По-перше, як зазначає А.В. Гончарова, аналіз джерел римського приватного права та досліджень науковців дозволяє нам стверджувати, що в Римській імперії зародилися прототипи сучасних випадків переходу прав на спадщину. В подальшому термін був рецепійований майже всіма правовими системами світу і не зазнав кардинальних змін у процесі історичного становлення права [4].

Тобто римське право – це першооснова, першоджерело українського спадкового права. Виникнувши, пройшовши свій розвиток та сформувавшись, римське право стало юридичним взірцем для інших, що послугувало тому, що воно було запозичено різними правовими системами та стало всесвітнім юридичним надбанням для законодавства багатьох європейських країн і не тільки.

По-друге, як слушно зазначає В. В. Васильченко, «соками» римського спадкового права насичена і теорія сучасного спадкового права. Тому вивчити достатньо глибоко сучасне спадкове право, не знаючи права римського, неможливо. Ряд термінів і понять, які укорінились в юридичній теорії та практиці інституту спадкування (наприклад, універсальне і сингулярне наступництво, спадкова трансмісія, субституція, комморієнт і т.д.), можуть бути найкращим чином засвоєні і застосовані на практиці лише при вивченні самого джерела їх виникнення [5, с. 4].

Тобто римське право не тільки вкорінилося в українське спадкове право, законодавство, а ще широко присутнє в теорії сучасного спадкового права.

Отже, характеризуючись чіткістю визначень і високою юридичною технікою, римське право є базою для сучасного українського спадкового права та тісно пов'язано з ним.

Прояв взаємовідносин між римським правом та українським яскраво простежується у рецепції римського права, тобто:

- відродження шляхом впливу високорозвиненої системи права, яка існувала раніше, на менш розвинену правову систему [6, с. 10];

- процес відродження й пристосування загальних положень та засад цього права окремими правовими системами в умовах певних суспільно-економічних відносин [6, с. 11].

Таким чином, римське право та сучасність, а саме - сучасне спадкове право, нерозривно пов'язані між собою і взаємодіють на постійній основі, оскільки римське право як базис ніколи не втрачає своєї актуальності та вагомості для будь-яких видів суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 21. 2-ое издание (Издание второе) Москва : Государственное издательство политической литературы, 1961. с. 745.
2. Заїка Ю. О. Законодавчі проблеми спадкового права. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький, 2002. № 2. – С. 213-216. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Unzap_2002_2_70 (дата звернення: 05.06.2020).
3. Кондратова А.М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2014. № 3. – С. 169-174. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Chkup_2014_3_40 (дата звернення: 05.06.2020).
4. Гончарова А.В. Спадкування за законом: історичні передумови сучасного стану. *Правові горизонти*, 2018. № 8 (21). – С. 28-32. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/67817> (дата звернення: 05.06.2020).
5. Васильченко В.В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Київ, 1997. 175 с.
6. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. Харків : Право, 2008. 224 с.

Філик Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, професор кафедри цивільного права і процесу

Череватюк Вікторія Богданівна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Національного авіаційного університету*

ВІНДИКАЦІЙНИЙ ПОЗОВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ТРАДИЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА

За загальним підходом римське право як фундаментальне право суттєво вплинуло на формування правових систем світу та формування приватного права окремих країн, зокрема, галузей та інститутів права, таких як право власності, зобов'язальне право, спадкове.

Одним із центральних інститутів речового права, який відомий з часів римського права є інститут права власності. Проблематика пов'язана з правом власності є багатогранною, причому кожна з проблем може бути предметом окремого фундаментального дослідження, проте в сучасних умовах найбільшого наукового та практичного інтересу мають питання захисту права власності. В контексті останніх судових справ нашої уваги заслуговує питання віндикаційного позову як способу захисту права власності.

Так, згідно із ст. 387 ЦК України [1] власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Віндикаційний позов – це вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, тобто позов неволодіючого власника до володіючого невластника про витребування і повернення майна.

Застосовується віндикація тоді, коли у власника зберігається право власності, але він не може його здійснювати, так як річ вибула із його володіння і знаходиться у неправомірному (незаконному) володінні іншої особи.

Якщо ми звернемось до джерел такої правової конструкції, то бачимо що витoki такого позову закладені ще в римському праві. Так, вікіпедія дає наступне визначення, що «згідно з римським правом власник міг відібрати річ назад за допомогою позову про власність (vindictio: «ubi rem meam invenio, ibi vindico» («де мою річ знаходжу, там її віндикую)) навіть у добросовісного набувача».

Але якщо ми звернемось до досвіру Стародавнього Риму, то не усі жителі того часу володіли таким правом, а лише ті які були вільними громадянами, домовладика, господар родини (pater familias.) Згідно із діючими правилами виключно «римські громадяни володіли правом pater familias. На

кожне домогосподарство припадав лише один *pater familias*. Навіть дорослі діти були під авторитетом їх *pater familias*, допоки він жив. Після його смерті ті діти які проживали у їх власних домогосподарствах отримували тоді свій статус *pater familias*. Відповідно, лише такі особи суб'єктами цивільних прав.

Якщо звернемось до цивільного законодавства то в стаття 24 ЦК України сказано, що «Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою», тобто людина, незалежно від критеріїв виокремлення і віднесення до такого статусу. З цього можемо зробити висновок, що сучасне законодавство базується на засадах римського права, але в контексті розвитку теорії природних і прав і їх захисту, яка сформульовані на міжнародному рівні.

Інше питання віндикації – це її обсяг. Якщо ми дивимось на норми римського права – то бачимо абсолютний захист прав власників. Так, римляни користувались таким правилом, де знаходиться річ там я її віндикую, тобто не визнавали жодних обмежень для повернення власності.

В сучасному законодавстві в ст. 388 сказано, що «Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень. Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках. Тобто бачимо як з часом помінялись підходи до кола суб'єктів, що дає нам обмежену віндикацію, практика якої сформувалась з часом під впливом інших типів права, розвитком відносин і врахуванням інтересів третіх осіб одо цієї категорії спорів.

Відповідно, ми погоджуємось із думкою вчених, що на відміну від країн романо-германської правові системи, в Україні процес рецепції відбувався не так активно і обемно та не набув такого поширення в силу специфіки правової системи України. Загальновідомо, що Україна має лише окремі елементи романо-германської правової системи, а тому рецепція римського права є характерною в основному для окремих інститутів приватного права і то в корегованому під сучасні вимоги вигляді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 2003 року // Відомості Верховної Ради. 2003. № 40–44. Ст. 356.

Цицюра Наталія Богданівна,

*студентка I курсу магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ У РИМСЬКОКОМУ ПРАВІ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО СПАДКОВОГО ПРАВА

Витоки сучасних правових систем більшості провідних країн світу безперечно слід шукати в античній цивілізації, визначальне місце в якій належало Римській державі. Правовідносини, які виникали в суспільстві протягом його історичного розвитку, зводилися здебільшого до набуття та захисту матеріальних благ. У Стародавньому Римі сформувалися основні поняття спадкового права, ефективно працював механізм прийняття спадщини як за законом, так і за заповітом. Для правової системи не лише України, але і більшості країн Європи, римське право має особливу історичну і культурну значущість, адже сучасна правова традиція, системи існуючих правових інститутів багато у чому бере свій початок у римському праві. Римське право і сьогодні зберігає свій особливий статус, залишаючись важливим античним джерелом існуючих нині правових традицій. Таким чином, дослідження особливостей формування та розвитку римського цивільного права загалом і спадкового права – зокрема, продовжує зберігати свою актуальність і становить важливе завдання сучасної юридичної науки [1, с.18].

Часи існування Римської імперії стали етапом, який докорінно змінив уявлення про спадкування та залишили значний відбиток на сучасних системах спадкування.

Римське спадкове право пройшло важкий шлях становлення. На ранній стадії розвитку Римської імперії майно померлого розподілялося між агнатами, не виходячи за межі сім'ї. Решта родичів закликала до спадкування лише у разі, якщо не знайшлося нікого з агнатів. Агнатами були особи, які на день смерті спадкодавця були між собою в агнатичній спорідненості. Агнатична спорідненість охоплювала домовладуку, його дружину, їхніх синів та незаміжніх дочок, дружин синів із їхніми нащадками, а також усиновлених осіб. Агнатична спорідненість – це формальний зв'язок усіх, хто перебував під владою домовладуки, оскільки кровна спорідненість не мала вирішального значення. Сини, які вийшли з-під влади батька, одружені дочки не закликалися до спадкування [2, с. 29].

Кардинальну реформу спадкування за законом здійснив Юстиніан новелами 118 і 127. Реформу підготував увесь попередній хід розвитку римського спадкового права. Основні принципи спадкування за законом виробила

преторська практика і практика центумвіральних судів, а пізніше законодавчо закріпив Юстиніан.

В основу спадкування за законом у «праві Юстиніана» було покладено когнатське (кровне) споріднення й індивідуальну приватну власність. Усіх потенційних спадкоємців, тобто кровних родичів, Юстиніан розділив на класи, встановив черговість їх закликання до спадкування і допустив наступництво між спадкоємцями різних класів і ступенів. У разі відмови від спадщини закликаного спадкоємця спадщина виморочною не ставала, а до спадкування закликалися наступні за ступенем родичі [3, с. 241].

Першу чергу складають нисхідні померлого: сини та доньки, онуки раніше померлих дітей. У тих випадках, коли онуки спадкували разом з дітьми, вони всі разом отримували частку, яка належала б їх померлому батькові, і ділили її порівну між собою [4, с. 195].

Оскільки за правилом про черговість спадкування ближчий ступень усуває від спадкування спадкоємців більш далекого ступеня, то за життя дітей спадкодавця їхні діти (онуки спадкодавця) до спадкування, як правило, не закликалися. Однак, якщо на момент відкриття спадщини не було серед живих їх батька, котрий був би закликаний до спадкування, то спадкоємцями ставали його діти. Такий порядок спадкування онуків називався спадкуванням за правом представлення – вони ніби представляють свого померлого батька. За римським правом це був не єдиний випадок спадкування за правом представлення. В такому самому порядку успадковували дідуся й бабусі спадкодавця, його племінники і племінниці. Ці особи закликалися до спадкування за умови, що на момент відкриття спадщини не було в живих того батька чи матері спадкодавця або його сестри чи брата, які могли б самі одержати спадщину, якби вони були живі [3, с. 242].

Гримм Д. Д. констатує, що у першій черзі право на спадок зберегли всі низхідні прямі нащадки померлого - десценденти. Внуки від раніше померлих синів та дочок спадкували за правом представлення, правнуки – від раніше померлих внуків померлих синів та дочок [5, с. 462].

За відсутності прямих нащадків у другу чергу спадкували прямі висхідні асценденти, що знаходилися в найближчому ступені споріднення (тому діди усували прадідів), а також повнорідні брати і сестри. Діти раніше померлих повнорідних братів та сестер закликалися до спадкування та ділили між собою ту частку, що належала померлим батьку або матері [2, с. 31].

Спадкоємці цього класу ділять спадщину порівну, проте, племінники отримують частку їх батьків. Якщо спадкують тільки висхідні, то одна половина спадщини йде висхідним із сторони батька, друга – висхідним з материнської сторони.

Третя черга – неповнорідні брати та сестри, тобто ті, які народжені від одного з померлих батька, але від різних матерів або від однієї матері, але

від різних батьків, а також діти неповнорідних братів та сестер (за правом представлення).

До четвертої черги закликаються всі інші бокові кровні родичі (без обмеження ступенів) [4, с. 196].

П'ята черга – той із подружжя, хто пережив спадкодавця (чоловік після смерті дружини або дружина після смерті чоловіка). Той з подружжя, хто пережив покійного, закликається до спадкування за умови, що нікого із перелічених у перших чотирьох класах родичів на момент відкриття спадщини не виявилося чи ніхто з них спадщину не прийняв. Практично цю групу спадкоємців до спадкування закликали дуже рідко. Проте «бідна удовиця», тобто така, що не мала власного майна, яке б дозволяло їй жити відповідно до її суспільного стану, мала право на обов'язкову частку в розмірі чверті спадщини. Розмір обов'язкової частки міг змінюватися залежно від кількості спадкоємців за законом, але спадкодавець не мав права зовсім позбавити обов'язкової частки свою дружину [3, с. 242].

Протягом історичного розвитку спадкового права за законом у римському законодавстві сформувалися такі основні принципи та засади: неприпустимість поєднання спадкування за законом та за заповітом щодо одного й того самого спадкового майна; важливість лінії та ступеня споріднення між спадкодавцем та спадкоємцями, закономірно, що першо- черговими претендентами на спадок ставали діти, незалежно від статі, місця проживання, але й це право було виборено в процесі правових дискусій; дія принципу черговості в прийнятті спадщини не дозволяє більш віддаленим у родинних зв'язках претендентам одночасно на майно з ближчими родичами. Не менш важливим правом, яке сформувалося в римському спадковому праві, було право представлення інтересів спадкоємця, який помер, але міг претендувати на спадок, це право надавалося його дітям. Вони відповідно і отримували права й обов'язки своїх померлих батьків-спадкоємців. Поділ спадщини в межах лінії та ступеня спорідненості цих спадкоємців відбувався порівно.

Таким чином, за часів Юстиніана загальне правило про особистий характер права на отримання спадщини було нівельоване: якщо спадкоємець помирав, не скориставшись можливістю спадкувати, і з часу сповіщення спадкоємця про відкриття йому спадщини не минуло ще року, то його спадкоємці могли придбати спадщину, яка йому відкрилася. Якщо спадкоємець до самої смерті не знав про відкриття йому спадщини, то рік вважався від дня його смерті [6].

Аналіз джерел римського приватного права та досліджень науковців дозволяє нам стверджувати, що в Римській імперії зародилися прототипи сучасних випадків переходу прав на спадщину. В подальшому термін був рецепційований майже всіма правовими системами світу і не зазнав кардинальних змін у процесі історичного становлення права. Спадкове право

норми якого, складаються із вікових національних звичаїв і традицій, враховують національний менталітет, є однією із найстабільніших і консервативних підгалузей цивільного права [1, с. 31].

Таким чином, сновні принципи, засади та положення сучасного спадкування за законом сформувалися в римському праві і беруть свій початок від Римської держави часів Юстиніана. В процесі розвитку систем права, незначних змін зазнавали і положення спадкового права, проте його фундаментальна база, яка бере свій початок від римського права, залишається незмінною вже не одне століття, завдяки чому ми можемо чітко прослідкувати рецепцію римського права в правові норми континентальної правої сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вірченко В. В. Еволюція спадкового права в Римській імперії. Вісник. Серія: Право та державне управління. №1.2013. С. 18-23.
2. Гончарова А. В. Спадкування за законом: історичні передумови сучасного стану. Правові горизонти / Legal horizons. 2018. С. 28-32.
3. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
4. Основи римського приватного права. Підручни. За заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової .Харків 2007. 479 с.
5. Гримм Д.Д. Лекції по догме римського права. Д.Д. Гримм; под. ред. В.А. Томсинова. М., 2003. 600 с.
6. Эклога Византийский законодательный свод [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istorichka.ru/texts/1094015040/>.

Чорна Жанна Леонтіївна,

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Цивільне право надає велике значення часу та умовам, за яких особа набуває здатності самостійно, без допомоги інших осіб, здійснювати свої цивільні права та обов'язки, тобто набуває цивільної дієздатності в повному обсязі.

В римському праві одним із шляхів надання особі дієздатності було звільнення сина або доньки від батьківської влади в результаті спеціальної процедури, яка отримала назву емансипації. За традицією батько тричі продавав (манципував) сина або доньку довірентній особі, яка в свою чергу відпускала підвладного на волю [1, с.137]. В результаті цього неповнолітній здобував волю, набував господарської самостійності, однак втрачав усі спадкові права стосовно своєї сім'ї [2, с.84]. Пізніше процедура емансипації була значно спрощена і допускалась, наприклад, за усною заявою батька, зробленою ним перед судом чи посадовими особами [3, с.45].

Необхідно зазначити, що римські юристи враховували особливості становища особи, яка щойно змужніла і не може належним чином керувати своїми справами. Тут передбачались особливі юридичні правила захисту майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб. По-перше, у випадках, коли неповнолітня особа, вступаючи у цивільне правовідношення, по молодості чи за відсутністю досвіду зазнала шкоди, то претор давав їй право на повернення у попередній стан з урахуванням її віку і застосовував особливий вид реституції (*restitutio in integram ob aetatem*) [4, с.55]. По-друге, особі, яка формально досягла віку дієздатності, але потребувала допомоги при веденні своїх справ, міг бути призначений куратор. Спочатку куратор своєю присутністю гарантував, що в угоді, яка укладається такою особою, не має обману. Пізніше запрошення куратора стало традицією. Таким чином, особи, які не досягли 25-річного віку, але над якими опіка була припинена, не досягали повної дієздатності, їхні дії знаходились під контролем спеціальних опікунів [1, с.139].

Ст.35 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [5] має назву “Надання повної цивільної дієздатності”. Ця норма стосується лише випадків надання дієздатності особам, які працюють за трудовим договором, записані матір'ю (батьком) дитини чи мають бажання займатися підприємницькою діяльністю. Так, у перших двох випадках, відповідно до ч.2 ст.35 ЦК України надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. У другому випадку, відповідно до абзацу 2 ч.3 ст.35 ЦК України для емансипації потрібна наявність письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування і реєстрація неповнолітньої особи як підприємця. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Хоча сам термін “емансипація” не міститься у ЦК України, не важко здогадатися, що саме його і мають на увазі в цій статті. Натомість, термін «емансипація» закріплений у ст.27 Цивільного кодексу Російської Федерації [6], відповідно до якої емансипацією визнається оголошення

неповнолітнього, який досягнув 16 років, повністю дієздатним у випадку, якщо він працює за трудовим договором або займається, за згодою батьків, усиновлювачів чи піклувальника, підприємницькою діяльністю. Аналогічне тлумачення цього поняття набуло сьогодні поширення і в науковій літературі [7, с.33; 8, с.93].

Разом з тим, не можна ототожнювати поняття “надання повної цивільної дієздатності” і “повноліття” (якщо, звичайно, вони не збігаються за часом). Якщо особі за рішенням органу опіки та піклування (до досягнення 18 років) надається повна цивільна дієздатність, вона не стає при цьому повнолітньою. На це звертає увагу С. Букшина, яка зазначає, що емансипований неповнолітній зберігає свій статус неповнолітньої особи. У зв’язку з цим зберігається низка майнових прав, якими наділяються малолітні і неповнолітні особи, наприклад, право на вселення до своїх батьків незалежно від норм житлової площі на одну особу [9, с.50].

Можна додати, що така неповнолітня особа зберігає і право на отримання аліментів від своїх батьків, хоча, виходячи із ч.1 ст.188 Сімейного кодексу України [10], батьки можуть бути звільнені від обов’язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. Разом з тим, визнання неповнолітньої особи повністю дієздатною не означає безумовної зміни її матеріального становища в кращий бік. Така особа може, наприклад, займатися підприємницькою діяльністю і разом з тим не отримувати достатніх засобів до існування. Або деякий час отримувати дохід, який перевищує дохід кожного з батьків, а згодом не отримувати нічого, як і повнолітні особи, які займаються підприємницькою діяльністю. Тому гарантією захисту інтересів неповнолітньої особи у тому випадку є ч.2 ст.188 Сімейного кодексу України, відповідно до якої батьки можуть бути звільнені від обов’язку утримувати дитину тільки за рішенням суду. Якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів.

Ми підтримуємо точку зору Д.Ю. Гришмановського, який зазначає, що неповнолітнім емансипованим особам, у деяких випадках, можна було би надати також можливість отримання і тих прав, яких вони не мають, які виникають лише по досягненню 18 річного віку [11, с.13]. Так, наприклад, емансипованим особам можна надати право керування автомобілями, колісними тракторами, самохідними машинами, сільськогосподарською технікою, іншими механізмами, які експлуатуються на вулично-дорожній мережі, всіх типів (категорії В1, В, С1, С, Т), за винятком автобусів, трамваїв і тролейбусів. На даний час таким правом, відповідно до абзацу 2 ч.2 ст.15 Закону України «Про дорожній рух» [12] надано особам, які досягли 18-річного віку. Також, на нашу думку, особам, яким надано повну цивільну

діездатність, можна надати право на створення фермерського господарства, відповідно до ст.5 Закону України «Про фермерське господарство» [13]. На даний час таким правом діездатні громадяни України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

Отже, цивільне законодавство передбачає можливість надання неповнолітній особі повної цивільної діездатності у випадках, визначених законом. Все це говорить про те, що законодавець розглядає неповнолітню особу як учасника цивільних правовідносин, даючи можливість активно включатися в сферу цивільного обороту для реалізації своїх майнових прав, інтересів та задоволення потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Римское частное право: учебник / под. ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. Перетерского. М.: Юриспруденция, 1999. 512с.
2. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: курс лекцій. К.: Юрінком Інтер, 2000. 272с.
3. Институции Юстиниана / перевод с латин. Д. Расснер; под ред. Л.Л.Кофанова, В.А. Томсинова (ред.). М.: Зерцало, 1998. 400с. (Серия «Памятники римского права»).
4. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1977. 156с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
6. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая. Принят Государственной Думой 21 октября 1994 года. URL:
7. Беспалов Ю. Защита прав несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 1997. №1. С.33-34.
8. Гражданское право: Учебник. Том1. Изд. 6-е, перераб. и дополн. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: Проспект, 2004. 773с.
9. Букшина С. Эмансипация: проблемы и перспективы. *Хозяйство и право*. 1999. №7. С.49-57.
10. Сімейний кодекс України від 10.01. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №21. Ст.135.
11. Гришмановский Д.Ю. Некоторые теоретические проблемы в применении института эмансипации в Российской федерации. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009.№14 (152).Специальный выпуск. С.12-14.
12. Про дорожній рух: Закон України від 30.06. 1993 р. № 3353 - XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №31. Ст.338.
13. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06. 2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №45. Ст.363.

Шапенко Людмила Олександрівна,

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного факультету Національного авіаційного університету*

М'ЯКЕ ПРАВО (SOFT LAW) ЯК ФЕНОМЕН РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

М'яке право сприймається як новація сьогодення та як результат постмодерністської юридичної систематики. Адже даний термін входить в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки та стає дієвим інструментом регулювання суспільних відносин як на міжнародному, так і національному рівнях починаючи з 70 рр. XX століття. Проте історія розвитку м'якого права бере свій початок ще з часів стародавньої Месопотамії, де самою видатною його пам'яткою слугували закони Хаммурапі XVIII ст. до н.е., в яких не лише в пролозі та епілозі, а і в нормативній частині містилися численні приписи без відповідних санкцій. Зокрема, такі норми стосувалися певних контрактів, захисту боржників, а також питань речового, сімейного та спадкового права [1, с. 13]. Але найбільшу роль у формуванні м'якого права стародавніх часів відіграло римське приватне право епохи принципату, так зване класичне право, аналіз якого доводить його віддаленість від наказової дії, характерної для юридичного позитивізму, закріпленого кодифікованими актами.

Римське «юриспруденційне» право відноситься до відкритих правових систем, що протипоставляється континентальним системам, які є закритими внаслідок здійснюваної кодифікації. Римське право має казуїстичну природу та суперечливий зміст. Оскільки, не маючи формальної ієрархії, притаманної національним судовим системам, «юриспруденційне» право ґрунтується лише на особистому авторитеті окремих юристів, які в епоху принципату виробили інструменти слабкої нормативності, зокрема рекомендації, поради та пропозиції. Мова йде про прецедентний характер значної частини римського класичного права, викликаний небажанням римських юристів зв'язувати себе нерухомими нормами, а прагненням розвивати своє власне право.

Неабияку роль у цьому процесі відіграли претори, які фактично виконували судові функції та здійснювали плідну правотворчу діяльність, долаючи при цьому існуючі прогалини в праві та оперативно вирішуючи спори без будь-якої бюрократичної тяганини. Не маючи певного апарату, претор самостійно, ґрунтовно аналізував практику своїх попередників, підбираючи відповідне найбільш досконале рішення до кожної конкретної справи. Наділений правом уточнювати, коригувати та доповнювати норми преторського права, претор на власний розсуд приймав едикт (рішення), який

впроваджував в свою практику та випробовував його придатність в судовому процесі. І саме завдяки правотворчій та правозастосовній діяльності преторів, яких називали живим голосом приватного права (*viva vox juris civilis*), римлянам вдалося досягти неперевершеного удосконалення правової культури та розвитку юридичної техніки [2, с. 150].

Загальновідомий факт, що римська юриспруденція ніколи не прагнула виробити єдиного поняття правової норми, може пояснюватися занадто великою різноманітністю властивих йому нормативних суджень, що відрізнялися від стандартних форм наказовості. Разом з тим, подібна феноменологія незавершеної нормативності була характерна і для римського публічного права. Але, не дивлячись на відсутність писаної конституції, Рим завжди мав правовий порядок і державну практику, прерогативою яких була здебільшого «жива конституція», норми якої були динамічними і розвивалися під впливом соціальних змін.

Підхід римлян до проблеми нормативності мав в певній мірі емпіричний характер: норми права розглядалися, перш за все, з фактичної точки зору і виражалися у формі звичаю, що сприймався як гарантія слідування правовій нормі. Це пояснюється тим, що звичай слугував підґрунтям розвитку більшості юридичних інститутів, які визначаються не як штучно створені, а як такі, що поступально набували свого розвитку завдяки поступовим і обережним поправкам до традиції.

В рамках римського правопорядку, в якому в пізній період республіканського ладу і на початку імператорської епохи домінували звичаєве та «юриспруденційне» право, незначні ж закони, прийняті народними зборами, виконували в основному допоміжну роль. Разом з тим, варто зазначити, що закони, позбавлені порівняно зі звичаєм інноваційних елементів, в часи республіканських юристів визнавалися зайвими [3, с. 49.]. Постанови сенату були лише рекомендаціями з особливим змістом, адресованими магістрам, наділених юрисдикцією. Нормативність джерел влади, які з'явилися у більш пізній час, довго залишалася невизначеною, що перетворювало римське право в правопорядок, який відрізнявся, з одного боку, плюралізмом нормотворчих факторів, не впорядкованих в результаті писаної конституції, а з іншого – перевагою звичаєвого права і юриспруденції (доктрини). Незначне розповсюдження авторитарного права поєднувалося з низьким ступенем його нормативності, яка повільно була вироблена практикою правозастосування на основі політичної влади окремих творців права [4, с. 208].

Подібно преторському праву, яке по суті залишалось юрисдикційним звичаєм претора і лише дозволяло надавати певні юридичні засоби захисту (позови, інтердикти), фактичну юридичну силу з самого початку мали імператорські рескрипти. Проте згодом вони перейняли функцію преторського права щодо адаптації цивільного права до мінливих умов цивільного обігу.

Імператорські рескрипти виражалися конкретними процесуальними рішеннями, застосування яких в аналогічних справах була непередбачувана. Імператорське право і право «юриспруденційне» містили одну і ту ж казуїстику зі значним смисловим наповненням, але недостатньо впорядковану, що потребувало відповідного тлумачення для правильного застосування норм права.

Таким чином, в епоху принципату римська юриспруденція поступово визнала владу окремих творців права, посилаючись на авторитет народу, авторитет преторів, сенату і відомих юристів. Тобто авторитет права визнавався як за законодавством, так і за юриспруденцією і звичаєвим правом, що свідчить про використання та ефективну дію м'якого права ще в епоху Стародавнього світу.

Сучасність знову ознаменована послабленням ролі жорсткого права, з поступовим повернення до м'якого права, яке характеризується самодостатністю і самоспроможністю, незалежністю від зовнішніх насильницьких факторів, в тому числі і від держави, а також асоціюється з діяльністю та комунікацією [5, с. 52]. Не зважаючи на те, що до сьогодні не вирішено питання віднесення норм «м'якого права» до правових чи не правових, норми такого права застосовуються до відносин шляхом визнання за ними обов'язковості морально-політичного характеру чи надання їм юридичної обов'язковості суб'єктами міжнародного права в процесі міжнародної правотворчості, що свідчить про його природну схожість із «живим правом», заснованою на ліберальних засадах. Погоджуючись з думкою Л. Сенден необхідно наголосити, що м'яке право формується з правил поведінки, які закріплені в документах, що не пов'язані юридично обов'язковою силою як такою, але тим не менш, можливо, можуть мати деякі непрямі правові наслідки, які здійснюються і можуть здійснювати практичний вплив [6, с.81]. В цьому і проявляється роль м'якого права, що охоплює правові інструменти, які не вимагають юридичного виконання, але можуть допомогти в тлумаченні або застосуванні норм національного чи міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Harke D. Das Sanktionensystem des Codex Hammurapi. Wurzburg, 2007. P.13.
2. Поличко Т.В. Верховенство конституційних норм у національній системі права: порівняльно-аналітичне дослідження. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2020. 209 с.
3. Giaro T. Dogmatische Wahrheit und Zeitlosigkeit in der romischen Jurisprudenz. *Bulletino dell'Istituto di diritto romano "Vittorio Scialoia"*. 1987. P. 49.
4. Гьяро Т. От современного soft law к античному soft law. *Правоведение*. 2016. № 2. С. 198-219.

5. Калюжний Р. А. Праворозуміння та його вплив на трансформацію суспільних відносин в умовах глобалізації. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2018. № 2(47). С. 46–54.
6. Senden L. *Soft Law in European Community Law*. Hart publishing. USA, 2004. 533 p.

Токарська Антоніна Семенівна,
професор кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права і психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор

ІСТОРИЧНІ АНАЛОГИ КОМУНІКАЦІЇ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Ієрархічне римське суспільство і право залишило нам спадок, який цінний для розуміння дуальної природи явищ і доказовості їхнього неоднозначного еволюціонування. У такій семі заакцентовується не архаїзація того, що історія-«вчителька», а радше те, що концептуалізує філософсько-правову науку на державницьке утвердження, яке не може формуватися без інтелектуальної традиції та аналітичної оцінки.

Римське право найвиразніше спродукувало два типи комунікації: політичну і правову. Хоча на той час ще не було введено самого поняття «комунікація», однак такий асоціативний ряд його семантики простежується як започаткований хіба що з появою засад теорії красномовства. Фахівець римського права у філософсько-правовій площині Вікторія Вовк привернула увагу до «промовляння і мовчання як до конститутивних елементів римського права», що доводять наявність ознак комунікативного мислення у нерівноправному римському суспільстві, в якому переважали державні інтереси.

Вербальні форми у римському праві були юридично значущими, «найважливішими ритуальними процедурами», як зауважує професор В. Вовк [1, с. 42]. Право говорити було пільговим у римському праві. На праві говоріння позначалися біологічно-анатомічні відмінності між чоловіком і жінкою.

Архаїчне римське право мало чітко визначену сферу свого функціонування: воно передбачало правила, які регулювали процеси говоріння і мовчання. Дієвість опозиції «говоріння-мовчання» свідчила про «неоднорідність римського суспільства з точки зору наявних в ньому юридичних пільг і привілеїв». Це був один із способів ієрархізації спільноти [1].

Якщо промовляння належало обраним, то юридичне мовчання «призначалося» неримлянам. Як форма комунікації цей спосіб (мовчання) набув у наш час багатоспрямованої семантики, а початки її сягають часів римського оратора Марка Тулія Цицерона (63-й рік до нашої ери). Коли він запропонував вигнати незадоволеного існуючим станом політичного і державного діяча, лідера Луція Сергія Катіліну за змову проти правителів Римської імперії із держави, сенатори мовчали, що було Цицероном розцінено як згоду. Такі аналогії сягають сьогодення, однак, мовчання розцінюється у своїй семантиці вже набагато ширше.

Боротьба плебеїв за свої права вже у V-му столітті до нашої ери спричинила появу посад народних трибунів, які були наділені правом скликати Народні збори, накладати вето на законопроекти. Так плебеї набули спромоги прирівнятися до прав патриціїв. Політичне красномовство, яке демонстрували учасники народних зборів, довело його ефективність у диктуванні Риму своєї волі. Зміст такого дискурсу не завжди був освячений моральністю. Навіть з уст самого Юлія Цезара звикли до погроз та шантажу. Вже Цицерон у зв'язку з аморальністю політиків здатний був купувати за гроші голоси виборців як і досягати успіху за допомогою красномовства, похвали.

Отже, на початках політичної діяльності в Римі комунікація у формі красномовних промов формувала обраним імідж патерналіста, провідника мас до обіцяної мети. Критично були вже пізніше в історії комунікації осмислені негативні наслідки запровадженого ораторського стилю як провідного способу впливу на населення: йдеться про шахрайство, шантаж, плітки проти опонентів, чутки, що набували масового характеру.

До методів політичної комунікації додалися також проскрипції – одні з перших публічних прийомів оприлюднення ухвал державою. Такими ж первістками політичної комунікації стали римські «газети». Так і Ю. Цезар видав у 59-у році до нашої ери указ про оприлюднення протоколів Сенатських рішень (*Acta senatus*).

Він же ініціював і «менш офіційну газету» (*Acta diurna publica populi Romani*) – «Щоденна відомість римського народу». Це фактично були первістки «жовтої преси».

Отже, право промовляти було сформоване як привілей. Його не мали раби і члени їхніх сімей. Традиційні заборони на публічне говоріння стосувалися римських жінок. Виняток з цього правила становило лише право вестфалок, хоча і вони мали певні обмеження, що були чітко окреслені культовою сферою і певними юридичними ситуаціями. «Вільна мова їх прирівнювалася до інцесту і загрожувала винній смертною карою».

Аналіз традицій комунікації в римському праві не вичерпується. У вітчизняній правовій і політичній практиці інтеракції наявні конструктивні ресурси для критичного засвоєння залишеного спадку.

Використані джерела:

1. Вовк В. М. Промовляння і мовчання як конститутивні елементи римського права. Адвокат. 2009. № 3. С. 39–42.
2. Крестовська Н. М., Канзафарова І. С. Основи римського приватного права: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2006. 160 с.
3. Макарчук В. С. Основи приватного римського права: навч. посібник. К.: Атіка, 2015. 256 с.

Наукове видання

РИМСЬКЕ ПРАВО В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ
МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

ЗБІРНИК ТЕЗ

***МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ***

(м. Хмельницький, 29 травня 2020 року)

Відповідальний редактор – *Місінкевич Л. Л.*
Комп'ютерний набір – *Вовк В.М., Олійник У. М.*
Верстка та дизайн – *Масловська Л. В.*

Підписано до друку 04.06.2020 р. Формат 60×84 1/16.
Ум. друк. арк. 7,8. Наклад 40 прим. Зам. № 17.

Видано у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова.
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8
Тел.: (382) 71-75-91 www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6982 від 19.11.19 р.